

Vergaderjaar 2015–2016

21 501-20

Europese Raad

23 987

Lidmaatschap van de Europese Unie

Nr. 1138

VERSLAG VAN EEN NOTAOVERLEG

Vastgesteld 13 juli 2016

De vaste commissie voor Europese Zaken en de vaste commissie voor Buitenlandse Zaken hebben op 27 juni 2016 overleg gevoerd met de heer Rutte, Minister-President, Minister van Algemene Zaken, over:

- **de brief van de Minister van Buitenlandse Zaken d.d. 23 juni 2016 met de geannoteerde agenda van de Europese Raad van 28 en 29 juni 2016 (Kamerstuk 21 501-20, nr. 1127);**
- **de brief van de Minister van Buitenlandse Zaken d.d. 27 juni 2016 met de kabinetsreactie op de uitslag van het referendum over EU-lidmaatschap van het Verenigd Koninkrijk (Kamerstuk 23 987, nr. 158).**

Van dit overleg brengen de commissies bijgaand geredigeerd woordelijk verslag uit.

De voorzitter van de vaste commissie voor Europese Zaken,
Azmani

De voorzitter van de vaste commissie voor Buitenlandse Zaken,
Eijsink

De griffier van de vaste commissie voor Europese Zaken,
Van Keulen

Voorzitter: Arib
Griffier: Voss

Aanwezig zijn dertien leden der Kamer, te weten: Bisschop, Van Haersma Buma, Klaver, Van Klaveren, Klein, Krol, Pechtold, Roemer, Samsom, Segers, Wassenberg, Wilders en Zijlstra,

en de heer Rutte, Minister-President, Minister van Algemene Zaken.

Aanvang 18.33 uur.

De voorzitter:

Ik heet de Minister-President van harte welkom. Dit is een notaoverleg dat in de plenaire zaal plaatsvindt. Voor notaoverleggen gelden andere regels dan voor plenaire debatten. Dat betekent dat het aantal interrupties beperkt is en dat er een eindtijd is verbonden aan het debat. We moeten namelijk om 22.30 uur klaar zijn met het debat. Ik heb besloten dat de leden drie interrupties kunnen plaatsen, in tweeën.

Ik geef het woord aan de eerste spreker, de heer Zijlstra. Welkom, mijnheer Zijlstra, we zaten op u te wachten.

De heer Zijlstra (VVD):

Voorzitter. Ik zat op een bel te wachten, maar ja, dit is een notaoverleg, en dan gaat er geen bel. Excuus daarvoor.

Voorzitter. Je hoort het regelmatig: mensen die weten dat ze ongezond leven, maar denken dat het niet zo'n vaart zal lopen, totdat ze te maken krijgen met bijvoorbeeld een hartaanval. Die werkt dan als een wake-upcall. Ze worden er op ruwe wijze mee geconfronteerd dat ze hun ongezonde levensstijl ook echt moeten veranderen. Toen ik vrijdagochtend hoorde dat een meerderheid van de Britse bevolking voor een brexit had gekozen, was dat de gedachte die bij mij opkwam. Laat Europa uit dit slechte nieuws een waardevolle les trekken, laat het een wake-upcall zijn.

De heer Wilders (PVV):

Wat een enorm dedain, wat een arrogantie tegenover de kiezer in het Verenigd Koninkrijk! Meent de heer Zijlstra nu dat hij de keuze van mensen in een vrij referendum – wat was het, 51,9% – kan vergelijken met een enge ziekte? Meent u dat nou?

De heer Zijlstra (VVD):

Volgens mij maak ik een keurige vergelijking om aan te geven wat een wake-upcall kan zijn. Ik wil de uitslag in Engeland in die zin niet letterlijk vertalen naar een enge ziekte, maar ik doel op het gevoel dat daar bij hoort. Het gevoel bij bepaalde gebeurtenissen in het leven die tot effect hebben dat je nog eens goed nadenkt over de vraag «wat betekent dit voor mij?». Dat is precies wat het met mij doet en hopelijk ook met de EU. Ik kan daarin eerlijk gezegd geen dedain proeven. Dat is misschien de denkwijze van de heer Wilders zelf.

De heer Wilders (PVV):

Het dedain zit erin dat voorbij wordt gegaan aan het feit dat niet alleen de kiezer serieus moet worden genomen, maar ook dát hij heeft besloten. Dus geen wake-upcall voor de Europese Unie. De kiezer heeft besloten om uit de Europese Unie te stappen. Ik snap de haat van de VVD jegens de kiezer en het referendum niet. We hebben het in 2005 gezien met het kabinet-Balkenende II – de VVD zat daar in – dat het referendum over de Europese Grondwet de nek omdraaide. We hebben het dit jaar gezien met het referendum over het Oekraïneverdrag, dat de VVD opnieuw op een slinkse manier de prullenbak ingooit. We zien het nu opnieuw, niet alleen

met een nextireferendum, maar zeker ook bij de Britten. Wat is dat voor arrogantie? De kiezer heeft gelijk, in 2005 en dit jaar, zowel ten aanzien van Oekraïne, als in het Verenigd Koninkrijk. Niet u bent de baas, de kiezer is de baas. De bevolking is de baas. Zolang u dat niet afleert, zal het nog veel verder gaan.

De heer **Zijlstra** (VVD):

Ik probeer echt even te volgen welke gedachtecronkel hier achter zit. Ik heb nog niet eens een uitspraak gedaan over de vraag wat wij met het Britse referendum moeten. Daar gaan we niet eens over, dat is een Engelse kwestie. De Engelsen hebben gekozen en ik heb altijd respect voor mensen die gebruikmaken van hun democratisch recht. Ik kan het een onverstandig besluit vinden en ik kan er allerlei waardeoordelen aan vastknopen, maar hier gaan de Engelsen over. Ik sta hier op geen enkele wijze te betogen dat we het Engelse referendum maar – ik zou trouwens niet eens weten hoe – naar de prullenmand moeten verwijzen. Wat daar is gebeurd, is gebeurd, punt. Ik heb het nu over de effecten die het op mij, op ons zou moeten hebben. Het zou te gek voor woorden zijn als we daarover geen mening zouden mogen hebben en dat dat meteen tot heel vreemde gedachtecronkels – ik weet niet welke woorden de heer Wilders allemaal gebruikte – leidt. Dat zegt meer over degene die die kronkels heeft dan over degene die een mening heeft uitgesproken, ikzelf dus. Helder is – misschien wordt de heer Wilders nu iets blijer – dat voor veel mensen de voordelen van de EU niet meer vanzelfsprekend zijn. Veel mensen hebben niet meer het gevoel dat de EU onze belangen vertegenwoordigt. We hebben iedere dag te maken met besluiten die de EU neemt, maar tegelijkertijd hebben we steeds minder het gevoel dat we ook zelf invloed hebben op die besluiten. Het gaat vaak over ons, maar gaat het ook namens ons en voor ons? Waar de EU ooit stond voor veiligheid en welvaart, roept Brussel steeds vaker een gevoel op van bedreiging en onzekerheid. Het vrije verkeer van werknemers brengt onzekerheid als je als Nederlandse vrachtwagenchauffeur ziet dat er steeds meer Oost-Europese collega's worden aangenomen. De vrijheid om je in de hele EU te mogen vestigen wordt bedreigend als jouw dorp daardoor volstromt met inwoners uit allerlei andere EU-lidstaten. De vrijheid om zonder paspoort door heel Europa te kunnen reizen wordt een probleem als de buitengrenzen onvoldoende worden bewaakt, waardoor er in jouw stad een azc moet komen. Als je dat in je omgeving ziet, is het logisch dat mensen sceptisch worden over de EU.

De heer **Pechtold** (D66):

De heer Zijlstra heeft het over het gevoel van mensen over de Europese Unie. Dat klopt, mensen kunnen soms het gevoel hebben dat dingen over hen heen gebeuren. Wat heeft de VVD, nu ze niet alleen regeringspartij is maar ook de grootste partij, naar de mening van de heer Zijlstra de afgelopen vijf, zes jaar bijgedragen om dat gevoel weer wat in proportie te brengen? Hij gaf zojuist zelf voorbeelden. Wat heeft de VVD eraan gedaan om tegenover het gevoel van mensen de feiten te plaatsen, namelijk de vrijheid, de veiligheid en de welvaart die uit de samenwerking van ons allen voortkomen?

De heer **Zijlstra** (VVD):

Ook daar kom ik nog op. Op de een of andere manier zag ik het al aankomen: de heer Wilders die meteen afkoerst op de «boehoe nee-stem» en de heer Pechtold die meteen wil onderbouwen waarom het alleen maar goed voor ons is. De waarheid ligt in het midden. Deze zorgen zijn er wel degelijk. Gelukkig hoor ik de heer Pechtold dat ook niet ontkennen, maar die zorgen moeten we wel durven benoemen. We moeten er niet voor weglopen. Wat heeft de VVD gedaan? Die heeft die zorgen ook benoemd. Die heeft, overigens niet altijd succesvol, zeg ik tegen de heer

Pechtold, in het Brusselse circuit geprobeerd met andere lidstaten zaken tegen te houden die we niet goed vonden en zaken voor elkaar te krijgen die we wel goed vonden. Als wij als politici – zelf doe ik daar ook aan mee, dat geef ik eerlijk toe – gaan uitleggen waar de EU voor staat, blijven we vaak hangen in macro-economische voordelen. Dan zeggen we: het brengt veel economische groei, veel banen en veel welvaart. Dat is allemaal waar, gelukkig maar. Dat zegt de gemiddelde inwoner van dat dorp en die stad echter helemaal niets. Dat zijn grote termen waarvan ze niet de voordelen zien. De vertaling ervan, namelijk dat dit ook betekent dat we daardoor een goede gezondheidszorg hebben, goed onderwijs en goede sociale zekerheid, maken mensen steeds minder vaak. Het is onze taak om de problemen te benoemen en daar niet voor weg te lopen en alleen te roepen «het is macro-economisch fantastisch». Dan denkt de gemiddelde Nederlander, Brit, Belg of Deen: maar ik zie het niet in mijn eigen omgeving. Die brug moeten we slaan.

De heer **Pechtold** (D66):

Hear, hear. Als dat vanaf vandaag de VVD-lijn is, zie ik weer een liberale partij tegenover me, want de waarheid waarover de heer Zijlstra het wilde hebben, is de volgende: jarenlang afgeven op Turkije en zelfs de heer Wilders daarvoor de partij uit pesten, maar als het even uitkomt een vluchtelingenafpraak maken en de Turken een visum geven. Dát is de VVD. Als die Wilders dan de partij uit is en over een Polenmeldpunt begint omdat hij de VVD en het CDA in de tang heeft bij een kabinet, weigert de VVD drie maanden lang om mensen te vertellen wat er daadwerkelijk achter de arbeid van Oost-Europeanen zit. De waarheid is dat de VVD net als Cameron bij verkiezingen zegt «geen geld meer naar de Grieken; dat beloven we u» en vervolgens meewerkt aan miljarden. Graag sla ik met de VVD de brug om mensen te laten voelen dat vrijheid, veiligheid en welvaart niet abstract zijn, dat het heel concreet is als twee op de drie mkb'ers zaken doen in Europa en dat we daar allemaal aan verdienen. Zo zijn er heel veel voorbeelden. Stop dan met dat populisme en met afgeven op Brussel als dat u uitkomt.

De heer **Zijlstra** (VVD):

Ik vind dit eerlijk gezegd tamelijk typisch, want dit is precies wat er elke keer gebeurt. Wij hebben een discussie over beide kanten die Europa met zich meebrengt: de oprechte zorgen van mensen en de nadelen, die zij ook zien, terwijl zij veel te weinig meekrijgen van de voordelen die er zijn. Er is nog geen dag voorbijgegaan zonder dat de VVD die voordelen heeft genoemd, maar wij zien ook de nadelen. De heer Pechtold heeft het alleen over het proces hier en over ditjes en datjes tussen politieke partijen. Daar heeft de gemiddelde Nederlander helemaal niets aan. Als de heer Pechtold daarin wil blijven hangen, maakt hij de Europese zaak alleen maar slechter. Dan raakt hij het draagvlak alleen maar kwijt. Mijn oproep geldt ook voor D66: alleen als wij in staat zijn om de nadelen eerlijk te benoemen en ook te zeggen dat we die zien en dat we daar iets aan willen doen, zonder weg te lopen voor de voordelen, die wij ook zien en waarvoor ik niet wegloop – sterker nog: ik ben daar trots op – zijn wij in staat om het draagvlak overeind te houden. Die economische groei en die banen zijn er namelijk.

De heer **Roemer** (SP):

Ik wil hier toch even nader op ingaan. De vraag is natuurlijk: wat dan? Je kunt wel zeggen dat je de voordelen en de nadelen benoemt, maar we zitten in Europa in een keurslijf, dat gevormd is door de verdragen die we gesloten hebben, van Maastricht tot aan Lissabon. Als je het keurslijf van die verdragen gewoon eerlijk benoemt, weet je dat we stap voor stap op weg zijn naar een Europa als federatie, waarin je op bepaalde terreinen – bijvoorbeeld op economisch terrein – de macht steeds meer overhevelt

naar Brussel. Als je, om maar iets te noemen, niet wilt dat mensen overvallen worden door een groep arbeidsmigranten, moet je dus iets doen aan de afspraken die gemaakt zijn over het vrije verkeer van arbeiders. Mijn vraag aan de heer Zijlstra is dan ook of hij bereid is om deze brexit nu te gebruiken om die fundamentele keuze te maken, de eerder gesloten verdragen tegen het licht te houden en met nieuwe verdragen te komen, waardoor we gaan praten over samenwerking in Europa. Of gaat hij mee in het keurslijf, naar een Europa als federatie?

De heer **Zijlstra** (VVD):

Ik ben geen voorstander van die sneltrein die alleen maar doordendert naar uiteindelijk de Verenigde Staten van Europa. Daarmee zou je naar mijn mening voorbijgaan aan de problematieken die leven in de dorpen en de steden en die mensen in hun achtertuin zien. Als het enige antwoord daarop is dat Europa goed is en dat we met een nog hogere snelheid doorgaan, raken we volgens mij het draagvlak kwijt. Ik zie dat ook in de reacties. Ik vond de reacties op de brexit veelzeggend. Dat geldt overigens niet voor de reactie van de heer Roemer; wat mij betreft, zat hij redelijk in het midden. Aan de ene kant zag ik D66, dat eigenlijk zei dat we nu versneld moeten gaan integreren en moeten doorgaan met Europa door die sneltrein nog meer vaart te geven. D66 keek daarbij naar de macro-economische voordelen. Die zijn er overigens ook, maar er werd voorbijgegaan aan de ellende, die er op lokaal niveau ook soms is en die mensen ook ervaren. Aan de andere kant zag ik de heer Wilders, die meteen zei: ik zie alleen die problemen; ik doe net alsof dat macro-economische voordeel er niet is en de gevolgen daarvan poets ik gewoon weg; laten we gewoon snel de EU uit rennen via een next, want ik kijk alleen naar die nadelen. Nee, dan ga je voorbij aan die enorm grote voordelen, die er ook zijn. De waarheid is dat beide zaken aan de orde zijn. Als we alleen maar voortgaan op die snelle trein en doorgaan met meer snelheid, eindigen we zonder draagvlak. Daarom ga ik in Europees verband graag de discussie aan om ervoor te zorgen dat de dingen waarin Europa moet werken, functioneren. Dat kan soms betekenen dat we op bepaalde terreinen meer Europa gaan doen. Het kan ook betekenen dat we op sommige terreinen minder Europa moeten gaan doen.

De heer **Roemer** (SP):

Daar zit «m nou net de crux en dat wordt lastig. Ik moet D66 één ding nageven: D66 is altijd heel consistent en wil een Verenigde Staten van Europa, een federatie. Wij zijn ook heel consistent en zeggen steeds dat wij dat pertinent niet willen. Wij willen een Europa van samenwerkende landen op basis van gouvernementele afspraken. Wij zijn allebei consistent. De VVD hangt daartussenin en kiest niet. Wij hebben nu verdragen. Die verdragen staan op dit moment nog steeds en die leiden tot een federatie van Europa. Zij leiden ertoe dat steeds meer bevoegdheden daarheen gaan en dat we niet alleen één munt hebben, maar ook één regering, één buitenlands beleid, één leger en één Minister van Financiën. Dat is de consistente weg die op dit moment wordt begaan. Als de VVD vindt dat we dat niet moeten willen omdat we dan draagvlak verliezen – daar ben ik het mee eens – moeten we nu samen strijden voor een nieuw verdrag, waarin we gaan afspreken hoe en op welke terreinen wij in Europees verband met landen gaan samenwerken. Anders zit u inderdaad op de trein van D66: doordenderen naar een federatie van Europa.

De heer **Zijlstra** (VVD):

Hier wordt het beeld geschetst dat wij ooit voorstander zouden zijn geweest van een federatieve Verenigde Staten van Europa, maar ik kan mij dat niet herinneren en ik loop al een tijdje mee. De verdragen die er zijn, zijn helemaal niet per definitie een route op weg naar een federaal

Europa. Dat kunnen zij wel worden. Met de heer Roemer zeg ik dat dat niet is wat wij willen, zeker niet. Ik heb vaak gezegd dat Europa wat mij betreft in eerste instantie een beetje is wat de oude EEG was: een Europese economische gemeenschap van samenwerkende landen die ervoor zorgen dat je economische voordelen, welvaart en banen voor mensen hebt en die zich niet bemoeit met terreinen die landen zelf beter kunnen regelen. Dat heeft de VVD altijd gezegd. Wij zijn dus nooit geweest van die trein die doordendert naar de federatieve Verenigde Staten van Europa. Daar wil ik niet op uitkomen, want als je daarop uit wilt komen, heb je iets van een gezamenlijke identiteit nodig. Dan is bijvoorbeeld nodig – dat is een van de eerste randvoorwaarden – dat je één taal spreekt. Een klein voorbeeld: wij maken geld over naar Oost-Groningen, een gebied waar het economisch minder goed gaat dan in de Randstad. We verdienen het geld grosso modo in de Randstad; Oost-Groningen profiteert mee. Dat doen wij als land graag, want we zijn uiteindelijk één land. In Europa doen we dat echter veel minder graag, want we hebben die gezamenlijke identiteit niet, in ieder geval nog niet. Zolang je die niet hebt, is een Verenigde Staten van Europa een utopie. Daarin zijn wij nooit gaan geloven en daar geloven wij nog steeds niet in.

De heer **Van Haersma Buma** (CDA):

De heer Zijlstra zei dat we goed moeten luisteren naar de grote bezwaren bij heel veel mensen en dat we niet moeten doordenderen. We hebben in Nederland net het Oekraïnerferendum gehad. De VVD was daar niet blij mee, net als het CDA, maar het was toch een soort lakmoesproef over de vraag of politici in Den Haag die schreeuw om «minder» horen of niet. Als de heer Zijlstra het verhaal dat hij nu houdt – namelijk dat we echt moeten gaan luisteren en niet moeten doordenderen – serieus neemt, kan dat voor de VVD maar één ding betekenen, namelijk dat dat «nee» ook een «nee» is en niet via een kronkelconstructie van de regering toch een «ja» wordt.

De heer **Zijlstra** (VVD):

U kent mijn standpunt over referenda: ik ben daartegen, of het nou gaat om een nextreferendum, het Oekraïnerferendum of welk referendum dan ook. U mag rustig weten dat ik daarom in 2005 tegen de Europese Grondwet heb gestemd. Ik had daar één reden voor: ik ben er als parlementariër voor gekozen om dat soort besluiten te nemen. De verantwoording daarvoor heb ik afgelegd in een verkiezingsprogramma. Ik ben gekozen om dat te doen. Ik vind het van de gekke als politici zo'n besluit niet zelf durven te nemen en het vervolgens in een referendum neerleggen bij de bevolking. Ik sta voor een besluit. Ik wil mijn besluiten zelf verdedigen. En als mensen het daarmee oneens zijn, hebben zij ook alle recht om mij bij volgende verkiezingen naar huis te sturen. In ons systeem zijn parlementariërs gekozen om dit soort buitengewoon gecompliceerde besluiten, die vaak niet zijn terug te brengen tot een simpel ja of nee, te nemen. Ik maak die graag en neem daarvoor verantwoordelijkheid. Daarom ben ik niet voor referenda, of dat nu een Oekraïnerferendum is, over een next gaat of wat dan ook.

De heer **Van Haersma Buma** (CDA):

Tot op grote hoogte deel ik de opvatting van de heer Zijlstra: je moet geen referenda houden. Het CDA wil dat ook niet, het wil zijn eigen posities kunnen innemen. Maar er is wel een verschil: dat referendum is gehouden. Er zijn toen 4 miljoen mensen naar de stembus gegaan. Als de heer Zijlstra serieus meent dat hij de geluiden van die mensen hoort, moet hij die geluiden ook serieus nemen, en niet toch doen wat hij wil via een constructie van het kabinet, dat zegt dat die mensen eigenlijk iets anders hadden bedoeld. Dat meen ik serieus en ik blijf dat ook zeggen. Zeg dan: sorry, u kunt honderd keer naar een stembus gaan, maar we

gaan dit gewoon niet doen. En zeg daar dan ook eerlijk bij: tenzij er bij het referendum ja was gestemd, want dan hadden we dat gewoon gevolgd. De heer Zijlstra zegt zo stellig dat we de bezwaren van de mensen moeten volgen. Mijn stelling is dat hij niet, met deze Kamer, eerst kan zeggen: ga maar naar de stembus. En daarna: haha, ik was ertegen en we gaan niet doen wat u wilt. Dat is namelijk de dood in de pot.

De heer **Zijlstra** (VVD):

Nee, zo doe je helemaal geen recht aan de bezwaren die leven. De heer Buma heeft ook gezien dat er daarvoor al discussies waren over dat referendum. Ten eerste laat het heel goed zien dat dat instrument buitengewoon slecht is om te gebruiken; maar volgens mij zijn we het daarover niet oneens. Het wordt dan namelijk een simpel ja of nee, maar op welke vraag? Het ging met die vraag namelijk over heel veel zaken, en inderdaad ook over die voortdenderende trein. Het is heel helder dat ook de Nederlandse bevolking geen zin heeft in die voortdenderende trein. Daar moet je recht aan doen. Men had geen zin in het extra geld dat naar Oekraïne zou gaan. Daar moet je recht aan doen. Men had ook geen zin in de militaire samenwerking die uit dat verdrag zou voortkomen. Daar moet je recht aan doen. De regering heeft dat in een eerder debat helder aangegeven. Ze zei toen: laat ons bekijken of we daar in Europa recht aan kunnen doen. En als dat niet lukt, komt de regering naar ons terug. Ook de VVD heeft gezegd dat die uitslag daarbij heel helder moet worden meegenomen; dan ratificeren we dus niet. Maar gezien de discussie in aanloop naar het referendum, zou ik het heel gek vinden als er niet werd geluisterd naar de bezwaren die daarin naar voren zijn gekomen en als het allemaal zou worden gesimplificeerd tot een simpel ja of nee; net zoals in Engeland is gebeurd.

De **voorzitter**:

Meneer Buma, wat hadden we afgesproken?

De heer **Van Haersma Buma** (CDA):

Nog één ding, voorzitter. Het is ook een oproep aan de heer Zijlstra. We komen nog te spreken over het referendum. Het laatste wat Den Haag zou moeten doen, is eerst zeggen dat het tegen het referendum is en achteraf zeggen dat het de bezwaren van de mensen best wel snapt, waarbij het zelf gaat vertellen wat die bezwaren van de Nederlander zijn en daarop zogenaamd een antwoord geeft; en dat wel zo slim, dat er gewoon ja tegen dat verdrag kan worden gezegd. Dat is echt drie keer fout.

De **voorzitter**:

Dat was geen vraag, maar de heer Zijlstra mag er kort op reageren.

De heer **Zijlstra** (VVD):

Als er geen recht zou worden gedaan aan de discussies en aan de onderliggende gevoelens, zou de heer Buma gelijk hebben. Ik zie dat de regering juist het omgekeerde heeft voorgesteld, om recht te doen aan die gevoelens en aan die insteek. Als het antwoord daarop is dat dat niet mogelijk is, zal er niet worden geratificeerd. Daar ben ik het ook sterk mee eens. En als het wel kan, moeten we het ook doen. Uiteindelijk gaat het niet om een simpel ja of nee; het gaat erom dat de zaken die mis zijn of beter kunnen, worden geadresseerd en dat ze van een oplossing worden voorzien. Dat is geen simpel ja of nee.

De heer **Segers** (ChristenUnie):

Ik kan mij in grote lijnen vinden in de zoektocht naar de weg tussen, laten we het zo zeggen, die van de heer Wilders en die van de heer Pechtold. Ik kan me in het nee tegen die voortdenderende trein dus in grote lijnen wel vinden. Ook begrijp ik het ongemak over het Oekraïne-referendum. Maar

tegelijkertijd willen wij heel goed luisteren naar de burgers, naar hun ongemak over een grenzeloos Europa dat in taken en bevoegdheden territoriaal maar doordendert.

Maar als er één onderwerp is waarbij we wel in de driver's seat zitten en we wel ja of nee kunnen zeggen, dan zijn dat wel de onderhandelingen met Turkije over een mogelijk EU-lidmaatschap. We zien dat in Turkije de situatie verergerd. We zien dat Turkije in veel opzichten van Europa wegdrijft. Wanneer komt het moment waarop u de burgers geruststelt, hun zegt dat er een begrenzing komt aan de onderhandelingen en dat we ermee gaan stoppen, omdat Turkije niet bij de Europese Unie hoort?

De heer **Zijlstra** (VVD):

Wij hebben buitengewoon heldere criteria gesteld aan het lidmaatschap van Turkije. Daar moet het allereerst al aan voldoen, maar het is daar nog mijlenver vandaan. En vervolgens komt daar nog een stemming over in het parlement. Volgens mij heb ik in dit huis al een aantal keren gezegd dat ik daar dan niet voor zou zijn. Dat is zo en dat blijft zo. Dat staat los van de onderhandelingen die we nu voeren, want dat zijn inderdaad onderhandelingen. Ik ben daar dus niet voor. Maar ik ben wel voor afspraken met Turkije over de migratiecrisis. Dat is namelijk iets waarvoor Europa, eerlijk gezegd, wél werkt. We kunnen van Europa veel zeggen. Er zijn problemen – en daar kom ik zo op – waar het een oplossing voor moet bieden. Maar iets waarvoor Europa wél werkt, is de migratiecrisis. Europa heeft daarop geacteerd. Er is een oplossing gekomen door afspraken met Turkije te maken. Daardoor is een probleem, waar heel veel mensen mee worstelen, van een oplossing voorzien. En toen Europa wel bleek te werken, verbaasde het mij dat de voltallige oppositie, volgens mij met uitzondering van de SGP, daartegen was. Dus, zo zeg ik tegen de oppositie: als u Europa serieuzer wilt nemen en als u wilt dat Europa voor de burgers moet gaan functioneren, stem dan ook gewoon voor, als het dat doet.

De heer **Segers** (ChristenUnie):

Wij kunnen prima burens met Turkije zijn, er afspraken mee maken en er op allerlei manieren mee samenwerken. Maar precies de onbestemdheid die in dit antwoord zit ingebakken, maakt mensen huiverig. De onderhandelingen gaan door, terwijl het duidelijk is dat dat land fundamentele vrijheden schendt, dat het in vele opzichten de verkeerde kant op gaat en dat het er alleen maar slechter gaat. Maar als je tegelijkertijd doorgaat met onderhandelingen en nergens een grens trekt, dan gaat het toch precies om het bezwaar tegen die voortdenderende trein, waaraan de heer Zijlstra tegemoet zegt te komen? Dan gaat het om die onbestemdheid van een grenzeloos Europa, waarvan de politici nooit eens zeggen: tot hier en niet verder.

De heer **Zijlstra** (VVD):

Mensen zien grote problemen, in Nederland of in andere landen. Ze zien de migratiecrisis. Ze hebben de economische crisis gezien. Ze zien zaken als globalisering en robotisering. Dat zijn allemaal onzekerheden. Ze willen houvast. Ze willen dat er oplossingen worden aangedragen voor die problemen, bijvoorbeeld door de EU. Voor de migratiecrisis heeft Europa een oplossing aangedragen. De heer Segers weet dat internationale oplossingen altijd wat onhebbelijke kantjes hebben. We moeten daarvoor met Turkije samenwerken, een land dat allerlei vrijheden en rechten met voeten treedt. De heer Segers benoemde dat feit terecht. Daarom zal Turkije ook geen lid worden van de EU. Maar je moet er wel voor zorgen dat je met dat soort landen on speaking terms blijft en er afspraken mee maakt. Dat noem ik realpolitiek. Het migratieprobleem is voor heel Europa een probleem; ook voor de mensen hier, ook voor de dorpen waar nu een azc komt. Dat probleem moet worden aangepakt. En

dat is precies wat Europa heeft gedaan. Europa werkt daarvoor dus wél. Daar moeten we blij mee zijn. Als we dat allemaal gaan terugbrengen tot een simpel «Turkije erin of eruit», en zeggen dat het fout is om nog met Turkije te praten, kan Europa nooit met een oplossing komen.

De voorzitter:

Ik stel voor dat u nu verdergaat. Ik wil hierbij opmerken dat de heer Zijlstra nu ongeveer een halfuur bezig is, maar slechts twee minuten van zijn spreektijd heeft gebruikt. En we hebben nog twaalf sprekers.

De heer Zijlstra (VVD):

Dat is toch best knap. Kennelijk waren er veel interrupties, of dit was een wereldrecord snelspreken.

Ik gaf al aan dat ik twee kampen zag in de reacties op de brexit, in de stemmen in Engeland waarin die gevoelens duidelijk naar voren kwamen. Beide uitersten zijn volgens mij een recept voor ellende. Als we de bedreigingen en onzekerheden van mensen niet adresseren, hebben we niets aan de macro-economische voordelen die de EU ons ontegenzeggelijk biedt. Dan eindigen we met een EU zonder draagvlak. Wat dat betekent, hebben we afgelopen donderdag in Groot-Brittannië kunnen zien. En als we alleen maar wijzen op de onzekerheden die mensen voelen, gaan we volledig voorbij aan de grote welvaart die de EU ons brengt. Ook dat heeft grote gevolgen. De berichtgeving over de chaos en onzekerheid in Groot-Brittannië van de afgelopen dagen was daar een voorbode van.

In dat soort situaties helpt het altijd om even naar de feiten te kijken. In de jaren vijftig van de vorige eeuw heeft een aantal West-Europese landen om goede redenen besloten om samen te gaan werken. Eerst om de net verworven vrede in Europa te waarborgen. Later werden daaraan economische motieven toegevoegd. Die afspraken maakten dat Europese landen voortaan als één blok konden optreden tegen grootmachten als de Verenigde Staten en China, en tegen nieuwe grootmachten als India en Brazilië. Die samenwerking heeft ons geen windeieren gelegd. Laten we wel zijn: de afgelopen 70 jaar hebben de landen van de EU geen oorlog gekend. En economisch gezien hebben we met 500 miljoen burgers harder op de onderhandelingstafel kunnen slaan dan Nederland ooit zou hebben gekund. Natuurlijk, je kunt ook handel drijven zonder dat je in de EU zit, maar een land als China zal zich er maar weinig van aantrekken als een – even oneerbiedig zo genoemd – dorpje als Nederland met 17 miljoen inwoners, dat daar in China een klein stadje is, met de vuist op de onderhandelingstafel slaat. Maar als een Europees samenwerkingsverband met 500 miljoen inwoners een eis op tafel legt, dan maak je wel indruk. En daar hebben we de afgelopen decennia met z'n allen van geprofiteerd. Onze havens, onze transportbedrijven, onze landbouw, kortom, onze economische groei was en is gebaat bij Europese samenwerking. Dat zorgt voor dat goede onderwijs, die goede zorg en die goede sociale zekerheid, want iedereen profiteert van de EU, ook als je geen baan hebt of als je ziek bent.

Maar dat moet natuurlijk wel zo blijven, want veel mensen snappen Europa niet meer. Ze ergeren zich aan bureaucratie en onzinnige regels die uit Brussel over ons worden uitgestort, terwijl ze zich ondertussen zorgen maken over die veranderende samenleving om hen heen. Ze willen oplossingen voor de grote uitdagingen, zoals de economische crisis, het vluchtelingenprobleem en de gevolgen van de globalisering. Als de EU niet in staat blijkt die problemen van een oplossing te voorzien, dan zal dat fnuikend zijn voor het draagvlak. Daarom is het zo belangrijk dat de economische en financiële afspraken die we in de EU met elkaar gemaakt hebben, door alle landen worden nageleefd. Het kan niet zo zijn dat een land als Frankrijk jaar in, jaar uit wegkomt doordat het niet voldoet aan de begrotingsregels zonder dat de Europese Commissie ingrijpt.

Nederlanders voelen heel goed dat zij daar feitelijk voor betalen en dat hun pensioen daarmee onder druk komt te staan. Daarop moet de Europese Commissie gewoon acteren conform de afspraken. Daarom is het ook zo belangrijk dat Europa de buitengrenzen bewaakt en de vluchtelingen crisis aanpakt, want als we de buitengrenzen onvoldoende bewaken en mensen niet registreren in het land van aankomst, dan komt vanzelf de roep om de eigen grenzen te gaan sluiten. En daarom zijn de afspraken met Turkije een heel goed voorbeeld van hoe Europa wel hoort te werken. Daarom ook onze steun voor die afspraken, hoewel het mij verbaast dat bijna de voltallige oppositie tegen was.

Ook daarom wil de VVD een Europa dat economische maatregelen neemt die onze welvaart daadwerkelijk vergroten. Maatregelen die gericht zijn op de groei van de hele EU en niet op de herverdeling van welvaart tussen de EU-landen. Als de EU op deze grote probleem acteert en levert, zal iedereen, zelfs de VVD, over de irritatie over regeltjes die bepalen hoe een schilder een ladder moet neerzetten, heen stappen.

De EU zal haar eigen bestaansrecht opnieuw moeten bewijzen. De afgelopen dagen hebben we de eerste effecten van de brexit kunnen zien. We hebben kunnen zien dat een goed functionerende EU verre te prefereren valt boven geen EU. De brexit laat onzekerheid zien.

Onzekerheid op de financiële markten. Onzekerheid bij de Britten zelf die nu stuurloos lijken rond te dobberen. Onzekerheid in ons eigen land, bij bedrijven die draaien op handel tussen Nederland en Groot-Brittannië en bij hun werknemers die in onzekerheid zijn over het voortbestaan van hun bedrijf, hun baan en hun inkomsten, maar ook bij de rest van Nederland. Want de gevolgen van deze brexit zijn onvoorspelbaar en ongrijpbaar.

Niemand in deze zaal kan precies voorspellen wat er zal gebeuren. Niemand kan de effecten precies overzien, maar duidelijk is wel dat de brexit een grote impact zal hebben. Onze prioriteit moet zijn om de effecten voor ons land zo veel mogelijk te beperken, om te zorgen dat wij zo min mogelijk de prijs gaan betalen voor het vertrek van de Engelsen, om ons niet gek te laten maken, noch door de Britten noch door Brussel. Ik sluit af. Laat voor Brussel en laat ook voor ons en alle lidstaten de brexit een wake-upcall zijn. Laten we ervoor zorgen dat mensen weer zien dat de EU er voor hen is en niet voor zichzelf of haar instituties. Dat is wat ons nu te doen staat. Dat betekent niet dat die sneltrein dus maar voort moet blijven denderen op weg naar die Verenigde Staten van Europa. Die wens van sommigen, wat ik maar noem, believers, om elkaar in Europa nog steviger vast te pakken, deelt de VVD niet. Maar wij staan ook niet aan de andere kant. Wij staan ook niet bij degenen die nu staan te juichen over een vertrek van Groot-Brittannië. Zouden we daarin meegaan, dan zouden we toelaten dat er gegokt wordt met de belangen van Nederlanders, want zie wat de effecten van de brexit nu al zijn. Probeer je eens voor te stellen wat de effecten dan zijn voor een klein landje als Nederland. We moeten aan de slag. Brussel moet aan de slag met het verbeteren van Europa maar wij ook. Niemand heeft er wat aan als wij elkaar hier vandaag in de put praten. Daarvoor hebben we niet zo hard geknokt om uit de economische crisis te komen. We staan er goed voor en dat gaan we wat de VVD betreft niet op het spel zetten. We gaan beter maken wat beter moet. Dat hebben we in Nederland gedaan en dat gaan we ook in Europa doen.

De heer **Pechtold** (D66):

Eerst moet mij van het hart dat die nu veel gebezigde beeldspraak over die trein mij weinig doordacht lijkt, want als er iets niet functioneert tussen Nederland en Brussel is dat wel de trein.

De brexit is nu aanstaande. Van de VVD als grootste regeringspartij zou ik toch wel de duidelijkheid willen hebben – ik hoop ook dat we het daarover eens zijn – dat er niet schimmige onderhandelingen moeten plaatsvinden met de Britten voordat ze duidelijk hebben gemaakt wanneer dat proces van die onderhandelingen gaat lopen, want anders stellen ze het maar uit.

Ik heb het gevoel dat de heer Zijlstra en ik hetzelfde willen, namelijk dat de tijd die er met die onderhandelingen uiteindelijk gepaard gaat, goed gebruikt wordt en dan met name het momentum ofwel de wake-upcall, een woord dat ik ook wel eens heb gebruikt. Ik denk dat het dan ook van belang is dat we ervoor zorgen dat in het Europees parlement de grote fracties van christendemocraten en sociaaldemocraten niet langer bepaalde zaken tegenhouden om die hele moloch van dat Brussel nou eens echt aan te pakken. Of het nou gaat om de symboliek van 28 Commissarissen, of het nou gaat om iets wezenlijks zoals een zevenjaarsbegroting waarvan 40% naar landbouw gaat en die in beton is gegoten en waar we maar moeizaam verandering in krijgen. Is de heer Zijlstra het met mij eens dat nu ook het momentum gebruikt moet worden om dat aan te pakken?

De heer **Zijlstra** (VVD):

Even in twee etappes. De eerste vraag was hoeveel tijd de Britten krijgen. De Britten gaan zelf over het moment dat ze hun verzoek indienen. Daar kunnen we niets aan doen, maar wat de VVD betreft moet wel helder zijn – ik hoor er ook graag de mening van het kabinet over – dat je niet alvast moet gaan onderhandelen in afwachting van. De periode van onzekerheid moet wat mij betreft zo kort mogelijk zijn. Ik zeg er meteen wel bij dat het geen strafexercitie moet zijn richting de Britten. Ze moeten eerst maar eens even «uittrillen» wat precies de effecten zijn. Er komt een nieuwe regeringsleider. We moeten overigens maar zien of de regering die er nu zit überhaupt overeind blijft. Hoewel: de oppositie ligt ook in puin. Een heel interessante situatie dus. Dan moeten we ze niet opjagen. Maar de andere kant is ook niet het geval: ze krijgen niet eindeloos de tijd. In de tijd tot het moment waarop het artikel 50-verzoek gedaan wordt en men dus echt zegt dat men weggaat en de termijn van twee jaar gaat lopen, gaan we niet onderhandelen. Dan zijn ze gewoon volwaardig lid en dan moeten ze aan alles voldoen. Dus geen schimmige situaties. Helderheid voorop, onzekerheid verkleinen.

Dan uw vraag over het momentum. Ik heb de beeldspraak van een trein gebruikt, want van een auto wordt D66 over het algemeen wat zenuwachtig, maar goed, ik ga de volgende keer wel weer naar een auto. Ik ben het met de heer Pechtold absoluut eens dat we dat momentum moeten gebruiken. Maar of het dan per se moet gaan over de Europese begroting? Het moet gaan over de zorgen die de mensen in de dorpen en de steden hebben. Wat betekent het voor mijn baan? Wat betekent het als het gaat over migratie? Komen er dan in een keer allemaal mensen in mijn land wonen? Het gaat ook over de vraag: wat betekent arbeidsmigratie? Die vraag moet je je ook stellen. Hoe snel kunnen mensen in de sociale zekerheid? Dat zijn vragen die ook premier Cameron heeft neergelegd, waarop overigens ook een akkoord is gesloten. Wat de VVD betreft zou het goed zijn om daarmee door te gaan. Die zaken moeten we beetpakken. En ja, dan moeten we ook de institutionele discussie gaan voeren. Je moet zelfs de discussie gaan voeren over de vraag of het samenspel tussen lidstaten, Commissie en Europees parlement nou wel zo lekker functioneert. Parlement en Commissie moeten elkaar controleren, maar ze zijn het vaak met elkaar eens, en dat is ook iets wat we niet moeten blijven willen.

De heer **Pechtold** (D66):

Ik ben blij met de uitspraak van de VVD-fractievoorzitter dat we de Britten natuurlijk niet gaan pesten maar dat we ook niet gaan marchanderen met ze. Ik bedoel «eruit is eruit» en we gaan dan dus niet de Europese economie en alles wat ermee samenhangt, waarbij – en daar zijn we het over eens – mensen juist kijken naar de gevolgen, daarvan af laten hangen. Dus doorpakken nu en ook laten zien wat het verschil is tussen erin en eruit. Daarnaast is er dat momentum pakken. Ik hoorde het de heer

Zijlstra duidelijk zeggen. Natuurlijk gaat het dan om presteren op de zaken waar het echt om gaat, daar waar mensen verwachten dat je bovennationaal samenwerkt, zoals ten aanzien van vluchtelingen, terrorisme, klimaat en energie, dus die zaken waar we anders problemen krijgen, ook als land apart. Maar daarnaast – en ik hoop dat ik de VVD aan mijn kant vind: die christendemocraten, die sociaaldemocraten, die twee grote fracties in het Europees Parlement, blokkeren elke keer die bureaucratie, dat gedoe waardoor mensen ook het gevoel hebben dat het ver van ze af staat, dat het log is, dat ze 22 keer moeten vergaderen om iets met de Grieken te doen. Er is een kans om het nu te doen, om tegen de Fransen een keer te zeggen dat ze moeten ophouden met die symboliek. Het is wel symbool, dat Straatsburg, maar zullen we er eens een keer mee kappen?

De voorzitter:

Een korte reactie, mijnheer Zijlstra.

De heer Zijlstra (VVD):

Maar los van al die symbolen, of het nu een begroting is of het vergaderen in Straatsburg, wat enorm verbeterd kan worden, wat bepalend gaat zijn voor het draagvlak van de EU is of wij in staat zijn de problemen van een oplossing te voorzien. Migratie, economische crisis, financiële problemen zoals rond de euro, komen landen afspraken na? Wij kunnen een prachtig functionerende begroting hebben en wij kunnen Straatsburg gesloten hebben, maar als de Fransen zich niet aan de afspraken rond de euro houden, gaat het draagvlak er nooit komen. Ik hoop dat D66 het momentum wil grijpen, samen met ons, om ervoor te zorgen dat de EU gaat leveren op die punten. Als wij dat niet doen, eindigen we zonder draagvlak en zonder EU. Dat zou het slechtste zijn wat ons kan overkomen.

De heer Samsom (PvdA):

Voorzitter. In alle emoties van de afgelopen dagen overheerst bij mij uiteindelijk toch de boosheid. Boosheid over de roekeloosheid van een Britse premier, die met een opportunistisch voorstel voor een referendum zijn leiderschap wilde redden en daarmee een land in chaos stortte. Boosheid over de politieke charlatans, die aan mensen met reële problemen een schijnoplossing presenteerden. Boosheid over een schaamteloze campagne vol met leugens en vol met haat, met als tragisch dieptepunt de moord op parlementslid Jo Cox. Maar ik ben vooral boos over de gemakzuchtige analyses over oude, blanke, arme, laag opgeleide kiezers die zo dom zouden zijn geweest om voor een brexit te stemmen, want dat miskent op zo veel manieren dat terechte onbehagen dat in brede lagen van de bevolking heerst. Zij hebben zich niet afgekeerd van Europa, Europa heeft hen in de steek gelaten. Europa, dat project van hoop en zekerheid, had hun niets meer te bieden. Op de grote vragen gaf het geen antwoord en op de kleine vragen liep het in de weg. Te veel mensen hadden kennelijk het gevoel dat zij weinig te winnen en heel veel te verliezen hadden, en zagen dus geen andere uitweg dan te stemmen voor een idee-fixe van een eiland waarop alles weer bij het oude zou zijn. Die andere uitweg had de politiek hun moeten bieden, had Europa hun moeten bieden. En dat deed het niet, met dit resultaat als gevolg. Deze uitslag roept heel veel vragen op, veel meer vragen dan er op dit moment antwoorden zijn. Deze situatie vraagt dus ook om bedachtzaamheid, niet om makkelijke sweeping statements noch om ferme taal. Laten wij alle triomfalisme, de rancune of het defaitisme maar even laten voor wat het is. Het is allemaal al complex genoeg. Dus ook geen stoere uitspraken over een quick and dirty einde aan de relatie met Groot-Brittannië, geen spierballenpolitiek ten koste van gewone Britten of gewone Europeanen. Er is nog veel te veel om uit te zoeken. Want wat doen de Schotten, wat doen de Noord-Ieren? Misschien ziet de situatie er

over een paar weken alweer anders uit dan wij nu denken. Niemand kan dat voorspellen. Laat niemand dat dan ook pretenderen.

De media raken niet uitgepraat over de politieke situatie in Westminster, waar het nu chaos troef is. Maar veel belangrijker zijn wat mij betreft de zorgen van 11.000 staalarbeiders van Tata Steel in Wales of van de 32.000 werknemers die afhankelijk zijn van de Nissanfabrieken en vele anderen, die misschien zelfs wel voor een brexit stemden, maar wrang genoeg de eerste slachtoffers kunnen worden als de chaos voortduurt. Laten wij hun belangen en niet de machtsstrijd in Westminster in ogenschouw nemen bij het vinden van een oplossing. Wij mogen daarbij verantwoordelijkheid verwachten van degenen die het referendum hebben uitgeschreven, maar ook de andere Europese lidstaten zullen nu moeten aantonen dat niet afrekening maar het belang van hun inwoners vooropstaat. Ik hoor helaas nog steeds te veel geluiden die het tegendeel bevestigen. Kan de premier mij straks geruststellen? Gaat hij er alles aan doen om de overige lidstaten uit die rancunemodus en in de samenwerkingsmodus te krijgen?

Uiteraard begon men de afgelopen dagen in een reactie op het referendum ook meteen weer over de structuur van Europa. En ja, over een next. Wie de chaos ziet waarin Groot-Brittannië zich nu bevindt, politiek, maatschappelijk en economisch, moet wel buitengewoon veel masochisme bezitten om daar nu naar te verlangen. Voorzitter, ik meende altijd dat ik de afgelopen jaren hier de grootste masochist was, maar de heer Wilders steekt mij nu naar de kroon.

Het antwoord van anderen, nu doorschakelen naar een federaal Europa of juist een grote afslanking van bevoegdheden van de Commissie en het parlement is overigens net zo'n grote illusie. Dat is een schijngevecht. Wat helpt nu die grote sprong naar voren of naar achteren voor het herstel van vertrouwen? Welke Europeaan ziet zijn baan verzekerd of de migratie beheerst door een oeverloze discussie over de bevoegdheden van het Europees parlement en de Commissie?

Nee, de brexit moet een wake-upcall zijn voor Europa, voor Europese politici, voor ons. Er worden op Europees niveau antwoorden verwacht op grote vragen, niet op institutionele vragen, maar op echte vragen, echte verlangens. Herstel van groei en banen, een beheersbare migratie, een betrouwbare en duurzame energievoorziening voor de toekomst, niet in de weg lopen bij de kleine vraagjes, maar antwoord geven op die grote. Daar is geen andere structuur voor nodig. Daar zijn moedige politici voor nodig, politici die de lokroep van het populisme kunnen weerstaan en zich niet bij voorbaat neerleggen bij de almacht van de markt, die het dwars tegen alle chagrijn in ook durven opnemen voor dat Europa dat wel inspiratie biedt, het Europa dat ons vrede en welvaart bracht, het Europa van mensenrechten en van een sociale economie, dat Europa dat wij aan onze kinderen willen doorgeven.

Maar naast die Europese opdrachten ligt er ook of misschien zelfs wel vooral een nationale opdracht, want deze uitslag over een EU-lidmaatschap zegt namelijk evenveel over spanningen in onze nationale samenlevingen als over het falen van de EU zelf, spanningen tussen kansrijk en optimistisch versus teleurgesteld en pessimistisch. Wanneer wij die kloof niet kunnen overbruggen, zal Europa een deel van de samenleving nooit perspectief kunnen bieden. Wij moeten dus onze samenlevingen verbonden houden, ervoor zorgen dat geen grote groepen afhaken omdat aan hen elk perspectief wordt onthouden. Jongeren haken af in landen van Zuid-Europa als de jeugdwerkloosheid boven de 40% blijft en landen er niet in slagen om die omlaag te brengen. Werknemers in laagbetaalde banen in Groot-Brittannië haken af wanneer er voor hen geen enkel perspectief meer is na hard beleid van de conservatieve regering en zij inmiddels worden weggeconcurrereerd door arbeidsmigratie. Dit is geen exclusief Brits probleem, de scheidslijnen van de Britse samenleving lopen ook door de Griekse, de Fransen, de Duitse, de Italiaanse en ook de Nederlandse. De gecombineerde opdracht van ons is

dus: zorg dat Europa houvast en perspectief biedt op de grote vraagstukken en zorg op nationaal niveau dat iedereen, en niet alleen het kansrijke deel, daarvan kan profiteren.

De heer **Wilders** (PVV):

Wat een ontzettend hypocriet verhaal, voorzitter. Weet u, zeg ik via u tegen de heer Samsom, wie vooral afhaakt? Dat zijn de kiezers van de Partij van de Arbeid. Dat zijn de kiezers van de Labourpartij in het Verenigd Koninkrijk, die met een derde van haar kiezers ervoor gezorgd hebben dat het brexitkamp aan een meerderheid kwam. Ik zal u zeggen waarom zij wegrennen en ik zal u ook zeggen, mijnheer Samsom, via de voorzitter, waarom uw kiezers allemaal wegrennen, waarom er niets van de Partij van de Arbeid overblijft, waarom u fractievoorzitter bent van een lege kleine partij. Dat is omdat u uw handtekening zet onder miljarden euro's voor asielzoekers, terwijl u in Nederland de ouderenzorg kort. Dat is omdat u miljarden geeft aan de Grieken, terwijl u voor uw eigen achterban de WW snoeit. Dat is, met uw woorden over verbinden, wat er in de werkelijkheid gebeurt. Dat is wat mensen thuis niet snappen. Dat is waarom zij afhaken wat betreft de Europese Unie. Dat is waarom zij afhaken wat betreft de Partij van de Arbeid en hopelijk ook nooit meer terugkomen.

De heer **Samsom** (PvdA):

Ik wilde zelf al die scheldwoorden als «onzin» en «hypocrisie» en dergelijke niet gebruiken, maar ik gaf zojuist wel dezelfde analyse. Dat was ongeveer dezelfde analyse als u gaf, in wat andere woorden. Die analyse is dat een groot deel van de samenleving, niet alleen in Groot-Brittannië – daar hebben we het nu wel gezien bij het referendum – maar ook in andere landen, te weinig perspectief ziet en te weinig optimisme kent. Aan hen worden te weinig kansen worden geboden. Dat is ook voor nationale politici een opdracht.

De heer **Wilders** (PVV):

Wat zijn dat voor gemeenschappen? U hebt dat gedaan. Ik heb dat niet gedaan, de PVV heeft dat niet gedaan, maar de Partij van de Arbeid heeft dat gedaan. Waarom denkt u dat u gemiddeld nog drie zetels over heeft in de peilingen? Waarom denkt u dat u op nul gaat eindigen? Omdat u precies doet wat u zelf analyseert. De mensen in Nederland die dachten dat de Partij van de Arbeid er was voor de werklozen en voor de ouderen, zien hun geld gaan naar de Grieken en de asielzoekers. Als u meent wat u zegt, dan had u daarmee nooit ingestemd. Met andere woorden: het is vrijblijvende kletspraat.

De heer **Samsom** (PvdA):

In 2010 daalde de werkloosheid, steeg de koopkracht en groeide de economie weer. Toen kwam er een kabinet waarin onder andere de PVV zat. In 2012, toen de heer Wilders wegliep uit het Catshuis omdat hij het niet meer aankon, steeg de werkloosheid, kromp de economie en kreeg de koopkracht van gewone mensen klap, na klap, na klap. Inmiddels zijn we in 2016, groeit de economie, daalt de werkloosheid en stijgt de koopkracht weer. En nu u weer, mijnheer Wilders, met uw verhaaltjes.

Voorzitter. Dit betekent voor Nederland: doorgaan met het verkleinen van inkomensverschillen, met een versteviging van de rechten van werkenden ... Ik hoor dat ik ten minste één fan in deze zaal heb zitten: de premier kan zich niet meer beheersen. Dank daarvoor.

Ik zei al: het verkleinen van inkomensverschillen, de versteviging van rechten van werknemers, de bestrijding van schijnconstructies. Meer mogelijkheden creëren voor mensen met een beperking, het vergroten van kansen in het onderwijs en al die andere, mag ik zeggen sociaaldemocratische waarden. Daarop is in de afgelopen jaren, oprakkelend uit de

crisis, tegen de stroom in, weer vooruitgang geboekt. Er is echter geen enkele reden voor zelfgenoegzaamheid. We moeten verder met het verstevigen van het sociale weefsel in onze samenleving. Dat is een opdracht aan deze Kamer en aan dit kabinet. Daar kunnen we Brussel niet de schuld van geven, noch kunnen we die richting op wijzen. Het is een opdracht waarover ongetwijfeld ook de komende verkiezingen zullen gaan. Daar moeten we ons aan zetten. Ondertussen spoor ik de premier aan om met de Europese opdracht naar Brussel te gaan en de Europese instellingen te behoeden voor een rancuneuze afrekening met het Verenigd Koninkrijk of voor oeverloze discussies over nieuw structuren.

De heer **Roemer** (SP):

Voorzitter. Er gebeurt van alles. Er is in één keer een kippenhok. We wachten even rustig af. Dat geeft helemaal niks.

Voorzitter. Op 23 juni schreven de Britten geschiedenis door voor uittreding uit de Europese Unie te stemmen. De eurocraten die de afgelopen decennia hebben gewerkt aan een Europese superstaat kregen daarmee het deksel op de neus. Nooit eerder verliet een lidstaat de Europese Unie en de gevolgen zijn dan ook ongewis. Een brexit had voorkomen kunnen worden als Europa zich harder had ingezet voor mensen en minder hard voor markt en munt.

Onder het motto «nooit meer oorlog» begon de Europese Unie als een project dat welvaart, vrede en stabiliteit moest garanderen. Onder dat motto kreeg het Europees samenwerkingsverband in de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog ook de steun van de bevolking. Mensen begrijpen namelijk heel goed dat grensoverschrijdende problemen de samenwerking tussen landen noodzakelijk maakt. Totdat de neo-liberalen de Europese Unie in 1992 kaapten. Zij staken niet onder stoelen of banken dat zij naar een Verenigde Staten van Europa wilden, met één regering, één markt, één president en één munt. De lidstaten moesten economisch en financieel één worden. De multinationals en de financiële sector verwierven steeds meer macht. Het Europa van samenwerking en vrede veranderde in een Brussel voor banken en beleggers. Steeds meer mensen begonnen zich machteloos te voelen tegenover dit Europa. Zij merkten hoe mensen tegenover elkaar kwamen te staan en zij zagen de kloof in de samenleving groter worden. Gemeenschappen voelden zich in de steek gelaten. Geschoolde arbeid verdween en als er al wat voor terugkwam, waren het onderbetaalde banen. Publieke diensten werden gesloten en men zag vooral belastingvoordelen voor de allerrijksten. Verder groeide de arbeidsmigratie.

Om deze redenen stemden donderdag veel mensen voor een brexit. Toch komt een brexit voor de aanhangers van de politieke unie als een verrassing, en dat zegt veel. Iedereen die wel eens langs de deuren gaat, weet namelijk beter.

De heer **Van Haersma Buma** (CDA):

Ik heb toch een vraag. Ik was even vergeten dat de heer Roemer meent dat alle Europeanen eigenlijk een SP-Europa wilden en dat dat het probleem was. Volgens mij is het echter een slag ingewikkelder, maar dat is niet mijn vraag. Met alle dingen die de heer Roemer wil veranderen, kan het maar één kant op: meer regels. Regels om de inkomensverschillen te verkleinen en om de banken en het grootkapitaal aan te pakken. De heer Roemer wil een Europa met meer regels. Het kan niet met minder. Hoe kan hij dan altijd pleiten voor een kleiner Europa met minder regels?

De heer **Roemer** (SP):

Dat kan, omdat je als soevereine samenleving en staat heel veel zelf kunt organiseren. Het grote verschil zit hem niet in samenwerking maar in een Brussel dat met dictaten komt. We hebben de eerste 40 tot 45 jaar na WO II met heel veel samenwerking met andere landen afspraken gemaakt, ook

bindende afspraken. Door het op die manier te doen, creëer je draagvlak bij de bevolking. Dat doe je door het stap voor stap te doen, op bepaalde momenten en op onderwerpen waarvan iedereen snapt: op dit soort onderwerpen moeten we het samen doen. In de afgelopen jaren hebben we echter juist het tegenovergestelde gezien. De regels en het beleid die er kwamen, waren vooral gericht op die 1%, niet op die 99%. Daar is het misgegaan. Daarom moeten we verder kijken en ervoor zorgen dat op dat punt de verdragen veranderen.

De heer **Van Haersma Buma** (CDA):

Ik blijf het zeggen: in relatie tot Europa gaat het dan over meer regels, over preciezere regels om inkomensverschillen te veranderen. Dat is niet anders. In het vervolg daarop stel ik de volgende vraag. Dan heb ik die ook meteen gesteld en daarmee kom ik ook meteen aan mijn taks. Ik begrijp dat de SP een referendum wil over de vraag: meer of minder Europa. Als je die vraag op die manier stelt, dan is 80% voor minder en 20% voor meer, zo gok ik. Het kan ook anders zijn, maar zoiets is het. Ik kom nu bij vraag twee. Stel dat u die 80% haalt, wat gebeurt er dan? Niet iedereen stemt SP. Er zijn er ook heel veel mensen die op andere partijen stemmen en een totaal andere richting van «minder Europa» willen. Als u dat ja tegen minder regels hebt binnengehaald in een referendum, moet de politiek dat uitvoeren. Ik kan u zeggen dat u dan een ongelooflijk probleem hebt gecreëerd, want daar komt niemand uit.

De heer **Roemer** (SP):

Wij hebben gezegd dat er nu gewerkt moet worden aan het overboord gooien van de huidige verdragen, want dit is inderdaad een wake-upcall. De Verdragen van Maastricht en Lissabon hebben geleid tot dit Europa. Wij moeten van dit moment gebruikmaken om te voorkomen dat iedereen achter een brexit, nexit, bexit en noem maar allemaal op gaat staan, om te voorkomen dat mensen wegrennen naar extreemrechtse groeperingen. We moeten nu gaan werken aan een nieuw verdrag waarin meer soevereiniteit aan nationale parlementen wordt gegeven en waarin we minder bemoeienissen van Brusselse instituten gaan krijgen. Zo'n verdrag moet nu gemaakt worden. Dat leg ik de bevolking graag voor.

De heer **Klaver** (GroenLinks):

Ik deel de analyse van de heer Roemer dat Europa van markt en munt is, maar volgens mij lopen de oplossingen nogal uiteen. De heer Roemer zegt voortdurend dat wij de soevereiniteit terug moeten halen met een nieuw verdrag. Maak het eens concreet met een paar voorbeelden: wat moeten we precies gaan terughalen om ervoor te zorgen dat het niet langer om de markt en de munt gaat?

De heer **Roemer** (SP):

We hebben soevereiniteit gegeven aan een Europese Commissie. Die telt 28 Commissarissen, allemaal met een batterij aan ondersteuning, die het initiatiefrecht hebben om met van alles te komen om over Europa uit te storten. Dat schaffen we af. We gaan met landen afspraken maken over wezenlijke onderwerpen. Dat zijn bindende afspraken, zoals we die de eerste 40 jaar ook hebben gemaakt. Dat zijn afspraken over grensoverschrijdende problemen. Dat voorkomt dat je allerlei rare regeltjes krijgt en het voorkomt ook dat wij in ineens worden opgezadeld met een dictaat over ons begrotingsbeleid. Nationale parlementen gaan over hun eigen begroting en dat wil ik graag zo houden.

De heer **Klaver** (GroenLinks):

Ik vind het een interessant onderwerp. Een van de redenen waarom we in de penarie zitten, in Nederland en in heel Europa, is dat er wordt gedaan alsof we dan minder Europa gaan krijgen, terwijl het uiteindelijk meer is.

Laat ik het even optellen. Ik hoor een vaag verhaal, om eerlijk te zijn. Ik hoor geen enkel concreet voorstel.

De heer **Roemer** (SP):

Dat ligt dan echt aan u, mijnheer Klaver.

De heer **Klaver** (GroenLinks):

Vast, mijnheer Roemer. Laten we het even doornemen. Nog niet zo lang geleden heeft de SP een motie gesteund – daar ben ik heel blij mee – voor een gemeenschappelijke grondslag van de vennootschapsbelasting en een minimumtarief. Dat betekent dat we Europa vragen om iets voor ons te regelen, want we zien grote multinationals gebruikmaken van de interne markt zonder belasting te betalen in lidstaten. Dan het vrije verkeer van personen. Ik heb nog geen voorstel gezien van de SP om het vrije verkeer van personen in te perken. Als je dat niet wilt, zul je moeten afspreken op welke manier er niet kan worden geconcurrereerd op arbeidsvoorwaarden. Als ik het op een rijtje zet, ben ik het eens met de analyse van de heer Roemer en denk ik ook dat we op het maatregel-niveau eens kunnen worden. Maar waarom dan die hele retoriek dat er minder Europese Unie komt en dat we soevereiniteit gaan terughalen? Noem me twee voorbeelden, mijnheer Roemer: waar gaan we die soevereiniteit terughalen?

De heer **Roemer** (SP):

Het gaat er vooral om dat je met elkaar afspraken maakt, onderling, over wezenlijke onderwerpen. Denk aan werkvergunningen voor arbeidsmigratie. Het gaat erom dat we zelf gaan over onze begroting. We willen niet vastliggen aan begrotingsafspraken over 3% als we vinden dat er in de economie moet worden geïnvesteerd. Ooit was u, of tenminste uw partij daar ook voor. Nu word je gedwongen. Kijk naar Spanje. Daags na de verkiezingen krijgen ze daar een boete omdat ze het begrotingstekort hebben overschreden. Dat soort flauwekul moet je niet willen met elkaar. Daar gaan de nationale parlementen zelf over.

De heer **Klaver** (GroenLinks):

Als je niet uit de euro wilt stappen – ik heb geen voorstel in die richting gehoord van de SP – zul je afspraken moeten maken over de coördinatie van onze economieën en begrotingen. Ben ik tevreden met die 3%-norm en de manier waarop die is ingevuld? Nee, daar wil ik andere afspraken over. Doen alsof je één munt kunt hebben zonder Europees samen te werken en een deel van je soevereiniteit over te dragen, is echter kolder. Dat kan niet. Wees dan eerlijk en zeg: we willen die euro niet. Maar als je de euro wel wilt, net als een vrij verkeer van personen, dan zul je afspraken moeten maken om ervoor te zorgen dat het sociaal is en dat het gematigd is. Daarvoor moeten we samen stappen zetten. Ik hoop, mijnheer Roemer, dat we dat samen kunnen doen.

De heer **Roemer** (SP):

Mijnheer Klaver, daar zit nu het grote verschil. Ik heb vertrouwen in dit nationale parlement. Als wij over begrotingen afspraken willen maken, bijvoorbeeld over investeringen omdat die belangrijker zijn dan de ooit in Brussel afgesproken procentjes, moet dat kunnen. Daar zit het grote verschil. Ik wil geen dictaat uit Brussel, ik wil afspraken. Heel veel zaken waar nationale parlementen zelf over dienen te gaan, wil ik bij de nationale parlementen leggen. Laat ik er nog één ding bij zeggen: alle moties in de afgelopen jaren die daarover gingen, hadden steeds een meerderheid in deze Kamer.

De heer **Klaver** (GroenLinks):

Die gingen over het feit dat veel mensen die 3%-norm niet zien zitten en over het maken van andere afspraken. Ik vind dit zo interessant, mijnheer Wilders, dat ik kies voor een tweede interruptie, als u dat geruststelt, want ik zie u bezwaar maken. Daarom waren hier meerderheden te vinden voor moties. Mijnheer Roemer, het gaat in de Europese Unie niet alleen over Nederland. Als je een euro hebt, heb je ook te maken met Griekenland of Spanje. Een van de redenen waarom ik voor eurobonds ben, is dat we iets gaan doen met de schulden in Europa. Waarom delen we die? Omdat we in een monetaire unie zitten. Als we dat niet doen, dwingen we de Grieken om te bezuinigen op de manier waarop dat nu gebeurt, en dat wil ik niet en dat wilt u niet. Ofwel stappen we uit de euro. Dan stoppen we ermee en halen we de soevereiniteit terug. Dat gaat even pijn doen, maar het kan werken als je het echt wilt. Ofwel maken we afspraken in Europa over samenwerking. Zoals het nu gebeurt, is het asociaal. Dat wil ik niet. We moeten nadenken over hoe dan wel. Wat u nu presenteert – «we halen de soevereiniteit terug» – is exact de reden waarom het vertrouwen in de Europese Unie zo laag is. Nationale politici doen beloftes zoals u die vanavond probeert te doen.

De heer **Roemer** (SP):

Precies het tegenovergestelde, mijnheer Klaver. U gaf het voorbeeld van Griekenland. Daar worden ze nu gedwongen om de watervoorziening te privatiseren. Ze hebben een referendum gehad om de bezuinigingsretoriek die door Brussel was opgelegd van tafel te vegen. Ze denderen echter gewoon door. Hoezo nationale soevereiniteit van landen? Hoezo? Helemaal niets! De instituten in Europa hebben zo hun hobby's en dwingen die voortdurend af, en dat staat haaks op de samenwerking in Europa tussen landen op basis waarvan de Europese Unie ooit is gestart.

De heer **Zijlstra** (VVD):

Zonder Brussel was Griekenland nu failliet, om maar ergens aan voorbij te gaan. Ik wil het andersom proberen, want net als mijn voorgaande collega's kan ik eerlijk gezegd geen touw vastknopen aan het verhaal van de SP. Laat ik nu niet gaan vragen wat Europa niet meer moet doen. Wat moet Europa dan wel doen volgens de SP? Waar gaat Europa over volgens de SP?

De heer **Roemer** (SP):

Bij samenwerking tussen landen heb je het over gouvernementele samenwerking in Europa. Zo moeilijk kan het niet zijn. U weet precies wat dat inhoudt, want de eerste 40 tot 45 jaar was het ook zo. Bij bijvoorbeeld grensoverschrijdende problemen maak je afspraken met elkaar. Landen kunnen met elkaar afspraken maken om de samenwerking te verbeteren, op tal van terreinen.

De heer **Zijlstra** (VVD):

Zoals?

De heer **Roemer** (SP):

Noem maar op, van milieu tot asielbeleid. Het maakt niet uit waarover. Economie? Het maakt niet uit. Het gaat erom dat je met elkaar afspraken maakt in plaats van dictaten opgelegd te krijgen van een instituut in Brussel. Daar kies ik niet voor. Ik meende dat u daarstraks zei dat u daar ook niet voor zou kiezen. Als we dat samen vinden, zullen de huidige verdragen aangepast moeten worden, zeker het Verdrag van Lissabon, waar twee derde van de bevolking tegen heeft gestemd in het referendum in 2005. Dan zullen we de moed moeten hebben om dat te gaan veranderen.

De heer **Zijlstra** (VVD):

Ik ben niet voor een Europese superstaat. Dat heb ik inderdaad aangegeven. Ik probeer duidelijkheid te krijgen over de inhoudsgebieden. U noemt milieu. Daar ben ik het mee eens, want dat is per definitie grensoverschrijdend. Immigratie vind ik een leuke. Ik geloof dat u tegen afspraken met Turkije was, toch? Volgens de SP moet dat stiekem dus toch wel. Nou, dat is winst. Economie? Net als in de eerste 40 jaar. Dat ging over de interne markt. Was u daar nu voor? U zei daarnet dat u tegen dat zogenaamde neoliberale gebeuren was. Dus wat wil de SP nu: wel markt, geen markt? Over welke gebieden gaat Europa volgens de SP en over welke gebieden gaan de lidstaten? En nu een beetje helderheid graag, want u hebt er lang genoeg omheen gedraaid.

De heer **Roemer** (SP):

Ik draai nergens omheen, mijnheer Zijlstra. Wat wij hebben opgetuigd sinds 1992 is de stapsgewijze gang naar een Europese regering met één munt, één president en één wet- en regelgeving. Die kant willen wij niet op. Wat is het grote verschil tussen de huidige praktijk en wat wij willen? Wij willen af van dictaten en in plaats daarvan een Europa van samenwerkende landen. Die maken afspraken met elkaar en daar houdt je je aan.

De heer **Zijlstra** (VVD):

Wij willen helemaal niet naar een superstaat. Ik wil van de heer Roemer weten waar hij dan naartoe gaat. Het antwoord op die vraag is dat hij dat niet weet.

De heer **Roemer** (SP):

Ik weet het heel goed, mijnheer Zijlstra. Nu gaan we toe naar een ever closer union: iedere stap vooruit gaat naar één Unie, één Europa. Daar wilt u niet naartoe en daar wil ik zeker niet naartoe.

De heer **Klein** (Klein):

Misschien heb ik de heer Roemer niet goed verstaan, maar volgens mij heeft hij het in zijn betoog over concrete maatregelen gehad over het afschaffen van de Europese Commissie. Heb ik dat goed begrepen?

De heer **Roemer** (SP):

Ja.

De heer **Klein** (Klein):

Is er dan niet een enorm deficit? Het Europees parlement heeft immers een relatie met de Europese Commissie. Wie zal het Europees parlement dan moeten controleren? Gaat het Europees parlement dan de Raad van Ministers controleren, dus juist degenen die door de nationale parlementen gecontroleerd zouden moeten worden?

De heer **Roemer** (SP):

We hebben een Raad van regeringsleiders, die met elkaar afspraken maken over tal van onderwerpen. Die kunnen wij controleren.

De heer **Klein** (Klein):

En welke rol ziet u dan voor het Europees parlement?

De heer **Roemer** (SP):

Die rol zal in de toekomst inderdaad meer raadgevend dan medebeslissend zijn.

De heer **Samsom** (PvdA):

U hebt het de hele tijd over «dictaten uit Brussel» en u zegt dat de Europese Commissie die dictaten over ons zou kunnen uitstrooien. Noemt u nou eens één voorbeeld – eentje maar – van een dictaat, een besluit dat

de Commissie over ons kan uitstrooien en waarover de nationale regeringen – dus ook de nationale parlementen – en het Europees parlement vervolgens niets meer te zeggen hebben. Geeft u mij één voorbeeld van die dictaten van de Commissie.

De heer **Roemer** (SP):

Laten we het voorbeeld nemen van het Europees Openbaar Ministerie. Een groot deel van Europa heeft gezegd dat het dat helemaal niet wil en heeft een gele kaart getrokken, maar de Commissie dendert gewoon door.

De heer **Samsom** (PvdA):

Dat is precies waarover de Europese Raad straks moet gaan besluiten; daar besluit de Commissie niet over. De Commissie schrijft een papiertje en doet een voorstel, maar uiteindelijk besluiten, zoals u zojuist zelf al zei, de nu nog 28 regeringen, gecontroleerd door hun parlementen. Ik vroeg u om een dictaat uit Brussel te noemen, want daar strooit u de hele tijd mee. Dat is meer dan een beetje retoriek. Uiteindelijk creëert u daarmee een beeld waardoor mensen denken dat Brussel alleen maar dictaten over ons uitstrooit. U mag allerlei beelden schetsen, maar ze moeten wel kloppen. Noemt u mij één voorbeeld van een dictaat dat ons uit Brussel wordt opgelegd, zonder dat nationale regeringen dan wel het Europees parlement daar iets over te zeggen hebben.

De heer **Roemer** (SP):

Mijnheer Samsom, met de Verdragen van Lissabon en Maastricht hebben we een heleboel bevoegdheden overgedragen aan Brussel. Daarom komt Brussel elke keer met voorstellen. Het maakt niet uit om welk terrein dat gaat, of dat nou landbouw is of een ander terrein. Op allerlei mogelijke terreinen komt Brussel met voorstellen. Die moeten inderdaad overgenomen worden door de nationale overheden.

De **voorzitter**:

Mijnheer Samsom, uw tweede interruptie.

De heer **Samsom** (PvdA):

Mijnheer Roemer, met die laatste duik in de hoek van het doel redde u het misschien nog, want u zei nu «voorstellen». U had het eerder de hele tijd over «dictaten van Brussel». U zei nu zelfs dat het daarbij ook om landbouw gaat. Op het terrein van de landbouw zijn het Europees parlement en de nationale lidstaten, dus niet de Commissie, bevoegd om besluiten te nemen. Noemt u mij één voorbeeld van een dictaat uit Brussel. Anders zou ik u adviseren om andere retoriek te aan bezigen.

De heer **Roemer** (SP):

Alle landenspecifieke maatregelen worden uitgevaardigd over de Europese landen, met als taak dat wij die hier in onze nationale wetgeving overnemen. Doe nou niet alsof dat niet bestaat; u weet dat net zo goed als ik.

De vraag is ook hoeveel wake-upcalls wij nog nodig hebben. We hebben er een hele hoop gehad. Het huidige Europa, dat concurrentie belangrijker vindt dat samenwerking, is bij een groot deel van de bevolking allesbehalve populair. Er is hard bezuinigd; dan werd er altijd gezegd: onder druk van Brussel. Er moest meer marktwerking komen in de zorg. Er is hard geconcurrereerd op lonen en arbeidsvoorwaarden. Is het dan gek dat een groot deel van de bevolking, dat last heeft van deze politiek, dit Europa niet meer ziet zitten?

De SP ziet de brexit als een kans om de fundamentele discussie over Europa te voeren: waar willen wij naartoe? Een nieuw Europa betekent vooral een Europa waarin de nationale democratie weer voldoende ruimte krijgt, waarin sprake is van een balans tussen nationale democratieën en

Europese samenwerking, waarin de interne markt deels wordt ingeperkt en waarin geen begrotingsbeleid wordt afgedwongen dat sociaal beleid uitholt en publieke voorzieningen afbreekt. De out-stem van de Britten bewijst dat het Europese project niet kan voortbestaan zonder draagvlak van de bevolking.

Vanochtend stond in de krant dat een reset misschien wel de beste oplossing voor deze Europese Unie is: weg van het Europa van onderlinge concurrentie, bouwen aan een afgeslankt Europa. De SP pleit daarvoor en voor een nieuw sociaal verdrag. Lidstaten krijgen dan meer ruimte om beperkingen op te leggen aan de interne markt om sociale dumping te voorkomen en doorgeslagen concurrentie plaats te laten maken voor samenwerking. Is de Minister-President bereid om deze voorstellen mee te nemen naar Brussel? Dat hoor ik graag.

De premier heeft de uitslag van het referendum over het associatieakkoord met Oekraïne naast zich neergelegd, omdat hij het brexitreferendum wilde afwachten. Nu dat referendum heeft plaatsgevonden, is het noodzakelijk om de uitslag van het Oekraïnerferendum te respecteren. Wanneer stuurt de Minister-President de intrekkingwet naar de Tweede Kamer?

Tot slot vraag ik de premier wat de gevolgen van de brexit zijn voor het TTIP en in het bijzonder het CETA. Deelt hij de mening dat het CETA nu geen doorgang kan vinden, omdat dat verdrag onder de oude EU tot stand is gekomen?

De heer **Van Haersma Buma** (CDA):

Mevrouw de voorzitter. Ik zal er geen doekjes om winden: de uitslag van het Britse referendum is voor het CDA buitengewoon teleurstellend. Tegelijkertijd is die uitslag een waarschuwing. De bevolking van een groot Europees land heeft in meerderheid aangegeven niet verder te willen met de Europese Unie. Dat is een serieus signaal, dat volgt op de afwijzing in ons land van het verdrag met Oekraïne en de groeiende euroscepsis in heel veel lidstaten. De onvrede over Europa zit diep. De eurocrisis, de problemen met Griekenland, de riskante strategie van de ECB, die onze pensioenen treft, de vluchtelingencrisis en de onmacht tegenover Turkije hebben het vertrouwen allemaal geschaad, in verschillende mate maar ernstig. Net nu de economie weer iets lijkt aan te trekken, komt daar de onzekerheid van een naderende brexit bovenop.

Het vervolg waar wij voor staan, is onbekend terrein. Het Britse volk heeft nee gezegd tegen het lidmaatschap van de Europese Unie, maar waar heeft het ja tegen gezegd? Noch de regering, noch de brexiteers lijken te weten hoe het verder moet. De premier is afgetreden, maar blijft als een lame duck nog drie maanden zitten. En van welk land wordt zijn opvolger eigenlijk premier? Hoort Schotland daar nog bij? Bestaat het Verenigd Koninkrijk zoals we dat nu kennen, over een paar jaar nog? De Noord-Ieren vrezden de Europese buitengrens. Sinn Féin hint al op een referendum in Noord-Ierland.

Er is ook de vraag waarover die nieuwe premier eigenlijk gaat onderhandelen. Gaat hij onderhandelen over maximale vrijhandel maar dan wel met minimale eigen wetgevingsvrijheid of over een status van maximale wetgevingsvrijheid maar dan wel met tariefmuren? Kortom: wordt het Zwitserland of wordt het een land als Marokko, dat een associatieverdrag heeft met de Europese Unie?

Bij alles wat Nederland en Europa treft, is het van belang om te beseffen dat dit referendum in de eerste plaats een sprong in het diepe is voor het Verenigd Koninkrijk. Alleen al daarom gaat het ook ons aan, maar de uitslag gaat natuurlijk ook over de toekomst van de Europese samenwerking.

De heer **Segers** (ChristenUnie):

Ik hoorde heel veel vragen van de heer Buma, omdat het een zeer complexe vraag is hoe de ontvlechting precies moet plaatsvinden. Toch heeft een vertegenwoordiger van de CDA-fractie gezegd dat het «quick and dirty» moet zijn en dat het snel afgelopen moet zijn. Wat is precies het procedé bij dat «quick and dirty».

De heer **Van Haersma Buma** (CDA):

Het is van belang – daarom begon ik daarmee – om te beseffen dat, terwijl wij vinden dat dit ons raakt, de drama's in het Verenigd Koninkrijk nog tien keer zo groot zijn. Het nieuws van de Engelse BBC – ik raad deze dagen iedereen aan om daarnaar te kijken – eindigt met één groot vraagteken. Vanochtend las ik een zeer typerende zin, namelijk dat het licht nog niet uit is; daar is natuurlijk wel voor gewaarschuwd. «The light is still on, but nobody's home». Want waar zijn degenen die zo hard riepen: een brexit, dan snel beslissen?

Ik kom nu op de vraag. Voordat er een brexit was, riepen de brexiteers: uit de Europese Unie, en snel! Dat moment is geweest, maar nu horen we ze niet meer. Maar het is juist wel van belang dat nu het tempo erin blijft. Het moet dus snel. Ook voor de Britten zelf moet er duidelijkheid komen. Het moet dus snel, maar het kan niet zo snel als wij willen. Ik geloof dat dat net ook al werd gezegd. Het kan echter niet zo zijn dat iemand als Boris Johnson zich eerst nog even tot premier laat kiezen en dan eens rustig gaat nadenken, om vervolgens nog eens na te gaan denken over wat voor land Engeland wil zijn. Daar heeft het überhaupt nog niet over nagedacht. En dat moet quick and dirty, maar als je dit alles ziet, moet ik eerlijk zeggen dat het al dirty is, helaas.

De heer **Segers** (ChristenUnie):

Het is inderdaad uiterst onoverzichtelijk, en inderdaad dirty. Dat is een waardeoordeel. Dat «quick» is een aanmoediging: we moeten, linksom of rechtsom, heel snel alle banden afkappen. Maar dat raakt ook onze boeren, onze tuinders, onze vissers, die handeldrijven met Groot-Brittannië. Dat raakt allerlei zekerheden die zij nu hebben, die weer worden ingewisseld voor onzekerheden. Maar als het quick and dirty moet, als het maar snel afgelopen moet zijn, wat is dan het procedé volgens de CDA-fractie, als we niet weten wat quick inhoudt en hoe dirty dat is?

De heer **Van Haersma Buma** (CDA):

Dat heb ik net gezegd. Wij kunnen die snelheid zelf niet zomaar beïnvloeden; daarover bestaat tussen u en mij geen verschil. Het tempo zal namelijk in de eerste plaats door het Verenigd Koninkrijk moeten worden gemaakt. Toch is al die stoere praat wel heel vreemd, ook die van de vrienden van onze collega Wilders in het Verenigd Koninkrijk. Van tevoren riepen ze heel hard «nee!» en «brexit!», maar erna waren ze onvindbaar. Boris Johnson was zaterdag aan het cricketen! Vanmorgen kwam hij naar buiten en zei hij op tv: er is niks aan de hand, het pond blijft goed, de beurzen doen het goed. Daarna zakten ze weer weg. De verantwoordelijkheid om tempo te maken ligt bij degenen die dat nee hebben gewild en die nu eigenlijk richting aan dat land moeten geven. Dat mag best ook wel door ons worden gezegd. Daar komt dat «quick» vandaan. We moeten er tempo in houden. Nogmaals, het gaat niet sneller dan het kan. Het heeft tijd nodig, het duurt jaren. Maar ik vind het niet kunnen om nu tegen Engeland te zeggen dat zij daar hun nee hebben en wij wel zullen wachten.

De **voorzitter**:

Gaat u verder.

De heer **Van Haersma Buma** (CDA):

Dank u, voorzitter. Ik gaf al aan waar wij voor staan. Ons buurland bestaat mogelijk over een paar jaar überhaupt niet meer, omdat een Scottish exit ook dichtbij komt. Het is een heel groot drama. Tegen al degenen in Nederland die een referendum willen, zeg ik: als je weet waar je nee tegen zegt, zal je vóór dat referendum wel enigszins moeten aangeven waartegen je ja wilt zeggen. Er zijn dan namelijk duizend mogelijkheden om een ja in te vullen. We zagen net bijvoorbeeld dat de heer Roemer ook wel weet wat voor referendum hij wil houden, maar niet hoe hij de vraag moet interpreteren.

Kortom, nu het Britse nee een feit is, ligt de vraag op tafel: hoe nu verder? Minister Koenders was zaterdag in Berlijn om met een aantal collega's het vervolg uit te tekenen. Het is een beetje onduidelijk wat Nederland daar precies heeft ingebracht en wat daar daadwerkelijk weer uit is gekomen. Een van de dingen die op tafel lijken te liggen, is dat Frankrijk en Duitsland naar een Minister van Financiën voor de eurozone willen. Ik vraag de premier wat zijn standpunt daarover is. Zelf zeg ik: als je zo'n Minister maakt, hoeft er maar een Italiaan te komen en we krijgen honderd keer spijt dat we daar ooit mee hebben ingestemd. Kijk maar naar wat er nu met de Europese Centrale Bank gebeurt. Kortom, wat wil de premier? De premier wil de interne markt versterken, maar hij wil ook minder Europa. Maar als hij meer interne markt wil, zal hij nog meer barrières moeten wegnemen en zo nog meer Europa moeten creëren. Kortom, dat vereist meer Europese wetgeving. Hoe ziet de premier dat?

Vandaag waren de regeringsleiders van Duitsland, Frankrijk en Italië bij elkaar. Daar ontbraken er dus een aantal, onder wie de Nederlandse premier. Waarom zat premier Rutte, tevens voorzitter van de EU, daarbij niet aan tafel? Ik heb inmiddels op de sociale media gezien dat hij in Dongen was, om daar een vestiging van Coca-Cola te openen. Dat kan, maar het CDA vindt dat hij in Berlijn had horen te zijn.

Vanochtend kreeg de Kamer de kabinetsreactie op de referendumuitslag.

Dat was zo'n inhoudsloze brief, dat je zou denken dat niet alleen de brexiteers, maar ook dit kabinet pas na de uitslag is gaan nadenken over de gevolgen daarvan. Commissaris Timmermans zei bij zijn aantreden in 2014 dat hij 80 overbodige wetten zou intrekken. Daar is nog niets van terechtgekomen. Kan de premier mij vertellen hoe het daarmee staat?

Denk daarbij aan de pensioenen. Ook op dat gebied rijdt de Europese trein deze week verder, en juist op een terrein waarop Nederland geen behoefte heeft aan veel Europese sturing. Kan de Minister-President verzekeren dat het Nederlandse parlement daarbij niet voor voldongen feiten zal worden geplaatst?

Er zijn echt voorbeelden van gebieden waar het wel minder kan. Ik wil de Minister-President die voorbeelden voorhouden. Het is namelijk duidelijk dat Europa stappen terug kan zetten als het dat wil. Het is ook duidelijk dat dat goed voor ons kan zijn. Denk aan de aanbestedingsregels. Velen in ons parlement willen daarvan af en willen die grens hoger maken, maar het gebeurt niet. De Natura 2000-regels staan de voedselproductie steeds meer in de weg. De regels voor staatssteun maken het bijvoorbeeld voor gemeenten onmogelijk om te investeren in snel internet. Of denk aan de Detacheringsrichtlijn, die het voor Oost-Europese werknemers zo makkelijk maakt om hier onder de Nederlandse prijs te werken. Maar voor de grote problemen van vandaag kijk je naar de geopolitiek. Bij wat ik hiervoor noemde, doet Europa weleens te veel. Maar waar is Europa als het gaat om de geopolitiek? Erdogan dolt Europa. Poetin loopt zomaar de Krim en Oekraïne binnen. Europa heeft een Buitenlandcommissaris van wie, zo zeg ik heel eerlijk, sinds haar aantreden nooit meer iets is vernomen.

Voor de deur van Europa, in Syrië, in Irak, in Noord-Afrika, heerst chaos, met terreurdreigingen en de vluchtelingencrisis. Dát is waar het Europa van de 21ste eeuw over moet gaan. Als we de ernst van die situatie onderkennen en daarbij de brexit meenemen, moeten we bereid zijn om

onorthodoxe maatregelen te nemen. We moeten Europa dan stappen terug laten zetten als dat nodig is, maar het ook versterken waar dat moet. Dat kan bijvoorbeeld in kopgroepen, iets waar het CDA al eerder voor pleitte. Het kan in ieder geval heel goed van onderop. Maar dan moet je er natuurlijk wel bij zijn als daar in Berlijn over wordt gepraat. Het kan dan gaan om een Europa dat groot is waar het groot moet zijn, voor geopolitiek, veiligheid en terrorismebestrijding, en klein waar het klein moet zijn. Zo'n ander Europa kan, maar het vereist wel durf en visie.

De heer **Wilders** (PVV):

Voorzitter. Wat een geweldige, historische dag was het vorige week donderdag, de 23ste juni 2016! Het Verenigd Koninkrijk koos voor brexit, voor nationale soevereiniteit, voor onafhankelijkheid; en tegen het almachtige Brussel, de Europese superstaat en al die eurofiële politici. Bevrijd van Brussel, mooier kan het niet.

De heer **Van Haersma Buma** (CDA):

Laat ik maar meteen met de deur in huis vallen. Als de heer Wilders kijkt naar het gebeuren van de afgelopen dagen, de grote onzekerheid op de Europese markten, het mogelijke vertrek van Schotland uit het Verenigd Koninkrijk, hoe kan hij het dan hebben over een grote blijdschap en over een land dat zijn soevereiniteit terug heeft, terwijl het over een paar jaar misschien niet eens meer bestaat?

De heer **Wilders** (PVV):

Ja, ik ben zeer content met het besluit van de Britten om hun soevereiniteit terug te winnen. Ik zeg u dat iedereen die de wens van de kiezer in de afgelopen jaren heeft genegeerd, verantwoordelijk is voor wat er nu op de markten in het Verenigd Koninkrijk gebeurt. Als de politici en de eurofielen hadden geluisterd naar de kiezer en niet hadden gekozen voor meer immigratie en voor meer asiel, maar uiteindelijk voor meer voor de pensioenen of voor de zorg, dan was dat allemaal niet gebeurd. De mensen in het Verenigd Koninkrijk die voor een brexit hebben gestemd of de mensen die het initiatief hebben genomen om tot een brexit te komen, zijn niet verantwoordelijk voor wat er nu in het Verenigd Koninkrijk gebeurt, wel alle mensen die niet naar hen hebben geluisterd.

De heer **Van Haersma Buma** (CDA):

Dit is de heer Wilders zoals we hem kennen, en zoals ik vind dat een politicus niet zou moeten zijn.

De heer **Wilders** (PVV):

Maar zo is hij wel.

De heer **Van Haersma Buma** (CDA):

Precies. Dat is hij zelfs op een moment waarop hij medeverantwoordelijkheid zou kunnen nemen voor iets wat hij hier ook wil, en waarvan hij zegt dat dergelijke consequenties daar ook bij horen. Zelfs als hij weet van de enorme schade die er door de daling van de koersen bijvoorbeeld ook voor onze pensioenfondsen en onze ouderen zijn, zegt hij dat dat niet komt door de brexit en de referendumuitslag, maar dat dat komt door anderen, die zo slecht zouden hebben geregeerd dat er een brexitreferendum kwam met een nee. Dat is de meest kromme en ongeloofwaardige redenering die ik in jaren hier heb gehoord.

De heer **Wilders** (PVV):

Dat is de waarheid en niets dan de waarheid. Iedereen in het Verenigd Koninkrijk en wie weet dadelijk ook in Nederland, die afstand neemt van de kiezer, die jarenlang niet luistert naar de burger, die de burger negeert en die de burger schoffeert, moet niet raar opkijken als de burger op een

gegeven moment zegt: genoeg is genoeg. Zij, de mensen die de kiezer negeren, zij en niemand anders, zijn verantwoordelijk voor alle consequenties. En ik vertel u dat dit ook in Nederland kan gaan gebeuren en dat dit in Frankrijk kan gaan gebeuren. Als de politici hier, inclusief de heer Buma van het CDA, blijven negeren wat de kiezer vindt, dan gaat hier precies hetzelfde gebeuren. De verantwoordelijkheid ligt bij de eurofielen. Ik stel voor dat zij goed in de spiegel kijken.

De heer **Van Haersma Buma** (CDA):

Het lijkt erop alsof de heer Wilders wil voorkomen dat dit gaat gebeuren. Voor donderdag zei hij: kies voor eigen soevereiniteit. En tegen Nederland zei hij: kies voor je eigen soevereiniteit. Wat hij nu zegt, drie dagen na de brexit, is weer een totaal ander verhaal: laten we, waarschijnlijk gezamenlijk, proberen te voorkomen dat dit in Nederland ook gebeurt. Echt, nog nooit was het zo ongeloofwaardig dan nu na de brexit. Uw vrienden in het Britse land duiken na de uitslag. Dat vind ik een voorbode van de manier waarop u na een nee bij een referendum vervolgens alleen maar zal wegrennen.

De heer **Wilders** (PVV):

Ik duik niet. Ik sta hier en ik geef de heer Buma een eerlijk antwoord. Mijn antwoord is hetzelfde als dat van voor afgelopen donderdag, die prachtige historische dag waarop de Britten kozen voor hun soevereiniteit. En dat is omdat mensen zoals u niet luisteren naar de gewone man op straat. Voorzitter. Ik zei het al: bevrijd van Brussel, mooier kan het niet. En dat na een referendum, na maanden van publiek debat. Wat een prachtig democratisch feest. Iedereen in Europa heeft het gezien. Miljoenen mensen voelen zich erdoor gesterkt. De eurofielen werd afgelopen donderdag keihard een knock-out uitgedeeld. En die dreun – inderdaad, mijnheer Buma – zindert vandaag nog na. En waarom? Omdat niemand er nog rekening mee hield dat het volk ook een eigen mening heeft. Omdat niemand ook nog maar durfde te verwachten dat de gewone burgers, de gewone man en vrouw, zouden durven te kiezen tegen de elite in, dat ze het lef zouden hebben, die gewone man en vrouw, om iets anders te willen dan de Junckers, de Camerons, de Ruttes en alle anderen. Al die mensen die ik net noemde, hebben het hoe dan ook aan hun eigen arrogante gedrag te wijten dat de burger zich massaal tegen hen keert. Want ik zeg u: de bevolking pikt hun arrogantie niet langer. De bevolking pikt het niet langer dat ze wordt genegeerd. De mensen pikken het niet langer dat asielzoekers met miljoenen tegelijk worden binnengelaten en dat daar miljarden euro's aan worden uitgegeven in plaats van aan eigen ouderenzorg, dat met ons geld nieuwe snelwegen in Zuid- en Oost-Europa worden aangelegd, terwijl men hier 600.000 werklozen in de kou laat staan. Ze pikken het niet meer dat Griekenland miljarden heeft gekregen terwijl het eigen risico in de zorg in Nederland onbetaalbaar is geworden. En dat allemaal op bevel van Brussel. Want hervormen – het toverwoord – en bezuinigen moesten we, terwijl de eurofiële elite zelf, van Timmermans tot, wie weet, premier Rutte dadelijk, voor zichzelf dikbetaalde baantjes in Brussel regelt. Maar de koopkracht voor ouderen en andere Nederlanders die het moeilijk hebben? Geen bal interesseert het ze. En ondertussen – ook dat pikken de burgers niet meer – vuile deeltjes sluiten met een dictator in Turkije. Visumvrij reizen aan miljoenen Turken beloven, terwijl de gewone man en vrouw daarvan gruwelen. Een lidmaatschap van de Europese Unie in het vooruitzicht stellen. En ieder jaar opnieuw miljarden contributie aan Brussel en ontwikkelingshulp aan Afrika. Allemaal overmaken, miljarden per jaar, terwijl we hier niet eens genoeg geld hebben voor de politie en verpleegkundigen en andere mensen die heldenwerk verrichten in de zorg vaak niet eens een redelijk salaris kunnen krijgen. En ondertussen wordt «wir schaffen das» geroepen, worden terroristen binnengehaald die zichzelf en honderden

onschuldige anderen opblazen, worden onze straten onveilig gemaakt en islamiseren we in rap tempo. Allemaal door eurofiële lieden met multiculturele waanideeën.

De heer **Klaver** (GroenLinks):

Nigel Farage moest de dag na de verkiezingen erkennen dat er niet 350 miljoen pond per week naar de gezondheidszorg zou gaan. Ik dacht toen hij dat zei: ik hoop dat de heer Wilders dit aan het kijken is, want hij doet altijd zo veel beloftes. Nu doet hij dat ook weer. Impliciet zegt hij: er gaan nu miljarden naar Europa, maar als Nederland er straks ook uitgaat, dan kunnen we dat aan de zorg besteden. Nigel Farage zegt: we hebben nu wel die brexit, maar het gaat mij niet lukken om al dat geld aan de zorg te spenderen. Wie heeft het mis, Nigel Farage of de heer Wilders?

De heer **Wilders** (PVV):

Ik spreek niet voor Nigel Farage. Ik ben ook niet Nigel Farage, ik ben Geert Wilders en ben de politiek leider van de PVV. Wat ik heb gezegd – dat roep ik hier al weet ik hoe lang – is dat ik niet begrijp dat we de afgelopen jaren miljarden hebben besteed aan asielzoekers terwijl we op onze eigen ouderenzorg hebben gekort. Dat is onvoorstelbaar. Een paar weken geleden hebben we hier nog een plenair debat over de Voorjaarsnota gehad. We hebben bij de Voorjaarsnota gezien dat er voor asiel weer miljarden zijn bijgekomen sinds de Miljoenennota van vorig jaar, terwijl er tegelijkertijd op de zorg en de ouderenzorg wordt gekort. Ik had dat precies andersom gedaan. Jazeker, dat is geen belofte, dat kan gewoon door het geld van de begroting van het COA weg te halen en naar de ouderenzorg te brengen. Het zou u sieren als GroenLinks-politicus om dat te steunen. Maar dat doet u niet. Waarom doet u dat niet? Omdat u een van die eurofielen met multiculturele waanideeën bent.

De heer **Klaver** (GroenLinks):

Het zou de heer Wilders sieren als hij bij het onderwerp zou blijven. Ik stelde namelijk een vraag over de Europese begroting en het geld dat wij naar Europa sturen. Ik krijg hier een heel verhaal over het COA en de begroting van Justitie. De heer Wilders doet hier alsof, wanneer we uit de Europese Unie stappen, we plotseling in het walhalla belanden, dat we onze eigen grenzen totaal kunnen controleren, dat er meer geld overblijft voor de ouderenzorg en de AOW en dat we nooit meer iets behoeven te veranderen aan onze sociale zekerheid. En dat is lulkoek, om het heel onparlementair te zeggen. Ik zeg het vandaag zo hard omdat het juist dit gedrag is dat ervoor zorgt dat het vertrouwen in Europa maar ook in onze eigen samenleving afneemt. U mag vinden dat we uit de Europese Unie moeten stappen. Uiteraard. En als je dat wil, dan kan dat ook. De Britten laten het zien. Maar wees eerlijk over de consequenties. Wees eerlijk dat we al het geld dat we nu aan contributies aan Brussel betalen, niet zomaar kunnen terughalen en in de ouderenzorg kunnen stoppen. Je kunt er misschien uitstappen. De consequenties zijn dan wel enorm, Wees daar eerlijk over. Dat zou u groots maken. Dit? Vrij miezerig, zoals u het zelf zou zeggen.

De heer **Wilders** (PVV):

Wat ik heb gezegd is vrij helder. Ik heb gezegd dat wij het geld voor asielzoekers aan de ouderenzorg kunnen besteden. Verder heb ik gezegd dat we al het geld dat we nu aan Brussel en aan ontwikkelingshulp besteden, ook hadden kunnen besteden aan de politie of aan al die helden in de zorg, al die verpleegkundigen die dag en nacht werk doen wat u niet wilt doen en waar zij een habbekrats voor krijgen. Dat zijn de keuzes die we moeten maken. Door die keuzes niet te maken, rennen mensen weg van de Europese Unie, rennen mensen weg van politici als u ...

De heer **Klaver** (GroenLinks):
Kletspraat.

De heer **Wilders** (PVV):
Nee, de waarheid.

De heer **Klaver** (GroenLinks):
Dat is wat het is, kletspraat! U begint weer over de asielzoekers. Mijnheer Wilders, blijf nou eens bij het onderwerp. U begint weer over de begroting die hier helemaal niets mee te maken heeft. U mag vinden wat u vindt, maar lieg niet, want dat doet u. De heer Wilders liegt. Laat ik het zo hard zeggen: u liegt dat u barst.

De heer **Wilders** (PVV):
Ik weet niet wat een leugen is aan het spreken van de waarheid. En ik begrijp dat het pijn doet voor GroenLinks. Ik begrijp het, want ik zou als GroenLinks-kiezer ook niet snappen dat we al dat geld niet in de ouderenzorg stoppen maar dat we dat geld geven aan nog meer asielzoekers. Dat is ook een onbegrijpelijke keuze van de leider van GroenLinks. Ik snap ook niet dat GroenLinks de keuze maakt om al jarenlang miljarden aan contributie te geven aan Brussel, terwijl we hier de verpleegkundigen, die soms misschien wel GroenLinks stemden, niet eens een fatsoenlijk salaris kunnen geven. Dat zijn keuzes. Dat zijn politieke keuzes en als je die verkeerd maakt, haken mensen af van de politiek.
Voorzitter. Ik zei het al: mensen willen dat er weer naar ze geluisterd wordt, dat niet Brussel maar zichzelf weer de baas worden, de baas over hun eigen land, hun eigen geld, hun eigen grenzen, hun eigen immigratiebeleid. Die nieuwe lente, die patriottistische lente met nieuwe leiders en het herstel van nationale soevereiniteit waarbij landen natuurlijk ook als het even kan economisch kunnen samenwerken en vrijhandel drijven, maar die wel in eerste instantie beslissingen nemen voor hun eigen land en eigen volk. Dat is de toekomst. Onafhankelijk worden, vrij worden, niet langer geknecht door Brussel. Dat kunnen wij ook, dat kan Nederland ook. Wij lieten dat twee jaar geleden al onderzoeken door een gerenommeerd onderzoeksbureau. Dat bureau liet zien dat als wij de Unie verlaten, onze economie op termijn niet zal krimpen, maar juist zal groeien, dat mensen niet minder maar juist meer te besteden zullen hebben. Wij kunnen dan immers ook inderdaad de grenzen sluiten voor asielzoekers en niet-westerse allochtonen uit islamitische landen, die ons nu – ik zei het net al – miljarden per jaar kosten en onze cultuur om zeep helpen. Wij kunnen dan de terroristen ook makkelijker buiten de deur houden door onze grenzen te sluiten.

De heer **Pechtold** (D66):
De heer Wilders verwijst nu zelf weer naar dat onderzoekje dat hij liet doen door dat bureau ...

De heer **Wilders** (PVV):
Onderzoekje?

De heer **Pechtold** (D66):
Uit dat onderzoek bleek dat het zou kunnen groeien. Maar in de eerste opzet van dat onderzoek dat de PVV altijd geheim heeft willen houden, stond heel duidelijk beschreven dat de nervositeit, dus de onrust die er zou komen van zo'n uittreden, zou kunnen leiden tot een kredietcrisis. Nou, wij zien vandaag wat er met de Britten gebeurt. Dat is meer dan een crisis. Ze verliezen hun status, ze verliezen hun geld. Het stroomt daar op dit moment met miljarden tegelijk de economie uit. Is dat het eerlijke verhaal dat u ook aan de Nederlanders vertelt, mijnheer Wilders?

De heer **Wilders** (PVV):

Nee, voorzitter, het is niet waar wat de heer Pechtold zegt. En als het gaat om de tijdelijke instabiliteit, dan staat dat ook in de definitieve versie van het rapport, volgens mij op pagina 99. Daar staat in dat zowel het vertrek uit de eurozone als het vertrek uit de Europese Unie tot tijdelijke instabiliteit kan leiden, in de bankensector en elders, maar er staat ook bij dat dit de korte termijn is, dat dit van tijdelijke duur is. Er staat ook bij dat dit uiteindelijk zal leiden tot meer winst voor de landen die dit doen. Dat staat erbij. Natuurlijk zal dit ook voor het Verenigd Koninkrijk gelden. Maar het is ook van belang hoe wij nu met het Verenigd Koninkrijk omgaan. Gaan we ze pesten, gaan we ze een hak zetten omdat we niet willen dat andere landen ook op het idee komen om de Europese Unie te verlaten? Als we dat spelletje gaan spelen, verzeker ik u dat de ellende nog groter wordt. Als we dat echter niet doen, als we gewoon volwassen en zo snel mogelijk een vrijhandelsverdrag sluiten met het Verenigd Koninkrijk, verzeker ik u dat op termijn het Verenigd Koninkrijk er wel eens sterker uit zou kunnen komen – sterker nog: ik ben daarvan overtuigd – dan wanneer het dat niet doet.

Ten slotte, ik weet niet meer welke collega het was, maar ik dacht dat de heer Buma of de heer Zijlstra in zijn termijn zei: kijk eens naar China. Welk land – een groot China – zou nou zaken doen met zo'n klein Nederland? Als je het doet met de hele Europese Unie zijn ze pas onder de indruk. Ik weet niet meer welke collega het zei, maar ik zag u gelukkig meeknikken. Maar de werkelijkheid is anders. Kijk naar Zwitserland. Zwitserland is een relatief klein land, dat een vrijhandelsverdrag had met China en Japan nog voordat de Europese Unie het had. Sterker nog: de Europese Unie heeft vandaag nog steeds geen vrijhandelsverdrag met China en Japan. Zwitserland wel. Het kan dus, als we het maar toestaan.

De heer **Pechtold** (D66):

Ik heb het al eens eerder gezegd: in Zwitserland zaten ze op zwart geld, in Noorwegen op zwart goud – de olie – en als we de heer Wilders volgen, zitten wij hier op zwart zaad. Voorzitter, het is natuurlijk geleuter. Het is geleuter wat de heer Wilders hier probeert mensen wijs te maken. U hebt het zo over de ouderen; weet u wel, mijnheer Wilders, de ouderen die u beloofd had dat u de pensioenleeftijd op 65 zou houden. Dag 1 van de onderhandelingen na de verkiezingen liet u dat varen. Diezelfde ouderen hier in Nederland, hier in Nederland, zijn 30 miljard kwijtgeraakt in de Nederlandse pensioenfondsen in één dag doordat de Britten deze keus hebben gemaakt. Vertelt u ze dat ook, dat de pensioenfondsen op dit moment zwaar leeglopen omdat de Britten die keus hebben gemaakt en dat Nederlandse ouderen daar mede de rekening voor betalen, laat staan wat ze daar in het Verenigd – nou ja, wat er nog verenigd aan is – Koninkrijk voor moeten boeten?

De heer **Wilders** (PVV):

Weet u, mevrouw de voorzitter, wat een echt probleem is voor de ouderen in Nederland? Weet u wat een echt probleem is en weet u waarom het mij verbaast dat ik de heer Pechtold daar niet over hoor? Dat is dat juist door dezelfde Europese Unie, dat juist door die eurozone en dat juist doordat wij ons monetaire beleid niet meer zelf kunnen voeren de ECB onze rente bepaalt – dat doen we niet meer zelf, dat doet de ECB – en doordat de ECB onze rente op 0% heeft gezet, hebben sommige kortlopende kredieten zelfs een negatieve rente. Daardoor, mijnheer Pechtold, door dat Europa, door de eurozone, verdampen de bezittingen, verdampen de pensioengelden in Nederland iedere dag opnieuw, met getallen die u niet kunt vergelijken met de getallen die u net noemde. En daar hoor ik u niet over. Dat is het probleem, het grote probleem, voor de ouderen en hun pensioenen in Nederland.

De **voorzitter**:
Een korte reactie.

De heer **Pechtold** (D66):
De Zwitsers en de Noren moeten 80% of 90% van alle Europese wetgeving daar accepteren zonder dat ze er een jota, zonder dat ze er een letter of een komma aan kunnen wijzigen. Dat is de waarheid. Als u het hebt over de zelfstandigheid van Nederland en zijn munt, hebt u het altijd over de gulden. Al sinds de jaren tachtig bepaalde men in Duitsland met de mark hoe de gulden zich zou ontwikkelen. Wij hadden hier een kwartier de tijd om ons aan te passen aan wat de Duitsers deden. Tot zover de soevereiniteit van Nederland. Hou toch op, man!

De heer **Wilders** (PVV):
De Zwitsers – en waarom zouden wij dat ook niet kunnen – kunnen hun eigen immigratiebeleid bepalen, zeker als het gaat om mensen van buiten de Europese Unie. Oké, misschien hebben zij nog een deal gemaakt voor de interne markt als het gaat om het vrije verkeer van personen en werknemers, maar voor buiten de Europese Unie zijn zij totaal vrij en kunnen wij helemaal niets, hebben wij het immigratiebeleid in de handen van Brussel gegeven. Dat kunnen wij veranderen, dat moeten wij veranderen. Nederland zal er 100 keer sterker uit komen, zowel economisch als trots, soeverein land buiten de Europese Unie, dan erbinnen. Wij kunnen dan net als de Zwitsers handel drijven met de rest van Europa en de wereld, maar wij zijn wel een soeverein zelfstandig land. Voorzitter, de dag dat dit gebeurt, gaat bij mij de Nederlandse vlag uit.

De heer **Zijlstra** (VVD):
De heer Wilders is misschien een beetje uitgeraasd, dus even kijken of er nog wat redelijkheid in te brengen is. Eerst Zwitserland. Dat is onderdeel van Schengen, daar wandel je ook gewoon zo naar binnen. Dus dat is een beetje een onzinpunt dat hier net gemaakt wordt.

De heer **Wilders** (PVV):
Het is helemaal geen onzinpunt.

De heer **Zijlstra** (VVD):
Even terug naar de EU. De EU is opgericht na de oorlog. De EU heeft vele goede dingen gedaan. Wij kunnen een hele discussie voeren over dingen die nu beter kunnen. Daar wil ik best in meegaan, maar wat zijn de zaken waarvan de heer Wilders zegt: dat is nu de EU zoals ik haar graag zou willen? Zegt hij feitelijk: ik wil er gewoon helemaal vanaf, ...

De heer **Wilders** (PVV):
Juist.

De heer **Zijlstra** (VVD):
... het kan nooit goed zijn, ...

De heer **Wilders** (PVV):
Zo is het.

De heer **Zijlstra** (VVD):
... we hadden er nooit aan moeten beginnen, ...

De heer **Wilders** (PVV):
Geweldig.

De heer **Zijlstra** (VVD):
... foute boel?

De heer **Wilders** (PVV):
Precies.

De heer **Zijlstra** (VVD):
Ik heb al een antwoord.

De heer **Wilders** (PVV):
Alstublieft.

De heer **Zijlstra** (VVD):

De heer Wilders zegt dus: aan de EU, die aantoonbaar tot vrede en veiligheid heeft geleid, die aantoonbaar tot grote economische groei heeft geleid, hadden we zelfs nooit moeten beginnen. Het is dus niet eens een discussie voor de heer Wilders waarin hij zegt dat er op dit moment problemen zijn, dat de mensen in dorpen en steden in Nederland en andere landen terecht zorgen hebben en dat hij daarin wil meegaan. De heer Wilders is zo geradicaliseerd dat hij zelf zegt dat de hele EU nooit opgericht had moeten worden. Laat dat ook helder zijn voor mensen. Het gaat hier bij de heer Wilders niet om het verbeteren van de EU, het gaat er gewoon om haar op te blazen, haar nooit meer te hebben en de grote dingen te ontkennen die de EU heeft meegebracht evenals de zekerheden die mensen hadden. De onzekerheden die ze nu hebben, willen we bestrijden, maar de heer Wilders wil maar één ding: dat is de geschiedenis terugdraaien naar voor de oorlog. En voor de oorlog, voorzitter, was vóór de oorlog.

De heer **Wilders** (PVV):

Dat is de VVD anno 2016: eurofieler vind je ze bijna niet. Ik moet echt heel goed luisteren om een verschil tussen de heer Pechtold en de heer Zijlstra te horen. Dat is ook niet zo gek, want ze zitten ook samen in een Europese fractie met de Belg Verhofstadt die leiding geeft aan de heer Van Baalen. En, voorzitter, het wordt er niet veel beter op.

Maar ik zal ook nog een antwoord geven op de vraag. Om te beginnen: houd op met het sprookje dat de Europese Unie voor veiligheid heeft gezorgd. Ik kan die onzin niet meer horen. De Europese Unie heeft niet voor veiligheid gezorgd. Er is één organisatie die voor veiligheid zorgt en dat is de NAVO, de NATO. Die organisatie moeten wij koesteren, die heeft niets te maken ... Daar kan wat aan veranderen. Wij zouden graag willen dat Turkije geen lid is van de NAVO, maar de NAVO als trans-Atlantische organisatie is de organisatie die voor vrijheid zorgt.

En dan de Europese Unie. Weet u, u hebt het zelf al voor een deel gezegd. Als het was gebleven zoals het was begonnen, denk ik dat er geen referendum in het Verenigd Koninkrijk was geweest. Maar het is van een economische organisatie, in «52 begonnen met de EGKS en in «57 overgenomen door de zogenaamde EEG, geworden tot een politieke organisatie. Wij zijn onze soevereiniteit op het begrotingsbeleid, het monetaire beleid, op immigratie, op duizenden beleidsterreinen kwijtgeraakt. Die krijgen wij nooit meer terug. Wat wij moeten doen, is uit die Europese Unie stappen. Wij moeten eruit stappen en weer soverein worden. Wij moeten samenwerken waar het kan. Maar als het om ons geld gaat, om onze begroting, om het monetaire beleid, om de rente voor onze pensioenen, om wie wij ons land binnenlaten en om de islamisering moeten wij zelf weer de baas worden. Dat is een heel goed idee. Volgens mij zag ik vorige week bij EenVandaag dat 45% van de VVD-stemmers – ongeveer een op de twee VVD'ers – graag wil dat Nederland uit de Europese Unie stapt.

De heer **Zijlstra** (VVD):

Ik ben niet aangenomen om alleen maar op peilingen te reageren.

De heer **Wilders** (PVV):
Maar het zijn wel uw mensen.

De heer **Zijlstra** (VVD):
Het was ooit de heer Donner die zei: als de meerderheid van Nederland de sharia wil invoeren, dan moet dat maar. De VVD is een partij die in dat soort zaken altijd zegt wat haar eigen mening is, ook tegen de eigen kiezers. Kom dus niet aan met peilingen die iets zeggen en dat ik daarom iets zou moeten doen. Dat is kennelijk hoe de heer Wilders werkt. Als morgen de hele bevolking zegt dat wij lid moeten worden van de EU, dan is de heer Wilders dus ook voorstander, zo begrijp ik. Dat is mijn eerste vraag. Is hij voorstander als morgen de stemming omslaat? Dan mijn tweede vraag om het helder te hebben. In eerste instantie reageerde de heer Wilders heel radicaal en zei: we hadden nooit aan die hele EU moeten beginnen; het is fout en het is nooit wat geweest.

De heer **Wilders** (PVV):
Dat heb ik nooit gezegd. Ik heb nooit gezegd: we moeten er nooit aan beginnen. Ik heb gezegd: we moeten eruit, nu!

De heer **Zijlstra** (VVD):
De heer Wilders mag er de Handelingen op nakijken.

De heer **Wilders** (PVV):
Pak de Handelingen er maar bij.

De heer **Zijlstra** (VVD):
Dat gaan we zeker doen. We gaan een wedstrijdje vergelijken doen. De heer Wilders was in eerste instantie heel helder. In antwoord op mijn vraag, gaf hij helder aan: we hadden er nooit aan moeten beginnen. Begrijp ik goed dat de heer Wilders inmiddels – ik probeer nog een brokje redelijkheid te vinden – is opgeschoven? In dit debat heeft hij gezegd dat de EU heel goede punten had. Wat zijn dan die goede punten? Wat is volgens de heer Wilders de Europese economische samenwerking die er zou moeten zijn? Is hij pertinent tegen of is hij evenals de heer Roemer zonet niet in staat om te benoemen wat het wel moet zijn? Of is hij wel in staat om te benoemen wat het moet zijn en roept hij niet alleen maar «tegen»?

De heer **Wilders** (PVV):
Wat een gigantisch warrige vraag. Wat een enorm warhoofd is mijn collega van de VVD. Er is geen touw aan vast te knopen. Maar goed, ik zal het proberen. Ik heb heel helder aangegeven ...

De heer **Zijlstra** (VVD):
Laat dit helder zijn: laat de man maar zijn mond houden. Als er dit soort onzin uitkomt, komt er toch geen fatsoenlijk antwoord. Klaar.

De heer **Wilders** (PVV):
Laat ik beginnen met mijn antwoord. Ik dank de heer Zijlstra voor zijn opmerkingen. Ik heb keihard en helder aangegeven wat wij willen. Ik heb gezegd dat wij weer een eigen monetair beleid willen voeren. Ik heb gezegd dat wij het begrotingsbeleid weer zelf moeten voeren. Ik heb gezegd dat wij het immigratiebeleid weer zelf moeten voeren. Ik heb gezegd dat wij weer over onze eigen grenzen moeten gaan. Iedereen in Nederland, iedereen hier op de publieke tribune, iedereen in deze zaal, iedereen die nu televisie kijkt weet dat zij de baas willen zijn over wie zij als gast in hun eigen huis laten en ook over wanneer die persoon moet vertrekken. Dat zijn wij nu niet meer. Wij zijn geen soeverein land meer. Wij zijn mensen die worden gedwongen om een gast in hun huis op te

nemen, terwijl wij niet kunnen zeggen wanneer die gast moet gaan. Dat wil ik allemaal veranderen. Dat kan niet meer in de Europese Unie en daarom moeten wij uit de Europese Unie. Hebben wij er vertrouwen in dat de Europese Unie kan verbeteren? Nee, dat vertrouwen hebben wij niet. Kijkt naar de reacties van de Junckers van deze wereld. Die willen alleen maar meer Europese Unie. Die willen alleen maar meer dingen die de bevolking minder wil. Dus wat moeten wij dan doen? Wij moeten eruit. Wij moeten het Britse voorbeeld volgen. Nederland zal er een stuk sterker op worden.

Ik rond af. Ik zeg het iedereen: Nederlanders verdienen ook een referendum. Nederlanders moeten zich ook kunnen uitspreken voor of tegen een vertrek van Nederland uit de Europese Unie en het herstel van onze nationale soevereiniteit en onafhankelijkheid, ook als dat de premier of anderen niet uitkomt. De toekomst is aan de soevereine natiestaat. Zonder natiestaat geen democratie. Die patriottische lente zal een zomer worden en die zal overal – ik voorspel het u – in het westen doorbreken. Die lente bracht ons al een brexit en dadelijk misschien een nexit. Wie weet wat er nog meer gaat volgen. De bevrijding van Nederland is nabij.

De heer **Pechtold** (D66):

Voorzitter. De uitslag van dit referendum, Groot-Brittannië uit de Europese Unie, is een klap voor Europa. Maar de brexit is ook, en daar ben ik van overtuigd, een klap voor het populisme. Al vier dagen zijn wij getuige van een populistisch afgang, een afgang. Boris Johnson en zijn vrienden hebben geen plan B. Sterker, ze hadden niet eens een plan A. Ze breken hun beloftes en duiken dagenlang onder. Want o jee, verantwoordelijkheid dragen voor een zwaar politiek feit is toch net even wat anders dan roeptoeteren langs de zijlijn. Het leave-kamp biedt een zeldzaam ontluisterend inkijkje in de politieke leegheid van het populisme: een en al feitenvrije politiek, metershoge beloften gedrukt op campagnebussen. Natuurlijk gaat er nu geen 350 miljoen pond wekelijks naar de zorg zoals beloofd. Natuurlijk gaan de grenzen niet dicht zoals beloofd. Dat is er eentje die ik in Nederland ook nog wel eens hoor: grenzen dicht. Door de onrust op de beurzen is er wereldwijd al wel ruim 1650 miljard euro verdampt, maar daar hoor ik Boris Johnson en Nigel Farage dan weer net niet over.

Misleidende campagneleuzen, angstvisioenen; hetzelfde populisme van Donald Trump in de Verenigde Staten, van Le Pen in Frankrijk en Hofer in Oostenrijk. Ik hoorde de vorige spreker ook weer een duit in de zak doen. Ze voeden de onvrede van mensen door de schuld van alles bij de ander, in dit geval bij Europa, neer te leggen. De feiten, de nuance en het compromis zitten in het verdomhoekje, in het verdachtenbankje. Dat vraagt om een weerwoord, om redelijkheid vanuit het midden. Dat is misschien even niet sexy of in de mode, maar ik ben ervan overtuigd dat wij mensen weer kunnen winnen voor een wenkend perspectief van wat Europa wel is, kan zijn en moet zijn. Maar David Cameron in Groot-Brittannië en zijn politieke vriend in Nederland Mark Rutte durven dat niet. Ze huilen mee en daarmee wakkeren ze de onvrede over de Europese Unie alleen maar aan. Ik noem alleen maar de idiote belofte van geen geld naar de Grieken. Weerwerk bieden aan de populistten zie ik als een opdracht van partijen in het redelijke midden. Het zal u dan ook niet verbazen dat ik fel tegen een nexit ben. Een wildersreferendum daarover zal mijn partij niet steunen. Wij waren al tegen het «ik weet het niet meer dus dan zegt u het maar»-referendum en daar blijven wij tegen.

De Britse premier Cameron heeft hoog spel gespeeld. Hij heeft gegokt en verloren; een vertrek uit de Europese Unie en een vertrek uit Downingstreet 10, met de hartelijke felicitaties van kameraad Poetin. Het is cruciaal dat er snel duidelijkheid komt. Op dit moment verkeren veel mensen in onzekerheid over hun toekomst. Ondernemers weten niet wat hun te wachten staat. Europese expats die niet weten hoe hun verblijfs-

status eruit komt te zien. Daarom juich ik toe dat de premier samen met de Europese leiders oproept tot snelle actie. Vertraging verlengt namelijk de onzekerheid. Daarom vraag ik de premier ook: gaat hij Cameron morgen op de Europese top al vragen om te starten met het uittreedingsproces door artikel 50 in werking te stellen? Of vindt de premier het beter als Cameron nog tot eind oktober op zijn handen gaat zitten?

De heer **Van Klaveren** (Groep Bontes/Van Klaveren):

We kennen D66 als een partij die ooit opgericht is met het idee om meer directe democratie te realiseren. De partij was voorstander van meer referenda. We horen echter vandaag opnieuw dat D66 zich tegen het hele idee keert om te spreken of überhaupt na te denken over een referendum met betrekking tot het lidmaatschap van Nederland van de EU. Wat is er de afgelopen decennia bij D66 gebeurd als het gaat om het idee van referenda?

De heer **Pechtold** (D66):

Dat ligt niet zozeer aan D66, maar ik merk dat u slecht oplet. D66 is heel duidelijk over referenda. Voor een wetgevingsproces is een referendum prima. Maar een referendum is niet een middel om iets wat in 60, 70 jaar met allemaal democratische stappen is opgebouwd, af te doen met een ja of een nee. Wij zijn ongeveer acht jaar bezig om een letter in onze Grondwet te veranderen. Zo zorgvuldig gaan wij met de Grondwet om. Ik ga graag net zo zorgvuldig om met de Europese Unie.

De heer **Van Klaveren** (Groep Bontes/Van Klaveren):

Dat is natuurlijk geen antwoord op mijn vraag, helemaal niet als wij naar de afgelopen decennia kijken. In 1992 was Hans van Mierlo een groot voorstander. Hij pleitte voor een referendum over het Verdrag van Maastricht om na te gaan wat de Nederlandse bevolking ervan vond. Ik hoor de heer Pechtold zeggen dat wanneer politici het niet meer weten zij het dan niet aan de bevolking zouden moeten vragen. Zijn eigen voorman uit het verleden, de grote man van D66 was er een groot voorstander van. Nogmaals de vraag: wat is er gebeurd met de steun van D66 voor meer referenda, voor meer directe democratie?

De heer **Pechtold** (D66):

Nogmaals, ik snap het misverstand niet. Dat is heel wat anders. Over verdragen kun je een referendum houden, zoals over Oekraïne.

De heer **Van Klaveren** (Groep Bontes/Van Klaveren):

De vraag is: wat is het probleem geweest voor D66 als het gaat om referenda? In het verleden was D66 voorstander van referenda over grote projecten, grote ideeën, zaken die raken aan de soevereiniteit, zoals het Verdrag van Maastricht. Nu is dat idee verdampt en verschuilt D66 zich erachter dat het niet te lang mag duren. Als een proces een aantal jaren heeft geduurd, is D66 niet meer voor een referendum daarover. Dat is toch een rare manier van redeneren?

De heer **Pechtold** (D66):

Ik zal het voor de derde keer proberen. Dit is toch geen verdrag?

De heer **Van Klaveren** (Groep Bontes/Van Klaveren):

Als het om verdragen gaat, dan is D66 per definitie voor. Als er een verdrag komt met betrekking tot het lidmaatschap van de EU, dan is D66 kennelijk voor een referendum daarover. Zou D66 dan een correctief referendum willen over het lidmaatschap van Nederland van de EU?

De heer **Pechtold** (D66):

D66 is geen voorstander van referenda georganiseerd door politici die even de koers kwijt zijn. D66 is voorstander van een correctief referendum in een wetgevingsproces. Daarvoor hebben wij nota bene de wet gemaakt. Toen zat u nog bij die democratische partij met één lid. Dat is de realiteit. Daar is in al die jaren niets maar dan ook niets aan veranderd.

De **voorzitter**:

Gaat u verder.

De heer **Pechtold** (D66):

Dank u wel. Ik had het over Cameron die denkt tot oktober op zijn handen te kunnen gaan zitten. Ik vraag de premier wat de volgende zin in die magere kabinetsbrief van vandaag betekent. «Het kabinet hecht eraan te benadrukken dat het Verenigd Koninkrijk voorlopig lid blijft van de Europese Unie.» Wat betekent dat? Ik vraag dit expliciet omdat Rutte brak met de Nederlandse traditie in Europa van het spelen van een subtiel sturende en daarmee invloedrijke rol tussen Duitsland, Frankrijk en Groot-Brittannië. Hij klonk zich vast aan zijn politieke vriend Cameron. Dat verklaarde wellicht ook waarom de eerste reactie van de premier op vrijdagochtend was: rustig aan, stap voor stap. Hopelijk houden de andere Europese leiders hem bij de les, want een zorgvuldige maar snelle scheiding is in ieders belang. Is dat de Nederlandse inzet in het onderhandelingsproces over de Britse uittreding? Gaat de premier bepleiten dat de Europese Raad nu meteen de Commissie opdracht zal geven om een mandaat op te stellen voor de onderhandelingen? Is hij bereid om toe te zeggen dat er geen schimmige deals meer worden gesloten met landen die dreigen met een exit?

Voor mijn partij is het glashelder. Europa mag niet nog een keer zo cruciaal gegijzeld worden door één lidstaat. Want Europese samenwerking is voor veel mensen lang niet meer vanzelfsprekend. Dat is begrijpelijk. Nationale politici lopen al decennialang voorop in het verkopen van alle Europese vooroordelen als eigen succes. Maar gaat er iets fout, dan komt het uit Brussel. Omgekeerd blokkeren deze partijen ook elke poging tot verbetering van de Unie. In plaats van ons daar moedeloos bij neer te leggen, moeten wij de brexit benutten om de Europese Unie eindelijk, eindelijk te hervormen. Mijn partij wil dat Europa weer gaat doen waar het voor opgericht is: onze vrijheid vergroten, onze veiligheid waarborgen en onze welvaart verhogen. Dat kan alleen samen. Europa moet concrete resultaten boeken waar mensen wat aan hebben, zodat mensen zien dat hun zorgen serieus worden genomen en samenwerking wel tot oplossingen kan leiden. De rij voorstellen van mijn partij en van anderen is eindeloos. Samen terrorisme bestrijden door betere samenwerking tussen veiligheidsdiensten. Samen onze buitengrenzen bewaken, want van het Griekse Lesbos ben je zo op Rotterdam Centraal. Ik noem een gezamenlijk klimaat- en energiebeleid, dus samen een vuist maken tegen Poetin. Ik noem ook samen zorgen voor een menswaardige vluchtelingenopvang, maar ook gezamenlijk werken aan de terugkeer van degenen die hier niet mogen zijn, want samen staan we sterker en samenwerking loont. Naast daadkrachtiger, moet Europa ook democratischer. Dit is het moment om tegen de Fransen te zeggen: stoppen met dat verhuiscircus. Dit is het moment om tegen de lidstaten te zeggen; stop met blokkeren in achterkamers en vergroot de macht van het democratisch gekozen Europees parlement. Dit is het moment om te zeggen: 28 Eurocommissarissen? Dat kan met veel minder. Dit is ook het moment om te concluderen dat miljarden aan landbouwsubsidies in een zevenjaarsbegroting niet meer van deze tijd zijn. Een begrotingsconferentie was leuk, het is een begin, maar voor echt hervormen is veel meer nodig. Ik zet alles op alles om Nederland in Europa te houden, om de vrijheid en de welvaart in de Nederland te beschermen tegen populistische en tegen andere partijen die in hun kielzog meelopen.

De heer **Segers** (ChristenUnie):

De heer Pechtold begon met te verwijzen naar Groot-Brittannië en de gevolgen die het heeft als je uit de Europese Unie treedt. Die gevolgen zijn inderdaad dramatisch, maar dat is de andere kant. Ik hoor een pleidooi voor samenwerking waarbij één lidstaat niet meer kan blokkeren oftewel: het vetorecht moet worden opgeheven. De bevolking van het Verenigd Koninkrijk zegt nee tegen de Europese Unie, omdat zij het gevoel, de overtuiging heeft ontheemd te zijn en zeggenschap te verliezen. Die realiteit moeten wij in de ogen kijken. Er lopen scheuren door het Europese continent. Wij zien dat het sentiment dat aan de overkant van de Noordzee leeft ook elders leeft.

De **voorzitter**:

Uw vraag is?

De heer **Segers** (ChristenUnie):

Is dat dan het antwoord? Wij nemen uw vetorecht af en wij gaan samenwerken over u, maar zonder u?

De heer **Pechtold** (D66):

Het valt mij van de heer Segers tegen dat hij net als de heer Wilders spreekt over dé bevolking, dé burger en dé stem. Hij doet alsof iedereen het eens is. Nog altijd heeft in het Verenigd Koninkrijk 48% wat anders gezegd. Ik begrijp het ongemak, want de heer Segers zit in Europa in één fractie met die Cameron. Hij is dadelijk ik weet niet hoeveel zetels in het Europees parlement kwijt omdat de conservatieven eruit liggen. Op dit moment is de vraag heel erg duidelijk en dat is mijn antwoord. Blijven wij pappen en nathouden, blijven wij naar onze schoenen staren omdat wij niet weten wat we willen of laten we zien dat Europees samenwerken heel veel voor mensen in het dagelijks leven betekent, zoals onze welvaart? Die samenwerking is onze dertiende maand, ieder jaar weer. Als je dat niet wilt zien, stem je misschien op die populistten die roepen dat je geld naar de zorg kunt sturen; geld dat er helemaal niet is. Ik verwijs naar dat idiote verhaal van die boer in het Verenigd Koninkrijk die voor leave heeft gestemd, maar erachter komt dat hij het is die 40% van de landbouwsubsidies krijgt. Dat is toch te gek voor woorden?

De heer **Segers** (ChristenUnie):

Het was een oprechte, serieuze en open vraag. Ik hoorde vrijdag de reacties van Guy Verhofstadt en van de D66-europarlementariër Sophie in 't Veld dat wij nu snel door moeten naar een politieke Unie en, dat wij heel snel van het vetorecht af moeten. De schrik sloeg mij om het hart. De heer Pechtold hoeft mij niet te overtuigen van het nut en de noodzaak van de Europese samenwerking. Die is uiterst heilzaam. Dat is een zegen na die wereldoorlogen. Als dit het procedé is, ben ik bang dat wij gaan samenwerken met achterlating van grote delen van onze bevolking. Inderdaad, 48% was voor en 52% was tegen. Dat sentiment leeft breder. Ik hoorde ook heilzame voorstellen zoals een kleinere Europese Commissie. Ook over andere voorstellen moeten wij nadenken. Als het nu heel hard doorhollen is, ben ik bang dat het bederf van het beste het allerslechtste is.

De heer **Pechtold** (D66):

Voor een leider van de ChristenUnie vind ik de heer Segers toch wel wat opruïend. Niemand zegt dat we moeten doorhollen, niemand zegt dat we ineens tempo moeten maken. We moeten economisch integreren. Ja, op dat gebied moeten we meer samen afspreken. We moeten op het gebied van veiligheid meer samen doen. Als er in Parijs een aanslag is en we zeggen met de inlichtingendiensten meer te gaan samenwerken, is het een bloody shame als we een halfjaar later, wanneer er in Brussel

aanslagen zijn, geen stap verder blijken te zijn. Dat wil ik inderdaad met heel veel tempo verbeteren. Maar dat schrikbeeld dat zou D66 zeggen «alleen maar meer, meer, meer» ... Nee, natuurlijk niet. We nemen mensen mee, we tonen ze aan waar het een meerwaarde heeft. Maar we zetten vooral niet de schrikbeelden neer die de heer Segers nu probeert neer te zetten.

De heer **Segers** (ChristenUnie):

U hoeft mij niet te overtuigen van de noodzaak van samenwerking ten behoeve van veiligheid. Is D66 voor een politieke unie, voor het afschaffen van het vetorecht voor lidstaten?

De heer **Pechtold** (D66):

«Politieke unie.» Net viel het woord «federatie». Er wordt paniek gezaaid. We werken samen met 28 landen. Dat heeft er 70 jaar toe geleid dat we op dit continent behalve de zwarte pagina van de Balkan relatief veel vrijheid, veiligheid en daaruit voortkomende welvaart hebben. Ben ik bereid om problemen op te lossen en zaken boven nationaal niveau te regelen? Ja, graag. Lukt het ons om klimaatverandering aan te pakken met 17 miljoen hier, terwijl het water tot onze dijken reikt? Nee. Lukt het ons in ons eentje om een vuist te maken tegen mijnheer Poetin? Nee. Of tegen de Saudi's? Nee, dat lukt niet. Moeten we samenwerken? Ja. Houden we vluchtelingen hier in ons eentje tegen? Nee. Kunnen we ze menswaardig opvangen in ons eentje? Nee. Is de buitengrens van Nederland Lesbos? Ja.

De **voorzitter**:

Dank u wel.

De heer **Segers** (ChristenUnie):

Mevrouw de voorzitter. We hebben het allemaal wel een keer meegeemaakt: geliefden die voor elkaar bestemd lijken, besluiten toch om uit elkaar te gaan. Zo ontzettend pijnlijk, helemaal als er kinderen bij betrokken zijn. De scheiding tussen de Europese Unie en het Verenigd Koninkrijk is alles wat je niet wilt: een pijnlijke, verdrietige scheiding die vermeden had kunnen worden en die kan ontaarden in een vechtscheiding, met de kinderen erbij.

Afgelopen vrijdag was een sombere dag, een heel sombere dag. De meerderheid van de Britten bleek te hebben gekozen voor een vertrek uit de Europese Unie. Wat volgde, stemde nog somberder. Politieke en economische chaos. Miljarden verliezen op de beurzen. Geen plan van het leavekamp voor na een brexit. Het verlies van een politieke bondgenoot van Nederland binnen de Europese Unie. Het vertrek van een heilzaam tegenwicht tegen krachten die aansturen op een Europese politieke unie. De verwijdering van onze tweede handelspartner. Een Europese Unie die op een kruispunt van fundamentele keuzes staat en de aandring bij twee uitersten om de verkeerde afslag te nemen op dat kruispunt.

De eerste vraag die we moeten beantwoorden is: willen we een vechtscheiding of niet? Het mag duidelijk zijn dat voor de ChristenUnie-fractie zorgvuldigheid boven snelheid gaat. Geldt dat ook voor het kabinet? Met de gezamenlijke verklaring van vrijdag en de brief aan de Kamer heeft de premier tegenstrijdige signalen afgegeven. Graag helderheid. De belangen zijn te groot om nu rancuneus zo snel mogelijk de banden met de Britten te verbreken. Wat de ChristenUnie-fractie betreft gaat het kabinet zich sterk maken voor een maximaal vrijhandelsakkoord waarin de belangen van onze burgers en ondernemers centraal staan, van onze tuinders in het Westland, onze vissers en onze transportsector. De tweede vraag is: hoe nu verder? De onvrede die de Britten in het stemhokje hebben laten zien, is verder verspreid in Europa. Hier mogen en moeten we onze ogen niet voor sluiten. Dwars door Europa loopt een

steeds groter wordende breuklijn. Aan de ene kant staan politici als Verhofstadt en D66-Europarlementariër In 't Veld, die vrijdag onmiddellijk voor een Europese politieke unie begonnen te pleiten, met minder zeggenschap voor de lidstaten. Voor hen is meer Europa het medicijn tegen elke kwaal. Maar ondertussen lijken ze blind voor het feit dat deze Europese Unie zich van veel burgers heeft vervreemd. Ze lijken alleen oog te hebben voor de economische voordelen van de Europese Unie, zonder zich rekenschap te geven van het feit dat er nu bijvoorbeeld Nederlanders werkloos thuis zitten, omdat de Oost-Europeanen goedkoper kunnen werken, of dat veel Nederlanders zich ontheemd voelen. Aan de andere kant staan populistische eurofobe partijen, die nu bloed ruiken en broeden op de volgende exit, met alle dramatische gevolgen voor heilzame Europese samenwerking van dien en met alle dramatische economische gevolgen van dien, zoals we nu zien in het Verenigd Koninkrijk. De brexit moet veel meer dan een wake-upcall zijn voor de Europese Unie. Het gaat om «to be or not to be» voor de Europese Unie. De groeiende onvrede over Europa is een probleem van ons allemaal. Deze Europese Unie is een unie die te groot is in kleine zaken en faalt bij grote vraagstukken. Het is tijd voor een Europese Unie die weer dienstbaar wordt, die haar eigen grenzen kent en die de burger voor zich gaat terugwinnen. Gaat de Minister-President zich de komende twee dagen inzetten voor een broodnodige hervorming binnen de Europese Unie? De uitkomst van de onderhandelingen van februari tussen het Verenigd Koninkrijk en de andere lidstaten, de onderhandelingen met Cameron dus, kunnen daarbij een goede leidraad zijn. Tot slot heb ik nog een vraag over het Oekraïne-referendum. De uitkomst van het Nederlandse Oekraïne-referendum staat morgen ook op de agenda. Welke opties liggen er dan op tafel om de nee-stem van de Nederlandse kiezer te vertalen in een voor Nederland bevredigend akkoord met andere lidstaten? Ik hoor graag een reactie op dit punt.

De heer **Klaver** (GroenLinks):

Voorzitter. Ik ben geboren in 1986. Ik was 3 toen de Berlijnse Muur viel, 5 toen Duitsland zich herenigde, 6 toen we met het Verdrag van Maastricht afspraken dat we een monetaire unie zouden gaan vormen en 9 toen 7.000 jongens en mannen in Srebrenica vermoord werden. Je zou kunnen zeggen dat ik van na de geschiedenis ben. Toch heeft juist mijn generatie in Groot-Brittannië massaal voor het blijven van Groot-Brittannië in de Europese Unie gestemd. Waarom? Het blijft zoeken, maar als ik het zou moeten duiden, zou ik zeggen dat mijn generatie misschien wel de generatie is die de meeste tijd voor zich heeft liggen in plaats van achter zich. Als je een goede toekomst wilt opbouwen voor jezelf en voor je kinderen, kun je beter samenwerken. Dat snappen we. Dat zul je in Europees verband moeten doen.

De **voorzitter**:

Mijnheer Pechtold, we hebben met elkaar drie interrupties afgesproken. U bent door uw interrupties heen.

De heer **Pechtold** (D66):

Mijn generatie heeft niet leren tellen.

De **voorzitter**:

U mag één vraagje stellen.

De heer **Pechtold** (D66):

Ik heb een serieuze vraag. De heer Klaver en ik zijn het inhoudelijk op dit punt wel eens, denk ik. Het is echter gevaarlijk om jongeren tegenover ouderen te plaatsen. Precies daar gaat het dadelijk mis. Als de jongeren in Groot-Brittannië net zo opgekomen waren als de ouderen, was het een

remain geworden. Je kunt dus ook zeggen: de jongeren hadden moeten komen. Ik wil voorkomen dat dit iets wordt tussen jong en oud, stad en platteland en hoogopgeleid en laagopgeleid. Als die sfeer overslaat naar Nederland, denk ik dat we verder weg zijn, en dat vergeef ik de heer Klaver in al zijn jeugd.

De heer **Klaver** (GroenLinks):

Voor een oude bok is dat mooi gesproken; als we meppen, kan ik terugmeppen. Mijn eerstvolgende zin was dat het van belang is dat we niet de verschillen opzoeken tussen de generaties, maar kijken naar wat ons verbindt. Inderdaad zou ik tegen mijn generatie willen zeggen: waren jullie maar gaan stemmen. Het is nu vooral zaak te kijken naar de zorgen van zowel de oude generatie als de jonge generatie, van mensen die zich pro-Europees noemen en mensen die zich eurosceptisch noemen. Wat zijn de zorgen die mensen allemaal hebben? Hoe kunnen we daar recht aan doen?

Ik denk dat we met alle generaties delen, welke afkomst je ook hebt, dat we ons zorgen maken over het feit dat we in Europa wel het vrije verkeer van personen hebben geregeld maar er niet in zijn geslaagd om werknemersrechten goed te beschermen. We zijn blij dat we wel een interne markt hebben – als je in Nederland een mooi product verzint, kun je dat in heel Europa verkopen – maar we zijn vergeten om te regelen dat grote multinationals belasting betalen en dat we belastingontwijking aanpakken.

Vanwege het hebben van één munt, de euro, zijn we blij dat er economische afspraken worden gemaakt, maar die afspraken lijken niet verder te kunnen gaan dan bezuinigen. We denken niet na over de manier waarop we kunnen investeren in onze toekomst. Ja, we zijn blij dat er geen binnengrenzen zijn – het is makkelijk om je te verplaatsen en op vakantie te gaan – maar we gaan niet goed om met de grote groepen vluchtelingen die hier nu naartoe komen. Het is een halfbakken Europa. Het is een Europa van markt en munt, zoals de heer Roemer en ik bespraken. Het gaat niet om mensen. Dat is precies de reden waarom we moeten zorgen voor versterking van de Europese Unie. Al die asociale krachten die aan het werk zijn, moeten we weten te temperen. Daartoe moeten we de Europese Unie hervormen. Dat zit «m niet in zoiets simpels als het afschaffen van de Europese Commissie. Ik wil ook minder Commissarissen, maar dat is niet de crux. We moeten ervoor zorgen dat iedereen gaat profiteren van globalisering, van vooruitgang, van Europese samenwerking. Dat is nu niet het geval. Hoe vaak hebben we het hier inderdaad, zoals de heer Zijlstra zei, over een macrocijfer? In Nederland zijn de mensen er gemiddeld € 2.500 op vooruitgegaan. Vertel dat maar aan iemand die 50-plus is en die ontslagen is omdat zijn baan naar iemand uit Oost-Europa ging en die zijn inkomen met de helft heeft zien afnemen. Die heeft er geen € 2.500 bij gekregen. Globalisering moet voor iedereen gaan werken. Dat is een van de redenen waarom ik me zo hartstochtelijk verzet tegen belastingontwijking en waarom ik ongelijkheid een van de grootste problemen van deze tijd vind. Als wij er niet in slagen om globalisering voor iedereen te laten werken, dan keren mensen Europa, internationale samenwerking en globalisering de rug toe, en dat mag niet.

We kijken naar een economistisch Europa, en dat moet stoppen. Het is het Europa van Cameron en Farage, het is het Europa van Rutte en Wilders. Afgelopen vrijdag ben ik me kapot geschrokken. Ik wist dat het kon gebeuren, maar ik had het nooit voor mogelijk gehouden dat de Britten er echt uit zouden stappen. Toch deden ze het. Vrijdag was een schok, nu is het maandag en nu gaan we verder. We kunnen het ook als een kans zien, zou ik bijna willen zeggen. Het Europa waarin we nu leven is een Europa dat de Britten altijd hebben gewild: niet te veel bijzaken, niet te veel sociale zaken regelen, laten we het houden bij de interne markt. Als we

echt willen dat de EU niet faalt, als we echt willen dat internationale samenwerking een kans krijgt, als we echt willen dat globalisering voor iedereen gaat werken, dan moeten we breken met een economistisch Europa en werken aan een sociaal Europa. Een Europa dat voor de toekomst kiest. Dan, zeg ik ook tegen mijn collega's ter linker zijde, moeten we durven kiezen voor een nieuw Europa en niet voor minder Europa.

De heer **Zijlstra** (VVD):

Dat zijn mooie macrowoorden. Maar hóé, is dan de vraag aan de heer Klaver.

De heer **Klaver** (GroenLinks):

Ik wil, al een hele tijd, dat er bijvoorbeeld een Europese vennootschapsbelasting komt, zodat grote multinationals minder makkelijk de belasting kunnen omzeilen. Ik wil – de Minister van Sociale Zaken werkt hier trouwens aan, maar we worden nog een tikkie tegengewerkt door de Oost-Europese landen – dat mensen hier niet onder cao-lonen kunnen werken. Daardoor hebben we nu geen concurrentie op basis van kwaliteit, maar op basis van arbeidsvoorwaarden. Ik hoop dat dit een inzichtje geeft in wat ik zou willen.

De heer **Zijlstra** (VVD):

Op onderdelen was u het eens met de heer Roemer, begreep ik uit uw verhaal. Hoe denkt GroenLinks over de werking van de interne markt? U noemt het economistisch, geloof ik. Ik probeer nog steeds uit te vinden wat dat woord precies inhoudt. Bent u tegen een interne markt en tegen economische groei? Is Europa voor u een project waarmee we de taart voor iedereen groter maken, zodat iedereen kan meeprofiteren, of is Europa – dat proef ik een beetje uit uw woorden – een project waarmee we de taart niet groter maken maar herverdelen? Een beetje een socialistisch model, zou ik maar zeggen.

De heer **Klaver** (GroenLinks):

Als we de afgelopen jaren één ding voor elkaar hebben gekregen door de samenwerking in Europa, is het wel dat de taart groter is geworden. Door goed te blijven samenwerken en dankzij een interne markt kunnen we er nog steeds in slagen om de economieën in Europa te laten groeien. Ik denk dat daarvoor nog iets meer nodig is. Je hebt namelijk een gezamenlijke investeringsagenda nodig, die beter is dan het huidige Junckerplan. Dan komt het erop aan eerlijk te delen wat je hebt. Daar maak ik mij zorgen over. Ik zie dat niet iedereen eerlijk meeprofiteert van de vooruitgang. U had het over een macroverhaal. Ik probeer dat te vertalen naar wat het betekent voor individuele mensen als we er niet in slagen om de welvaart eerlijk te verdelen. De koek kan dan nog zo groot zijn, maar mensen pikken het dan niet, en terecht.

De **voorzitter**:

Mijnheer Zijlstra, ook voor u geldt wat voor de heer Pechtold gold.

De heer **Zijlstra** (VVD):

Dit is mijn derde en ik heb er nog een tegoed, begrijp ik uit wat er met de heer Pechtold is gebeurd. Als de regels gaan glijden, dan gaan ze glijden. Ik ben nu even van mijn à propos, voorzitter. Dat hebt u nu wel voor elkaar.

Ik hoor de heer Klaver zeggen dat hij voor een interne markt is, voor economische groei en voor het laten groeien van de taart. Daar hoort bijvoorbeeld ook bij dat je handelsverdragen afsluit, zodat je de taart nog groter maakt. Ik denk dat iedereen het ermee eens is dat iedereen moet meeprofiteren. Bent u zodanig voor het vergroten van de taart dat u ook

bereid bent om te kijken naar handelsverdragen? Dan kunnen we de taart immers nog groter maken. Of haakt u daar een beetje af?

De heer **Klaver** (GroenLinks):

Laat ik een genuanceerd antwoord geven. Handel drijven hoort erbij. Nog niet zo lang geleden stonden we samen op de Dam voor het associatieverdrag met Oekraïne, dat voor ongeveer 90% een handelsverdrag is. Daar was ik voor. Ik ben niet voor onderhandelingen over TTIP. Ik maak mij daar grote zorgen over, omdat dit uiteindelijk een uitbreiding van de interne markt wordt en ik denk – let wel: ik denk – dat dit de democratie niet ten goede komt.

De **voorzitter**:

Dank u wel, mijnheer Klaver.

De heer **Klaver** (GroenLinks):

De heer Zijlstra mocht interrumperen, dus dan mag ik ook nog iets zeggen.

De **voorzitter**:

Ik ga daarover.

De heer **Zijlstra** (VVD):

Dat is waar, voorzitter.

De **voorzitter**:

Dank u wel. Ik geef het woord aan de heer Bisschop.

De heer **Bisschop** (SGP):

Voorzitter. De onverwachte referendumuitslag doet de Europese Unie schudden op haar grondvesten. Het is de meest recente uiting van een diepe politieke, economische en financiële crisis. De EU staat hiermee op een beslissende tweesprong: óf de brexit leidt naar een Europa dat het vertrouwen van zijn inwoners weet te herwinnen en vast te houden, óf de brexit leidt naar een Europa waarin de EU-regenten zich verder vervreemden van hun burgers.

Voor de eerste mogelijkheid is een grondige bezinning op en herinrichting van de EU nodig. Dat vraagt moed van de Europese leiders. Dat vraagt dat zij de zorgen en scepsis die onder de Europese burgers leven, ook ver buiten Groot-Brittannië, niet alleen begrijpen. Dat vraagt ook dat zij daaraan tegemoetkomen. Voor de tweede mogelijkheid, het traject van vervreemding, is het voldoende als de Europese leiders doof zijn of zich doof houden voor het indringende signaal van de referendumuitslag. Dan hoeven ze de keuze van de miljoenen Britten alleen maar af te doen als een vervelend gevolg van populisme – «je ziet waartoe het leidt» – om vervolgens het deuntje van verdere Europese integratie te gaan zingen. Welke weg slaat de EU in? Je hoopt de eerstgenoemde, maar nee, helaas. Het lijkt er vooralsnog niet op. Daags na de brexit was de heer Juncker er als de kippen bij om te pleiten voor verdere Europese integratie. Hij riep op om de Britten maar zo snel mogelijk te lozen. Zorgvuldigheid lijkt daarbij op de laatste plek te belanden. Dan doemt toch het beeld op van een dirigent met oordoppen in en een blinddoek en oogkleppen voor die probeert de toon aan te geven of de maat te slaan. Deze kop-in-het-zandstrategie is niet alleen onbegrijpelijk, maar ook funest. Als de heer Juncker zijn zin krijgt, verliest de EU steeds meer draagvlak. Op termijn zal dat leiden tot de ondergang en het einde van de Europese samenwerking. Is er, zo vragen wij ons af, binnen de EU dan helemaal geen oog voor de wensen en de zorgen van de Europese burgers?

Dat leidt tot een tweetal vragen aan de Minister-President. Hoe gaat de Minister-President aan de heer Juncker en zijn medestanders duidelijk

maken dat er een andere aanpak dient te komen om een verdere teloorgang van draagvlak voor de EU te voorkomen? Beamt de Minister-President dat de heer Juncker en de zijnen – deze vraag heeft een beetje politieke lading – niet de aangewezen bestuurders zijn om de gewenste verandering tot stand te brengen?

De SGP pleit ervoor, de eerstgenoemde weg in te slaan: een grondige bezinning op en herinrichting van de EU. Wij erkennen dat de samenwerking van de Europese landen heeft bijgedragen aan vrede en welvaart in Europa. De neiging in debatten is, zeker bij voorstanders van de EU, om het aandeel van de EU daarin zwaar te overschatten. Zo wordt gemakshalve de hele constellatie van de Koude Oorlog vergeten. Dat de EU een aandeel heeft geleverd, is natuurlijk buiten kijf. Inmiddels heeft de samenwerking in de EU wanstaltige vormen aangenomen, waardoor het draagvlak stelselmatig verder afkalft. En dat heeft de EU aan zichzelf te wijten. De ambitieuze, hoogmoedige agenda van steeds verdergaande Europese integratie leidde tot een EU als bouwplaats van steeds meer onafgemaakte projecten. Het gebouw staat maar is niet af en er is ontzettend veel achterstallig onderhoud. Een grondige renovatie van het Europese complex is cruciaal om de EU op een gezonde manier te laten voortbestaan.

Hoe dat gerenoveerde Europa er dan uitziet? Radicaal anders: eenvoudiger van opzet en met minder macht voor al die Europese instellingen en met meer nadruk op soevereiniteit, zelfstandigheid en eigenheid van lidstaten. Het Europese Hof van Justitie dient de Europese verdragen niet meer te interpreteren volgens het «steeds hechtere Unie»-principe, maar strikt volgens het subsidiariteitsbeginsel. Dat leidt tot fundamenteel andere jurisprudentie. De SGP pleit voor een EU waarin op specifieke terreinen sommige lidstaten wel en andere niet of minder samenwerken. Kortgezegd, een coöperatief EU-model met meer vrijheid, met meer respect voor nationale culturen en minder eenheidsworst. Er is helemaal niets op tegen dat economische, financiële, monetaire, politieke en culturele verschillen zich vertalen in verschillende snelheden en afspraken.

De regie over deze renovatie dient niet bij een van de Europese instellingen belegd te worden, maar bij de nationale parlementen in samenwerking met de Europese Raad. Ik vraag de Minister-President dan ook om een realistisch renovatieplan voor de EU, waarin wordt aangegeven welke delen van het EU-complex rijp zijn voor sloop en welke reparaties wanneer uitgevoerd gaan worden. Ik vraag dus om een soort politiek testament van de EU-voorzitter. Is hij daartoe bereid? Is de Minister-President verder bereid, de optie van het coöperatieve EU-model binnen de Raad aan de orde te stellen?

Voorzitter. Ik heb nog een mooie afsluitende zin. Opwekkend! De brexit is het moment. Laat de Europese leiders, maar ook onze regering, dat moment gebruiken voor grondige hervormingen van de EU. Daarbij is een vechtscheiding met Groot-Brittannië uiteraard in alle opzichten ongewenst. Wijsheid en staatsmanschap gebieden dat er een zorgvuldige ontvlechting plaatsvindt, waarbij overigens wel gezorgd moet worden voor een vlotte doorloop. Ik wens de regering veel wijsheid toe en ik bied haar namens de SGP gaarne aan, mee te denken over het ontwerp van de EU nieuwe stijl.

De heer **Wassenberg** (PvdD):

Voorzitter. De Partij voor de Dieren is voor Europese samenwerking, maar tegen deze ondemocratische vorm van de EU. Bij deze EU draait alles om de totale marktliberalisatie. Regels die het internationale bedrijfsleven in de weg staan, moeten weg. Productie werd overproductie. Alles in Europa moest meer, efficiënter, sneller, groter.

De EU is er vooral voor multinationals en de banken. Bescherming van immateriële waarden als natuur, gezondheid, arbeid en sociale cohesie

zijn de sluitposten van het EU-beleid. De verontwaardiging daarover bij de inwoners van de EU klinkt allang. Elke keer is de reactie hetzelfde: Brussel belooft plechtig naar de mensen te luisteren en dat de EU echt nog alleen maar zal doen wat echt nodig is, maar het enige wat er uiteindelijk gebeurt, is dat Brussel een nog grotere broek aantrekt. Langzaam maar zeker vloeit de macht van de lidstaten naar Europa en de lidstaten lieten dat gebeuren, totdat het Verenigd Koninkrijk aan de noodrem trok en de EU schokkend en trillend tot stilstand kwam. Zou het iets uithalen? Zal de brexit leiden tot een heroriëntatie op Europa, op fundamentele veranderingen? Het is te hopen. Tot nu toe zijn en blijven de burgers voor de EU vooral consumenten en belastingbetalers, net zoals voor de EU dieren vooral consumptieartikelen zijn.

De Partij voor de Dieren vindt allang dat dit Europa terug naar de tekentafel moet. De vraag daarbij is niet «voor of tegen Europa?» en ook niet «meer of minder Europa?». Nee, wat we nodig hebben is een ander soort Europese samenwerking, een Europa dat bestaat uit zelfstandige landen die democratisch besluiten om grensoverschrijdende onderwerpen samen aan te pakken en die belangrijke waarden delen en afspreken om die waarden samen te verdedigen. De Europese samenwerking, die de Partij voor de Dieren voorstaat, stelt duurzaamheid en mededogen boven economische winst op korte termijn. Ze respecteert de vrijheid en de privacy van haar inwoners en geeft burgers een grotere rol in de besluitvorming dan banken, multinationals en Brusselse ambtenaren. Laten we hopen dat Hermann von der Dunk gelijk krijgt. Hij zei in een artikel in de Volkskrant van afgelopen zaterdag: «Voor Brussel is dit misschien wel een heilzame klap, een blessing in disguise. Misschien is dit het begin van het einde van de EU als domein van keiharde rekenaars, misschien gaat er nu soevereiniteit terug naar de lidstaten en misschien krijgt het Europees parlement nu een belangrijke rol toebedeeld.» Mijn vraag aan de Minister-President is: wat gaan hij en het kabinet doen om ervoor te zorgen dat we terugkijkend straks inderdaad kunnen spreken van een heilzame klap?

Als ik in deze context Winston Churchill mag citeren, zou ik zeggen: never let a good crisis go to waste. Laten wij deze crisis aangrijpen om Europa te hervormen, bijvoorbeeld door de EU-landbouwsubsidies aan te pakken, die elk jaar 40% van het budget opslokken. Laten we deze subsidies eerst gebruiken voor een transitie naar milieuvriendelijke en diervriendelijke landbouw en dan helemaal afschaffen.

De reactie van het kabinet op het Nederlandse nee tegen het handelsverdrag met Oekraïne is vooral afwachtend en afhoudend geweest. Er kwam geen inhoudelijke reactie om de Britten vooral maar niet te beïnvloeden en om geen schade toe te brengen aan het Nederlandse voorzitterschap. Het zou de premier serieus als hij de uitslag van het Nederlandse Oekraïne-referendum serieus neemt en niet langer blijft aarzelen om de wil van de Nederlandse kiezer ten uitvoer te brengen. De kiezer heeft zich uitgesproken tegen het verdrag met Oekraïne. Kan de premier helderheid geven over het tijdspad en de wijze waarop hij het nee gaat omzetten in beleid?

Daags nadat het Britse volk zich uitsprak tegen de eurocratie wil Juncker dat alle lidstaten weer volmondig ja zeggen tegen de onderhandelingen met de VS over TTIP, een monster van een vrijhandelsverdrag. Arbeidsrechten, milieubescherming, voedselveiligheid: ze spelen allemaal een ondergeschikte rol. TTIP zorgt ervoor dat gewone mensen nog minder te zeggen krijgen en opnieuw zijn het de multinationals die hun eigen ruimte bepalen en zelfs staten voor hun eigen geheime geschillencommissies kunnen dagen, die door hun eigen vriendjes worden bemand. Zo'n verdrag is niet in het voordeel van de burger, vindt de Partij voor de Dieren. Met een vrijhandelsakkoord waarmee nog meer bevoegdheden worden overgedragen aan Brussel en Washington, ondergraaft de Europese Commissie het laatste restje draagvlak voor Europese samen-

werking dat er bij sommigen nog bestaat. Deelt de Minister-President de mening dat de onderhandelingen over TTIP niet door mogen gaan, in ieder geval niet totdat duidelijk is hoe de EU het enorme legitimiteitsprobleem dat ze nu heeft wil gaan oplossen?

De heer **Krol** (50PLUS):

Voorzitter. Laten we de uitslag van het referendum in het Verenigd Koninkrijk om de Europese Unie te verlaten aangrijpen als een kans. In veel landen, ook in ons mooie land, leven enorme zorgen over het functioneren van de huidige Europese Unie met alle bedilzucht en verlammende besluiteloosheid die daarbij horen.

De Europese Unie – met honderden Europese parlementariërs, met het verhuiscircus tussen Brussel en Straatsburg, met bijvoorbeeld een voorstel over onze pensioenen dat pas na het referendum bekend mocht worden – is een instituut waar de gewone burger weinig mee heeft, een moloch met kopstukken als Schulz, Tusk en Juncker. Het gaat dus om de Europese Unie en niet over Europa, voor de hand liggend maar ook de afgelopen dagen door elkaar gebruikt. Iedereen is voor een sterk Europa. Vrijwel iedereen is voor samenwerking tussen Europese landen, maar niet voor het instituut en niet voor een politieke Unie waarbij we steeds meer soevereiniteit inleveren en regels en wetten vanuit Brussel krijgen opgelegd. Dit is de kans, een historische kans, om de Europese Unie in de huidige vorm op een gedegen en vertrouwenwekkende manier te ontmantelen nadat er een nieuw samenwerkingsverband is gecreëerd. Laten wij nu pas op de plaats maken, een periode waarin de Europese Unie alleen nog lopende zaken regelt en uitsluitend kwesties oppakt die absoluut niet kunnen wachten. Dus geen uitbreidingen, geen nieuwe bevoegdheden, geen nieuwe wetten en geen nieuwe regels. Laten wij die tijd gebruiken voor bezinning en voor discussie over een nieuw samenwerkingsverband. Een nieuw samenwerkingsverband met goede afspraken, mogelijk in de vorm van een soort uitvoeringsorganisatie. Een nieuw samenwerkingsverband waarin ook het Verenigd Koninkrijk welkom is. Dat kan.

Als wij deze kans omarmen, zal de rest van de wereld ook zien en begrijpen dat Europa een gedegen, goede en zeer interessante partner is en blijft, ook al wijzigen de structuur en de organisatie op termijn. Uiteindelijk kunnen wij er met zijn allen sterker uitkomen zodat wij een welvarend en veilig werelddeel blijven. Welvarend door een nieuw, vooral economisch samenwerkingsverband en veilig door een onverminderd sterke NAVO.

Een extra Europese top zoals is voorgesteld door mevrouw Merkel, is naar de mening van de fractie van 50PLUS een uitstekend moment om die pas op de plaats te bepleiten. Is de Minister-President bereid dit te doen? 50PLUS steunt een eventueel raadgevend referendum over het lidmaatschap van de Europese Unie. Laten wij niet bang zijn voor de mening van de Nederlandse bevolking. Daarbij is het belangrijk dat er ook duidelijke alternatieven zijn. 50PLUS is ervan overtuigd dat de meerderheid zich tijdens een referendum positief zal uitspreken over Europese samenwerking op zich.

Tot slot. Laten wij stoppen met elkaar verwijten te maken, verwijten tussen jong en oud. Het is fijn dat GroenLinks dit ook onderstreept en het is nog fijner dat de heer Pechtold van D66 zich daarbij aansluit, anders dan zijn vicefractievoorzitter op Twitter. Dit geldt ook voor de verwijten tussen rijk en arm, tussen hoog opgeleid en laag opgeleid, tussen stad en platteland. Iedereen heeft recht van spreken en iedereen mag voor zijn of haar mening uitkomen. Laten wij samen op zoek gaan naar een samenwerkingsverband dat de steun heeft van een ruime meerderheid van de bevolking in plaats van een krappe meerderheid.

De heer **Van Klaveren** (Groep Bontes/Van Klaveren):

Voorzitter. 23 juni 2016, b-day, brexitday. Een historische dag waarover men nog decennia zal spreken. Wij feliciteren de Britse bevolking van harte met haar keuze voor vrijheid en onafhankelijkheid. Het is een geweldige overwinning van de optimistische en hoopvolle burger op de ondemocratische en angstzaaiende Europese Unie. Zoals Nigel Farage zei op een VNL-congres eerder dit jaar: Er komt een brexit en die zal het begin zijn van de ontmanteling van de EU. Het is ook geweldig nieuws voor de Nederlandse bevolking, voor iedereen die klaar is met de open grenzen en het buigen voor Brussel, voor iedereen die snakt naar het herstel van soevereiniteit en zelf over de toekomst wil beslissen.

Goed voorbeeld doet goed volgen. Wij moeten net als de Britten uit de EU treden, terug naar de basis, terug naar de EEG, naar soevereine landen die met elkaar handeldrijven zonder bemoeienis van ongekozen eurocraten. Dat is na vertrek uitstekend mogelijk. Zo blijken de opgeworpen dreigementen van de EU-elite al vier dagen na het Britse referendum niet te kloppen. De VS en Canada willen koste wat het kost hun goede handelsrelaties met de Britten handhaven en staan te popelen om nieuwe handelsverdragen te sluiten.

Onze bevolking heeft nooit de mogelijkheid gehad om zich over het EU-lidmaatschap uit te spreken. Ondanks het feit dat de premier zegt dat hiervoor geen enkele belangstelling bestaat, blijkt uit peilingen dat ongeveer de helft van de Nederlanders groot voorstander is van een nextireferendum. De eurocrisis, de asielcrisis, het ondemocratische gehalte van de EU, de open grenzen van Schengen en de ongebreidelde immigratie in de afgelopen decennia zijn onderwerpen waarover verstrekkende besluiten zijn genomen zonder dat de bevolking iets werd gevraagd. Dit is totaal absurd in een moderne westerse democratie. Het democratisch draagvlak voor de EU moet ook in Nederland worden gepeild. Daarom heeft mijn fractie als enige een wetsvoorstel ingediend om een referendum mogelijk te maken. Wat ons betreft wordt daarover nog dit jaar gesproken in de plenaire zaal.

De eurocraten zijn in totale paniek en dat is prachtig om te zien, maar het leidt tegelijkertijd tot onrechtvaardigheid. Men wil na het referendum dat de Britten zo snel mogelijk de EU verlaten. Het CDA spreekt over «quick and dirty», maar ons nee tegen Oekraïne op 6 april wordt tot op de dag van vandaag genegeerd. Het is een beschamende vertoning. Nederland verdient een premier die uitslagen van referenda opvolgt, een Minister-President die de Britten feliciteert met hun keuze voor vrijheid en soevereiniteit in plaats van die als «teleurstellend» af te doen. Kortom, geen arrogante premier maar een dienende premier in dienst van de burger van Nederland en niet in dienst van de EU-elite.

De Britse premier Cameron zal nog dit jaar aftreden. Hopelijk is Nederland volgend jaar verlost van premier Rutte.

De heer **Klein** (Klein):

Voorzitter. The British are out. Afgelopen donderdagnacht bleek het onmogelijk geachte toch mogelijk te zijn. De Britse bevolking heeft als eerste land binnen de Europese Unie ervoor gekozen om deze Unie te verlaten. Het Nederlandse kabinet respecteert deze uitslag en is teleurgesteld dat een meerderheid van de Britse kiezers zich voor het vertrek uit de EU heeft uitgesproken, zo valt in de kabinetsbrief te lezen. Even verderop staat in de brief dat het kabinet van mening is dat dit signaal van het Britse electoraat serieus dient te worden genomen en dat het onverkort inzet op een beter Europa dat resultaten boekt, banen creëert enzovoorts. Zo kennen wij het kabinet en onze premier weer. De teleurstelling incasseren, maar vervolgens gezwind en eenzijdig de aandacht richten op de zonzijde. Balans is nodig. Er is totaal geen sprake van reflectie of van de hand in eigen boezem steken; er wordt namelijk met geen woord gerept over de problemen waarmee de Europese Unie kampt, de problemen die inherent zijn aan het systeem dat aan deze Europese Unie

ten grondslag ligt, de problemen waarvan Britse, maar ook veel Nederlandse burgers genoeg hebben. Waar de Europese Unie juist zou moeten verbinden, is zij meer tot een splijtzwam geworden. Brussel is in de ogen van velen met de jaren veranderd in een betuttelende, geldverslindende ver-van-mijn-bedshow. Europa, de bakermat van democratie, heeft zich verenigd in een Unie die langzamerhand in de ogen van vele Europese burgers alles behalve democratisch opereert.

Daar hebben de burgers uit vrijzinnig perspectief een punt. Er is immers inderdaad sprake van een stevig democratisch tekort in de wijze waarop de Unie vandaag de dag functioneert. De verhouding tussen de Europese Commissie en het Europees parlement is bijvoorbeeld verre van ideaal. De afzonderlijke Commissieleden kunnen niet door het Europees parlement naar huis worden gestuurd. Hoe verhouden de Commissie en het parlement zich vervolgens tot de Raad van Ministers en tot de Europese Raad van regeringsleiders? Waarom al die lobbyisten? Waarom gebrek aan transparantie en een ECB zonder controle? Geen wonder dat de burger door de bomen het bos niet meer ziet. De onoverzichtelijkheid van de wijze waarop de Europese Unie in elkaar steekt en het ondemocratische gehalte zouden de Unie weleens kunnen opbreken. Niet voor niets is er de actieve beweging DiEM25 (Democracy in Europe Movement 2025) met de kernboodschap: de Europese Unie zal worden gedemocratiseerd of zal uiteenvallen.

Om draagvlak bij burgers te creëren, moeten ze wel kunnen weten waar je mee bezig bent. Deze Europese Unie is veel te complex en nodeloos ingewikkeld georganiseerd. Vrijzinnige politiek betekent terug naar de basis en naar waar het allemaal om begonnen is: vrede, veiligheid en welvaart voor alle landen in Europa. Geen exit, geen remain, maar repair! Mijn fractie wil de premier hierop graag aanspreken en hem vragen hiervoor oog te hebben. Benoem de problemen in plaats van ze onder het tapijt te vegen. De Unie kan veel mooie mogelijkheden opleveren en kansen bieden, maar ze functioneert niet naar behoren. Hier zomaar overheen stappen en alleen de voordelen benadrukken doet te weinig recht aan de gevoelens van ongenoegen bij de burgers.

Wat iedereen voor onmogelijk hield, is toch gebeurd. Dat betekent uiteraard dat je naar de uitslag gaat kijken. Mijn fractie vindt het vooral triest dat er ook een generatieconflict lijkt te ontstaan. Britse jongeren hebben eind vorige week keihard het deksel op de neus gekregen. Zo'n 70% van de Britse jongeren tussen de 18 en 24 jaar heeft tegen het vertrek uit de Unie gestemd, terwijl slechts 34% van de Britse 65-plussers voor het behoud van het Europese lidmaatschap was. Een bedroevend resultaat! Kan het de oudere 65-plusgeneratie dan echt niet schelen wat er met de jongere generaties gebeurt? Het is immers hun toekomst en die hing het meeste af van de uitslag van het referendum. Het is een verantwoordelijkheid van alle generaties om te zorgen voor volgende generaties.

Daar staat gelukkig ook een positief geluid tegenover en dat is het onafhankelijkheidsstreven van Schotland. Als onafhankelijk Tweede Kamerlid sta ik juist op voor een onafhankelijk Schotland binnen de Europese Unie. Ik zal de Schotten in de toekomst, als het zover komt, dan ook van harte feliciteren met hun keuze om binnen de Europese Unie te blijven. Deze Unie blijft immers toch de belichaming van een prachtige en unieke kans voor samenwerking, voor welvaart en voorspoed, voor een vrij Nederland en voor alle landen en mensen met een Europees hart.

De voorzitter:

Hiermee zijn we gekomen aan het einde van de eerste termijn van de kant van de Kamer. Ik schors de vergadering tot 21.30 uur.

De vergadering wordt van 21.23 uur tot 21.33 uur geschorst.

Minister Rutte:

Voorzitter. Ik zal zo eerst iets zeggen over de situatie thans in het Verenigd Koninkrijk. Vervolgens zal ik iets zeggen over de hoofdreden waarom ik teleurgesteld ben in de uitkomst van het Britse referendum. Daarna ga ik in op de vragen over hoe wij hiermee hebben om te gaan, zowel de komende weken als op de korte termijn, de onmiddellijk nabije toekomst. Daarbij ga ik ook in op wat het betekent voor de toekomst van de Europese Unie zelf. Ten slotte zal ik een hele reeks concrete vragen beantwoorden die daarachter wegkomen.

De situatie in het Verenigd Koninkrijk is ernstig. Het land bevindt zich in een ernstige crisis, zowel monetair – het pond is ingestort – als constitutioneel. Het land is ten prooi gevallen aan krachten waardoor het woord «Verenigd» in «Verenigd Koninkrijk» wel eens ernstig ter discussie kan komen te staan. Ten slotte bevindt het land zich in een politieke crisis. We zien dat bijvoorbeeld heel concreet terug in de afwaardering vandaag door Standard & Poor's. Daardoor heeft het Verenigd Koninkrijk zijn triple A-status verloren en dat heeft vergaande gevolgen voor het investeringsklimaat aldaar.

Ook de economische gevolgen zijn groot. We zien op dit moment dat bijna alle Britse bedrijven hun investeringen hebben stilgezet en dat de Britse financiële sector, zeker voor zover die in buitenlandse handen is, overweegt de City te verlaten. Daarbij gaat het niet om beperkte percentages, maar om grote aantallen bedrijven en een hoog risico dat die bedrijven ook daadwerkelijk naar andere delen van Europese zullen gaan. Tot zover de situatie in het Verenigd Koninkrijk. Nogmaals, ik beoordeel het als een ernstige crisis.

Waarom ben ik negatief over de uitkomst van het Britse referendum? Ik vind het in de eerste plaats niet economisch maar vooral geopolitiek een buitengewoon slechte uitkomst. We zien op dit moment dat zich buiten Europa en aan de randen van Europa een aantal ernstige crises afspelen: Rusland en Oekraïne, Syrië in het Midden-Oosten, de instabiliteit in de relatie tussen Turkije en Rusland en de instabiliteit in Noord-Afrika, bijvoorbeeld Libië. Dit is dan ook niet het moment om er een huifkar tussenuit te halen, want de huifkarren zouden juist nu in een cirkel moeten staan. Wat er feitelijk gebeurt, is dat één land bezig is zijn huifkar uit die cirkel te halen. Dat heeft geopolitiek vergaande gevolgen, zeker als die huifkar bestaat uit een land dat de vijfde economie van de wereld is en een van de twee permanente Europese leden van de Veiligheidsraad. Uiteraard is het ook economisch een slechte zaak, omdat het naar het oordeel van alle deskundigen zal leiden tot verschraving van het economische groeipotentieel in het Verenigd Koninkrijk. Het heeft echter ook gevolgen voor de rest van Europa.

Wat staat ons nu te doen? Voor het Nederlandse kabinet staat nu het behartigen van het Nederlands belang absoluut nummer één, twee en drie. Dat moet nu vooropstaan. Het betekent dat ik pleit voor en dat we ook hebben ingezet op een stap-voor-stap-aanpak die erop is gericht om in deze instabiele fase de stabiliteit zo veel mogelijk te bevorderen. Dat heeft een aantal praktische consequenties.

In de eerste plaats zou ik het onverstandig vinden om het Verenigd Koninkrijk nu te dwingen om artikel 50 van het Lissabonverdrag, dat gaat over uittreding, te triggeren. Ik denk dat we er verstandig aan doen om Groot-Brittannië de komende weken iets lucht te geven om intern orde op zaken te stellen, in ieder geval politiek. Het is op dit moment onwenselijk om de druk te veel op te voeren. Ik ben het natuurlijk eens met iedereen die zegt: as soon as possible. Dat vind ik ook, maar as soon as possible bestaat niet voor niets uit twee elementen: «snel» en «zo mogelijk».

In de tweede plaats ben ik het zeer eens met al diegenen die zeggen dat we nu geen strafexpeditie moeten starten tegen het Verenigd Koninkrijk. We moeten met elkaar toewerken naar een nieuwe relatie met het VK. Dat is een buitengewoon ingewikkeld proces, maar wel een proces dat van

buitengewoon strategisch belang is. Dat geldt zowel voor het Verenigd Koninkrijk als voor de stabiliteit en de economie. Het is zeker ook voor Nederland van het allergrootste belang. Zowel de Europese Unie als het Verenigd Koninkrijk hebben hiervoor een grote verantwoordelijkheid. Daarom willen wij ook inzetten op – we werken daar al hard aan – een zorgvuldig en correct proces van onderhandelingen. Voor de korte termijn is het van belang vast te stellen dat het Britse lidmaatschap niet van vandaag op morgen eindigt. Alle EU-regels blijven gewoon van kracht voor het Verenigd Koninkrijk. In dat opzicht verandert er de komende paar maanden en misschien zelfs wel de komende paar jaar dus niets voor Nederlandse burgers en voor Nederlandse bedrijven. Dat proces kan lang duren en het is van belang om ook dat vast te stellen, want voor de korte termijn zijn er echt geen veranderingen.

De heer **Pechtold** (D66):

Ik zou graag iets meer duidelijkheid willen krijgen over het Nederlandse standpunt over de artikel 50-procedure. Dat is een proces dat twee jaar kan duren en dat is op zichzelf een lange tijd voor die onderhandelingen. Waarom wekt de Minister-President de suggestie dat het weken zou gaan duren? Dat klinkt overigens al weer beter dan maanden. Waarom starten we het niet gewoon nu al op? Wat is erop tegen om de duidelijkheid die uit de uitslag van het referendum komt, morgen te vertalen in Brussel? Ideeën als dat er misschien wel een tweede referendum komt of dat een nieuwe premier in het Verenigd Koninkrijk wel eens iets anders zou kunnen gaan doen, zijn dan ook gelijk weg. Ik onderstreep hierbij dat ik dit niet doe – de premier wees daar terecht op – om ze te pesten of om ze te laten voelen dat ze fout zitten, maar juist omdat ik de mensen op het vasteland die hiernaar kijken, meer zekerheid wil geven over wat hen zou kunnen overkomen.

Minister **Rutte**:

Wij gaan er niet over. Feit is dat alleen het Verenigd Koninkrijk zelf artikel 50 kan triggeren. Ik heb uit de interne politieke discussie en mijn contacten met mijn Engelse collega begrepen dat men daar nu eerst intern politiek orde op zaken wil stellen. Pas daarna wil men een besluit nemen over artikel 50. Ik ben het met iedereen eens die zegt dat je die fase van limbo, die fase van onduidelijkheid zo kort mogelijk moet houden. Dat vind ik ook en dat was ook de conclusie van het overleg dat ik vrijdag had met de voorzitters van de Commissie, het Europees parlement en de Raad. We hebben toen wel gezegd: not immediately. Er staat heel nadrukkelijk *as soon as possible* in die verklaring. Dat «*as possible*» ziet op het feit dat Groot-Brittannië nu een aantal problemen zal moeten «uitsorteren», met name wat betreft de interne politieke stabiliteit. We kunnen hier van alles van vinden en we kunnen proberen om enorm veel druk te zetten, maar wij gaan hier niet over! Ik weet dat het Europees parlement waarschijnlijk morgen een resolutie zal aannemen waarin staat: ze moeten *nu* duidelijkheid geven. Groot-Brittannië gaat echter als enige over de beslissing om artikel 50 te triggeren. Het enige wat wij kunnen doen, is hen aanmoedigen en stimuleren om daar niet langer over te doen dan nodig is.

De heer **Pechtold** (D66):

Dat laatste vind ik een mooie oproep, maar ik hoor ook geluiden dat de aanwezigheid van de Britten morgen en het alleen al aankondigen van de uitslag ook als een notificatie kan worden gezien. Ik zou graag van de Nederlandse regering horen wat haar opstelling is. Cameron had het eerst over oktober, maar nu spreekt hij gelukkig over september, ook in verband met zijn aanblijven. We moeten hier niet te lang op moeten wachten. We gaan bijna het zomerreces in en ondertussen raakt Engeland – we zien het vanavond gebeuren – zijn triple A-status kwijt. De miljarden vliegen uit de

wereldeconomie, maar met name uit de Europese en de Britse economie. Dat alles wordt mede veroorzaakt door de huidige onduidelijkheid. Ik denk dat Nederland zelf de helderheid kan geven dat wij niet een idioot nextireferendum gaan houden. We stonden ook al in een lijstje van twijfelaars en wat mij betreft is het vanavond de conclusie dat we dat niet gaan doen. Ik denk ook dat we aan de Britten mogen vragen om helderheid te bieden. Ik zou graag iets meer specifiek van de Minister-President horen of er bijvoorbeeld een mogelijkheid is om deze zomer – er zullen wel weer alle mogelijke toppen nodig zijn om zaken te regelen – het moment te pakken om de Britten zover te krijgen dat ze die duidelijkheid geven.

Minister **Rutte**:

We gaan er niet over. Dat is de korte samenvatting.

Wat de heer Pechtold benoemt, heb ik ook horen zeggen in bepaalde kringen van het Europees parlement. Bepaalde fracties zeggen dat de uitslag van het referendum op zichzelf al door de Europese Raad zou kunnen worden vertaald in de constatering dat daarmee artikel 50 is getriggerd. Wij hebben dat uitvoerig in Nederland en bij de Raad en de Commissie laten toetsen en dat is dus niet zo. Het is echt alleen de lidstaat zelf die kan interpreteren wat de uitslag van het referendum is en welke gevolgen daaraan moeten worden gegeven. Dat kan alleen het VK doen. Ik ben het ermee eens dat we die periode niet langer moeten laten duren dan nodig is, maar ik vraag ook om begrip. Ik heb net de ernstige constitutionele, politieke en monetaire crisis geschetst, waarin het Verenigd Koninkrijk zich sinds afgelopen vrijdag bevindt. Ik vraag er begrip voor dat men daar even naar lucht zoekt om een aantal dingen uit te sorteren.

Voorzitter. Dan kom ik nu toe aan de vraag die weggkomt achter de situatie in Engeland zelf: hoe nu verder met Europa? Ik denk dat we daarover in de Kamer al eerder een aantal heel goede debatten hebben gevoerd. Als ik die mag samenvatten, zou het erop neerkomen dat we hier zeiden, zowel kabinet als een groot deel van de Kamer, dat Europa zich eerst en vooral moet focussen op de hoofdzaken. Het moet daar resultaten boeken. Dat is het Europa van de simplificatie en de terugkeer naar de kerntaken.

Dat betekent in de eerste plaats een Europa dat helpt om banen te creëren, inderdaad zoals de heer Zijlstra zei, een Europa waar de koek groter wordt, waar uiteindelijk opwaartse convergentie is, geen convergentie naar het laagste punt, maar convergentie naar het hoogste punt. Ik heb de verwachting dat onder het Nederlandse voorzitterschap tijdens deze Europese Raad goede afspraken kunnen worden gemaakt over het vervolmaken van de interne markt. Ik kom nog in detail terug op de vragen daarover van de heer Buma, maar in algemene zin wil ik dat eerst gezegd hebben. Als je praat – dat zeg ik ook tegen de heren Samsom en Klaver – over een diepere markt, dan hoort daar ook een eerlijke markt bij, een markt waarin iedereen profiteert. Kijk bijvoorbeeld naar de inzet van dit kabinet – ik noem daarbij Lodewijk Asscher, maar het geldt voor het hele kabinet – voor de Detacheringsrichtlijn.

In de tweede plaats zijn er bepaalde zaken in de wereld die je niet in je eentje kunt aanpakken. Daar heb je samenwerking met andere landen voor nodig. Een van de belangrijke zaken wat dat betreft is veiligheid. Daarom heb ik ook als eerste dat geopolitieke punt genoemd, de stabiliteit, nog voor het economische punt. Wat dat betreft ben ik bedroefd over de Britse uitkomst van het referendum; veiligheid dus. Maar ook migratie, klimaat en energie zijn zaken die je niet in je eentje kunt aanpakken. Je ziet dat bijvoorbeeld aan de afspraken met Turkije. Dat kunnen Nederland en Duitsland niet samen met Turkije doen. Je hebt uiteindelijk samenwerking met andere lidstaten nodig om dat mogelijk te maken. Laat ik duidelijk zijn. Een land als Nederland, met onze economie en onze omvang, heeft misschien wel als geen ander land belang bij die

stabiliteit, bijvoorbeeld voor gelijke juridisch afdwingbare regels voor de relaties tussen landen. Wij zijn als Nederland geen eiland. Wij zijn een van de meest open economieën ter wereld. We zijn relatief gesproken de meest exporterende economie ter wereld, na de Golfstaten. Dat betekent dat wij een ongelooflijk belang hebben bij de handel met andere landen, bij vrijhandel, bij een interne Europese markt waar 70% van onze handel naartoe gaat. 2 miljoen banen in Nederland, van de 10 miljoen die wij hebben, zijn daarvan afhankelijk. Daardoor heeft Rotterdam de grootste haven van Europa. Daardoor hebben wij Schiphol. Wij zijn het enige kleinere land met zo'n gigantisch grote luchthaven als Schiphol. Dat heeft te maken met onze positie in Europa, juist ook omdat het gros van onze export naar de Europese Unie gaat.

Het gaat om een Europa dat zich focust op de hoofdzaken, maar er vooral voor zorgt dat het relevant is voor de mensen. Al die zaken die ik noem, maar vooral veiligheid en stabiliteit, zorgen ervoor dat mensen het gevoel terugkrijgen dat ze grip hebben op hun eigen leven en dat ze geen onderdeel zijn van iets gigantisch waarvan ze niet meer weten waar het naartoe gaat, dat ze zich geborgd voelen in een goede Europese samenwerking. Die brengt namelijk veiligheid, stabiliteit, economische groei en banen. Op al die punten moet er nog verschrikkelijk veel gebeuren, ook wat betreft de simplificatie. Ook daar kom ik nog op terug. Ik ben blij als het morgen en overmorgen gaat lukken om de internemarktafspraken die er al tijden liggen, ook op het gebied van digitaal, energie, kapitaal en diensten in 2018, af te afronden. We gaan ook tussentijds meten, maar ik vind dat het belangrijkste resultaat van het Nederlandse voorzitterschap als dat morgen en overmorgen gaat lukken. Op de vraag van de heer Buma wat dit betekent in termen van wel of geen machtsoverdracht kom ik ook nog terug. Ik noem dit als voorbeeld omdat ik er absoluut van overtuigd ben dat dit laat zien dat Europa relevant is. Het brengt de mensen in de buurten, op de straten en in hun gezinnen een gevoel van geborgenheid, stabiliteit en economische groei. Daar moeten wij de komende tijd verder aan werken.

Dat brengt mij tot een aantal specifieke vragen. De heren Roemer en Zijlstra spraken over het belang van de interne markt, niet alleen macro-economisch, maar juist ook als het erom gaat hoe die toewerkt en wordt doorvertaald naar het dagelijks leven van mensen. Even een voorbeeld, dat men misschien niet meteen verwacht omdat het niet op het terrein van de grote economie ligt, maar op het terrein van de gezondheidszorg. Tijdens ons voorzitterschap heeft Edith Schippers, de Minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, een akkoord bereikt over gemeenschappelijke regels voor medische hulpmiddelen. Daar zijn er op dit moment zo'n 500.000 van op de markt. Sommige hebben geleid tot grote incidenten. Kijk naar de veiligheid bij heupimplantaten, iets dat voor heel veel mensen belangrijk is. Wij zijn het enige land ter wereld waar meer dan 80% van de mensen die een heupbreuk krijgen, nog dezelfde dag wordt geopereerd. Dat is een van de belangrijkste signalen hoe goed je gezondheidszorg is. Deze hulpmiddelen zijn van groot belang. Er kunnen echter ook fouten worden gemaakt. De nieuw afgesproken regels zorgen voor veiliger medische hulpmiddelen die ook voor de Nederlandse patiënten van groot belang zijn. Dat kan alleen omdat wij wat dat betreft samen in Europa zijn opgetrokken. Dit is niet alleen belangrijk voor de mensen en de patiënten, op die manier is ook verder gebouwd aan een vrije en eerlijke interne markt. Dit is een markt die voor Nederland potentieel een economisch voordeel betekent van 2,2 miljard euro. Dat zijn gigantische bedragen. Het klopt, mijnheer Buma, ik was vandaag bij Coca-Cola, een bedrijf dat verantwoordelijk is voor 1,3 miljard van ons nationaal product en 450 miljoen aan belastinginkomsten. Het heeft voor 90 miljoen geïnvesteerd in de fabriek in Dongen. Ik ben daar vanmiddag 1,5 uur geweest en ik ben daar trots op. Dat zou de heer Buma ook moeten doen. Het is een bedrijf dat dus 1,3 miljard bijdraagt. Bij alleen al

deze medische hulpmiddelen gaat het om 2,2 miljard. Ik noem dat vanwege het debat tussen de heren Zijlstra en Roemer. Juist Europa is voor het dagelijks leven van mensen, medisch, economisch, of qua banen, van ongelooflijk groot belang.

De heer **Segers** (ChristenUnie):

Wij zijn nu beland bij de hulpmiddelen na een heupoperatie. Ik weet hoe belangrijk dat is omdat mijn moeder vorig jaar een heupoperatie heeft gehad. Maar ik ga toch even terug naar de grote lijnen. De Minister-President adresseert het ongenoegen. Hij geeft aan dat wij toe moeten naar een Europa dat focust op de hoofdzaken, een Europa dat echt werk maakt van wat mensen bezighoudt. Waarin is het Europa van straks, de Europese Unie van straks, anders dan de Europese Unie waar de Britten nu met 52% nee tegen hebben gezegd?

Minister **Rutte**:

Dat is het frustrerende. Dat is precies mijn frustratie. Als dit drie, vier jaar geleden zou zijn gebeurd, een aantal jaren voor de Europese verkiezingen, toen wij nog een Europa hadden met een Europees parlement dat elke week een volle agenda met nieuwe wetgeving had en dat zich met van alles en nog wat bemoeide, dan had ik er misschien meer begrip voor kunnen hebben. Dan had ik nog steeds gezegd: ga niet weg, maar hervorm het. Strikt genomen, is wat wij op dit moment aan het doen zijn in Europa een antwoord op die onvrede. De kritiek die je vervolgens kunt hebben, en die ik deel, betreft de snelheid waarmee je dat doet en de uitspraken die door sommigen worden gedaan, waarvan je denkt: helpen die nu, dragen die bij aan de beeldvorming? Als ik concreet kijk naar de agenda die er nu ligt, simplificatie en een focus op een diepe en eerlijke interne markt, een relevantie daar waar individuele landen het niet zelf kunnen regelen, juist voor een kleiner land als Nederland, met zo'n open economie, dan is dat volgens mij de agenda die je moet hebben. De terechte kritiek die je kunt hebben, is dat het veel sneller moet. Daar heeft het Nederlandse voorzitterschap ook keihard aan gewerkt.

De heer **Segers** (ChristenUnie):

De Minister-President zegt eigenlijk dat we al doen wat zou helpen, dat we het antwoord al geven wat de Britten nodig hadden. Dat zal echter niet genoeg zijn. Er moet ook sprake zijn van een vertrouwenwekkend perspectief voor de toekomst. Als er sprake is van een perspectief van een grenzeloos Europa, terwijl niet duidelijk is waar de bevoegdheden zijn afgebakend, bijvoorbeeld door middel van een Kompetenzcatalog, eerder gesuggereerd door de voormalige Minister van Buitenlandse Zaken van Duitsland, als het geografisch onduidelijk is waar Europa ophoudt en wanneer de onderhandelingen met Turkije doorgaan, dan is dat geen vertrouwenwekkend perspectief voor burgers, maar dat hebben wij nodig om het vertrouwen te herwinnen. Is dan het perspectief «we gaan door op dezelfde weg», of kan de Minister-President duidelijker aangeven waar Europa opnieuw zijn grenzen vindt?

Minister **Rutte**:

Het is geen kwestie van doorgaan op dezelfde weg. We zijn een aantal jaren geleden een nieuwe weg ingeslagen, ook onder zware stimulans van het Nederlandse kabinet, met heel veel andere regeringen. Kijk naar de verschillen van opvatting tussen het Europees parlement en de Raad van regeringsleiders over hoe we moeten omgaan met dit referendum. Ik zeg in alle eerlijkheid dat de Europese Raad in mijn ogen die nieuwe agenda echt heeft geïnternaliseerd. De Raad zegt ook dat het antwoord op het Britse referendum niet kan zijn: een nog verder integrerend Europa, een nog sneller integrerend Europa en nog meer machtsoverdracht naar de eurozone, terwijl Frankrijk, Spanje, Portugal en Italië niet worden

aangepakt als die landen de begroting overschrijden en de afspraken schenden. Dat is niet de goede weg. Tegelijkertijd kiest het Europees parlement, althans de meeste fracties, voor een andere lijn. Zij hebben die agenda in mijn ogen nog niet geïnternaliseerd. Er is dus nog heel veel te doen, willen wij ervoor zorgen dat we die koers allemaal gaan varen en dat wij een en ander versnellen. Nog een voorbeeld. Bij de internemarkt afspraken morgen had ik graag nog een stap verder gezet, maar dat is mij niet gelukt. Dat zeg ik eerlijk. Het is wel gelukt als het gaat om 2018 en het jaarlijks op de agenda hebben daarvan. Daarmee is de agenda van Amsterdam, de agenda van Nederland uit het voorzitterschap leidend voor de voorzitterschappen voor de komende paar jaar. Dan wordt de interne markt echt versterkt, maar ik had dus nog verder willen gaan. Ik had nog benchmarks willen opnemen. Ik had nog duidelijker willen maken wat dan precies de concrete deliverables zijn. Dat is mij niet gelukt, dus het is allemaal niet perfect. Dit is echter wel de richting die wij op moeten. Dat moeten wij niet meer loslaten.

De heer **Van Haersma Buma** (CDA):

Wat betreft Coca-Cola: daar moet de premier natuurlijk naar toe. Als de premier was uitgenodigd in Berlijn, dan had hij daar volgens mij de voorkeur aan gegeven.

Minister **Rutte**:

Dan was ik niet hier geweest. Dan was ik er vanavond niet geweest.

De heer **Van Haersma Buma** (CDA):

Ik had het op zichzelf wel begrepen dat, als de premier naar Berlijn was genodigd, hij daar naartoe zou zijn gegaan. Blijkbaar is dit een enigszins pijnlijk punt, want de reactie komt snel, maar als daar over deze belangrijke onderwerpen wordt gesproken, niet alleen tussen de as Frankrijk-Duitsland, maar ook met Italië, dan vind ik dat een zorgelijke ontwikkeling, want Italië heeft heel andere ideeën over Europa dan wij. Maar dat terzijde. De premier is hier nu en daar ben ik blij om.

De premier spreekt over de interne markt die moet worden uitgebreid, alsof dat het doel is, maar dat doel is, en dat moet hij toegeven, een heel liberale wens. Dit is een politieke wens. Ik zeg ook tegen de anderen dat zij wat dit betreft wel waakzaam moeten zijn, want er kan ook iets tegenover worden gezet. Ik kijk naar de Detacheringsrichtlijn. De premier is het wat dat betreft hopelijk met mij eens dat die moet worden teruggedraaid, dat die beperkt moet worden. Dat is het eerste. Neem verder de pensioenen. Deze week praat Europa over het verder liberaliseren en harmoniseren van de pensioenregelgeving, het vrijlaten waar men zich vestigt, onder welk toezicht dan ook. Nederland heeft als geen ander land behoefte aan het hier kunnen regelen van onze pensioenen. Ik wil graag de verzekering van de premier dat hij daarvoor gaat.

Minister **Rutte**:

Ik ben het even kwijt. Ik ben het CDA vaker kwijt, maar ik dacht dat ik het CDA nog aan mijn kant zou vinden als het gaat om een Europa dat zorgt voor welvaart, banen en economische groei bij mensen. Als ik het goed begrijp, is dat voorbij.

De heer **Van Haersma Buma** (CDA):

Het gaat mij om de concretisering. De premier maakt het nu algemeen, maar ik heb het over de Detacheringsrichtlijn. Het CDA vindt inderdaad dat daar grenzen aan moeten worden gesteld. Als de premier dat niet vindt, dan moet hij dat hier zeggen. De huidige situatie wat betreft de Detacheringsrichtlijn is niet goed. Het is te gemakkelijk om hier onder het Nederlandse niveau te werken. Dat moet worden beperkt. Als de premier het daar niet mee eens is, dan is hij daar vrij in.

Minister **Rutte**:

Dit kabinet heeft uitgesproken dat wij geen concurrentie willen op salarissen. Het lijkt mij dat de heer Buma dat ook goed vindt.

De heer **Van Haersma Buma** (CDA):

Maar het gaat nu om de Detacheringsrichtlijn.

Minister **Rutte**:

Maar dat raakt daaraan. Als er dingen moeten worden verbeterd, als de richtlijn nog niet goed genoeg is, dan gaan wij die verder verbeteren. Het gaat nu echter om de vraag: vindt de heer Buma nu wel of niet – even hom of kuit – dat we hier in Nederland belang hebben bij een sterke Europese interne markt, die zorgt voor meer groei en banen? We kunnen in elke uithoek van de discussie duiken, maar de heer Buma zei zojuist ook: pas op, want als je dat doet, dan neem je grote risico's.

De heer **Van Haersma Buma** (CDA):

Het woord «interne markt» is een heel mooi woord, maar het betekent wel, en dat zei ik al in mijn inbreng, dat bijvoorbeeld Nederlandse gemeenten niet zomaar mee mogen werken aan de aanleg van glasvezel, want dat is staatssteun. Ik vind dat dit wel moet kunnen. Neem de grenzen op basis waarvan je Europees moet aanbesteden. Voor de interne markt is dat schitterend, maar heel veel gemeenten en kleine ondernemers zuchten onder de bureaucratie. Voor grote bedrijven als Coca-Cola is die kwestie echter heel gunstig. Dat mag dus best een slagje anders.

Minister **Rutte**:

Prima.

De heer **Van Haersma Buma** (CDA):

Als dat prima is, doe dan rustig aan met dat gejuich over meer interne markt.

Minister **Rutte**:

Ik begrijp het echt niet. Dat zeg ik in alle eerlijkheid. Wat er afgelopen vrijdag is gebeurd, is «tectonic»: de vijfde economie van de wereld wil Europa, de Europese Unie verlaten. We praten nu heel fundamenteel, tegen de achtergrond van de ernstige crisis waarin het VK terecht is gekomen, over welke lessen daar nu voor Europa uit kunnen worden getrokken. Ik betoog in dat kader dat Europa zich moeten richten op zijn kerntaken. De eerste daarvan is het toevoegen van economische waarde, want dat leidt tot banen en inkomensgroei voor de heel normale mensen in dit land met een baan. De directe Europese samenwerking en de interne markt hebben in Nederland een paar miljoen banen opgeleverd. Wij willen die banen beschermen en het aantal verder uitbreiden. De kansen die er zijn, willen wij grijpen. We hebben op dit moment maar 30% van de Europese economie onder de interne markt zitten. Ik wil dat uitbreiden naar 80%. Vandaar dat zaken als energie, kapitaal, digitaal en diensten allemaal onderdeel moeten worden van de interne markt. Daar werkt het Nederlandse voorzitterschap aan. Ik kan met de heer Buma een eindeloos aantal zijluiken vinden, waarvan wij zeggen: daar moet het beter, daar moet je het een beetje bijsturen, daar kan het echt wat handiger. Maar ik vertrouw erop dat ik het CDA op de hoofdstroom niet kwijt ben geraakt.

De **voorzitter**:

Dat is de derde interruptie, mijnheer Buma.

Minister **Rutte**:

Door mij veroorzaakt, voorzitter.

De **voorzitter**:
Nog eentje dan.

De heer **Van Haersma Buma** (CDA):

Een van de zaken die wij in het Verenigd Koninkrijk zien gebeuren – wij delen de zorg over wat er is gebeurd – is dat mensen de wereld dichtbij belangrijk vinden, datgene wat in hun omgeving gebeurt. Dat is meer dan: Europa moet meer aan interne markt doen. Dat is begrip voor het feit dat wat dichtbij is ook moet kunnen. Vandaar de voorbeelden die ik noem. Er zijn inderdaad grenzen aan alles wat intern moet, open moet, Europees moet. Dat is voor de premier 80%, maar daarover kunnen wij nog wel eens debatteren.

Minister **Rutte**:

De heer Buma en ik zijn het eens dat ervoor moet worden gezorgd dat ook de kleine Nederlands bedrijven hiervan profiteren. Vanzelfsprekend. Onmiddellijk eens. Als daar sprake is van hobbels, dan gaan wij die wegnemen.

De heer **Krol** (50PLUS):

Collega Buma begon met een vraag over Europa en de Nederlandse pensioenen. De premier ging daar heel handig overheen. Hij gaf een antwoord dat daar niet over ging. Toch zijn wij daar verschrikkelijk nieuwsgierig naar. Vorige week mocht er niets over naar buiten komen, maar nu zijn wij heel bang dat Europa steeds meer te zeggen krijgt over onze pensioenen. Daar zitten wij in Nederland niet op te wachten.

Minister **Rutte**:

Op dat punt heeft Staatssecretaris Klijnsma afgelopen vrijdag een brief naar de Tweede Kamer gestuurd. Ik heb die nu niet in mijn dossier gestopt, want ik dacht dat wij het vanavond zouden hebben over de reactie op het referendum in het VK en andere thema's die aan de orde komen in de Europese Raad. Ik meen te mogen zeggen dat aan de zorgen van de Tweede Kamer en ook aan de moties tegemoet is gekomen in de uiteindelijke compromissen die in Brussel zijn gesloten. Ik heb mij inhoudelijk niet in detail voorbereid op het pensioendossier. Dat stond volgens mij niet op de agenda.

De heer **Roemer** (SP):

De premier zegt tegenstrijdige dingen. Hij zei in het eerste deel van zijn betoog dat het antwoord op het referendum niet een nog verder integrerend Europa kan zijn, om vervolgens drie of vier voorbeelden te geven op basis waarvan de integratie in Europa in een hoog tempo moet worden voortgezet. Hij noemde de kapitaalmarktunie en arbeidsmigratie. Dat zijn allemaal zaken die zogenaamd in het belang zijn van een verder voortgezette interne markt, maar wat wil de premier nu? Wil hij antwoord geven op de vraag van al die mensen die het te hard vinden gaan, dat het veel te veel vanuit de instituten in Brussel gaat, of wil hij daadwerkelijk een rem zetten op het verdere integratieproces?

Minister **Rutte**:

Er zijn twee manieren om ervoor te zorgen dat Europa minder irritant is, en minder in de weg loopt, bijvoorbeeld als het de economie betreft. Het is ook een antwoord op de vraag van de heer Buma daarover. Neem de digitale interne markt. Als je erin slaagt om alle plannen die er liggen uit te voeren, bestaat er voor heel Europa dadelijk nog maar één regel in plaats van 28 lokale regels. Dat is een vergaande vereenvoudiging voor ondernemers, waardoor ze in heel Europa zaken kunnen doen. Dat is ook de kracht van de interne markt. Dat leidt tot minder regels in plaats van meer regels. Daarnaast heb ik gesproken over de focus, als mijn

hoofdpunt. In dat kader wijs ik op het Europese programma Better Regulation, ervoor zorgen dat alleen die regels overblijven in Europa die echt nodig zijn.

De heer **Roemer** (SP):

Ik constateer dat dit leidt tot een verdere versnelling van het integratieproces. Dat is precies wat er in Groot-Brittannië is misgegaan en in meer delen van Europa. Daarom hebben mensen het vertrouwen in Europa verloren. De consequenties van de interne markt, zoals die nu is georganiseerd, zijn een heel grote stroom van arbeidsmigratie en een enorme concurrentieslag tussen arbeiders waar dan ook in Europa. Vervolgens wordt er hard beknibbeld op de sociale zekerheid om die markt zogenaamd concurrerend te houden. Het is een verdere integratie op een concurrerende markt in plaats van een samenwerkende markt. De premier probeert aan te geven dat hij goed luistert en dat het integratieproces moet worden geremd, maar in de praktijk zet hij er flink de vaart in.

Minister **Rutte**:

Het Britse debat ging echt niet over de interne markt. Als het er al over ging, dan ging het over de kansen die er lagen. Als je praat over de interne markt, dan moet je altijd zoeken naar de balans tussen het verdiepen en het ervoor zorgen dat het een eerlijke interne markt is. Dat is precies wat dit kabinet doet. Op voorstel van het Nederlandse voorzitterschap heeft Europa ervoor gekozen om steeds parallel te werken aan een verdieping van de markt en het ervoor zorgen, waar dat mogelijk is, dat die eerlijker wordt. Oneerlijke, oneigenlijke concurrentie moet worden weggenomen. De heer Roemer beroept zich altijd op de neoliberalen, maar dat is waar echte liberalen zich onderscheiden van de neoliberalen. Echte liberalen geloven in een marktmeester. Die geloven in een eerlijk speelveld en dat er iemand is die dat overziet, die ervoor zorgt, terwijl er nu 28 nationale regels zijn, dat er in dit soort markten maar één regel is. Dan wordt het voor bedrijven gemakkelijker om te ondernemen, maar wel op een eerlijke manier. Het level playing field wordt dan ook scherp in de gaten gehouden.

De heer **Roemer** (SP):

Daar komt u weer tot de kern. Dit is dus een zogenaamd eerlijke markt als het gaat om de grote multinationals. De vrije handel in Europa gaat steeds ten koste van de kwaliteit van arbeid en van arbeidsvoorwaarden. Dat is een groot probleem. Dat zien we niet alleen in Engeland, dat zien we ook hier in Nederland. Jarenlang is de belasting op arbeid verhoogd ten faveure van het kapitaal. De lonen moesten jarenlang gematigd worden; die mochten vooral vanwege de concurrentiepositie niet verhoogd worden. We zien al jaren dat er mensen aan de arbeidsmarkt moeten worden toegevoegd in verband met de concurrentieslag ten faveure van het grote bedrijfsleven. En het dan gek vinden dat mensen op een gegeven moment denken: dit is mijn Europa niet meer; ik zie de kansen niet meer, want er wordt niet meer voor de mensen gekozen, maar voor de munt en de handel!

Minister **Rutte**:

De heer Roemer heeft echt de feiten niet aan zijn kant. Als ik zeg dat 2 miljoen banen in Nederland voortkomen uit onze sterke internationale handelspositie, dan zijn dat niet de grote bedrijven. Een bedrijf als Unilever had 20 tot 25 jaar geleden 35.000 tot 40.000 mensen in Nederland werken. Nu zijn dat er nog 5.000. De arbeidsplaatsen bij bedrijven als Shell en Philips zijn in Nederland enorm teruggelopen, omdat ze naar andere landen zijn gegaan, omdat ze überhaupt kleiner zijn geworden en omdat ze meer hebben geautomatiseerd. Die bedrijven zijn wel enorm verantwoordelijk voor heel veel indirecte banen. Ik noemde Coca-Cola

waarbij in Nederland 800 mensen werken. Weet u, mijnheer Roemer, hoeveel mensen in Nederland indirect dankzij Coca-Cola een baan hebben? Dat zijn er 12.000. Dus de hefboom van 800 mensen die bij Coca-Cola werken – 300 in Dongen en 500 in Rotterdam – is een hefboom van ongeveer vijftien keer het aantal mensen dat er werkt. Het gaat van 800 naar 12.000. Dat is meer dan vijftien keer. En dat is wat je in een land moet hebben. Dat betekent dat ontzettend veel kleinere bedrijven waar minder dan 10, tussen 10 en 50 en tussen 50 en 250 mensen werken, daardoor werk hebben. Dat is de kracht van onze interne markt. Daarom moet je die ook versterken. Ik ben het eens met de heer Roemer dat dit altijd moet gebeuren in een goede balans tussen verdieping en het ervoor zorgen dat de marktmeester, het level playing field, eerlijke arbeidsomstandigheden en -voorwaarden in de gaten worden gehouden.

De heer **Roemer** (SP):

Maar die is er nou net niet! U vervalt steeds in dezelfde fout door de hele export zwaar over te waarderen ...

Minister **Rutte**:

2 miljoen banen.

De heer **Roemer** (SP):

... ten opzichte van de interne besteding in Nederland. 70% van de mensen werkt in het midden- en kleinbedrijf, en niet in die multinationals die het van de internationale handel moeten hebben.

Minister **Rutte**:

Dat zeg ik nou net!

De heer **Roemer** (SP):

70% van die mensen werkt hier. Dat is geen level playing field als je ziet hoe zwaar zij in de afgelopen jaren alleen maar zijn gepakt door de Europese Commissie, door de Europese Unie. Dat kunt u wel met dedain proberen weg te lachen.

Minister **Rutte**:

Nee, niet met dedain. Ik ben hopeloos. Ik ben echt hopeloos.

De heer **Roemer** (SP):

Het is de afgelopen jaren juist ten koste gegaan van het midden- en kleinbedrijf, doordat de lonen hier te laag bleven, doordat wij hier met name bezuinigd hebben op de koopkracht van heel veel mensen. Dat is precies wat er de afgelopen jaren is misgegaan. Daarom is het vertrouwen compleet weg.

Minister **Rutte**:

Ik ben hopeloos. De heer Roemer zit zo vast in zijn communistische of links-socialistische dogma's dat hij ook niet meer openstaat voor argumenten. Ik zei nu juist dat we in Nederland te maken hebben met een paar miljoen banen dankzij het feit dat we een sterk exporterend bedrijfsleven hebben, dat dat in overgrote mate banen in het midden- en kleinbedrijf zijn en dat juist de personeelsbestanden van die grote ondernemingen enorm zijn teruggelopen ten gunste van het kleinbedrijf. Ik heb gewezen op de hefboom, dat één baan bij een groot bedrijf als Coca-Cola vijftien keer een baan in het toeleverende midden- en kleinbedrijf betekent. Dat is wat je moet hebben voor een sterke economie. Ik citeer maar even Samsom toen het ooit ging over Hoogovens: 2 miljoen banen dankzij onze export, dat zijn 2 miljoen fantastische redenen om niet uit de Europese Unie te stappen.

De heer **Roemer** (SP):

Ik pleit niet voor het stappen uit de Europese Unie, dus daarvoor moet u niet bij mij zijn. Het is een feit dat 70% van de banen in het midden- en kleinbedrijf zit. Feit is ook dat er in de afgelopen jaren alleen maar door hard bezuinigen in het midden- en kleinbedrijf de ene na de andere klap is uitgedeeld, met name ten faveure van die grote multinationals. Dat is het punt dat ik voortdurend heb gemaakt. Ik wijs op de banen die we daar hebben gecreëerd. Dat zijn vooral heel veel flexbanen, het zijn steeds lager betaalde banen en het betreft heel veel mensen die juist in die sector hun baan zijn kwijtgeraakt. Wat nou level playing field! U bent inderdaad op bezoek bij Coca-Cola geweest, omdat u de vertegenwoordiger van het grootbedrijf en het grootkapitaal bent, en niet omdat u met name het midden- en kleinbedrijf de afgelopen jaren geholpen hebt, laat staan de mensen die er werken.

Minister **Rutte**:

Het zijn 12.000 banen die direct ontstaan dankzij het feit dat Coca-Cola in Nederland investeert, namelijk 90 miljoen in de fabriek in Dongen, en heel veel plannen heeft om verder te investeren. Het bedrijf stelt zich ook verantwoordelijk op met betrekking tot de gezondheid en allerlei andere maatschappelijke aspecten. Coca-Cola probeert een verantwoordelijk bedrijf in de Nederlandse samenleving te zijn. Maar even los daarvan, elke baan bij Coca-Cola leidt tot vijftien banen ergens anders. Daarvan zegt de heer Roemer: gooi dat nu maar gewoon weg, dat is eigenlijk allemaal onzin.

En nog iets. We hebben in Nederland nog nooit zo veel banen gehad als op dit moment. We hebben een absoluut record als het gaat om het aantal banen in Nederland. Er zijn nog nooit zo veel banen in Nederland geweest als op dit moment. En waarom is dat, mijnheer Roemer? Omdat we gelukkig niet uw agenda hebben gevolgd, maar de agenda van het kabinet. Daarom zijn we uit de crisis gekomen. Ben ik even blij dat we niet uw agenda hebben gevolgd!

De **voorzitter**:

De Kamer maakt zich ook schuldig aan gratis reclame voor Coca-Cola.

Minister **Rutte**:

Ik zal het voortaan hebben over een frisdrankvariant.

De heer **Van Klaveren** (Groep Bontes/Van Klaveren):

Ik wil nog even terugkomen op een punt dat heel veel mensen in Nederland zorgen baart, zeker in combinatie met de EU. Dat zijn de pensioenen. We hebben in de Kamer een behandelvoorbehoud ten aanzien van de pensioenrichtlijn gemaakt. Daar zagen we in die brief niets van terug. Mijn vraag is: wanneer kunnen we «ja» of «nee» zeggen?

Minister **Rutte**:

Ik heb net verteld dat ik mij uitvoerig heb voorbereid op dit debat. Ik heb volgens mij ieder denkbaar thema met mijn team aan snee gehad. Maar ik heb pensioenen nergens op de agenda zien staan. Ik heb wel gezegd dat mevrouw Klijnsma afgelopen vrijdag een uitgebreide brief naar de Kamer heeft gestuurd, waarin zij aangeeft dat de zorgen van de Tweede Kamer en het kabinet zijn geadresseerd, dat aan de moties invulling is gegeven en dat het een voorlopig akkoord betreft. Daar zal de Kamer nog verder met haar over debatteren. Dat is de informatie die ik heb, dus ik kan de heer Van Klaveren daar verder niet over bedienen.

De heer **Van Klaveren** (Groep Bontes/Van Klaveren):

Het is toch onbestaanbaar dat de Minister-President niet kan aangeven wanneer de Kamer «ja» of «nee» kan zeggen tegen een Europese

pensioenrichtlijn die zo extreem veel mensen zorgen baart en die zo veel mensen raakt?

Minister **Rutte**:

Ik geef net het antwoord. Er is afgelopen vrijdag een brief gestuurd door mevrouw Klijnsma. Daarin staan alle aspecten. Lees die brief en zorg dat er snel een debat wordt gevoerd!

De heer **Van Klaveren** (Groep Bontes/Van Klaveren):

Ik denk dat u die brief moet lezen. Het staat er niet in. Daarom stel ik de vraag.

Minister **Rutte**:

Dan zou ik de Kamer adviseren om snel een debat te organiseren met mevrouw Klijnsma. Maar ik heb me daar nu echt niet op voorbereid. Er spelen duizenden onderwerpen in Europa. Gelukkig kan ik me niet op al die onderwerpen voorbereiden.

Ik heb de meeste vragen al kunnen beantwoorden dankzij de uitstekende interrupties, maar er liggen nog enkele punten. De heer Segers heeft gevraagd wat er nu gebeurt met het pakket dat in februari is uitonderhandeld met Groot-Brittannië. Dat is in principe nu vervallen. Dat was ook de afspraak in februari: bij een negatieve uitkomst van het referendum vervallen die afspraken. Er zitten interessante punten in. Veel van die punten bevallen ons. We gaan de komende maanden en jaren bekijken hoe we die punten verder kunnen oppakken. We zullen nagaan of daar steun voor is bij andere landen. Dat zal niet altijd gemakkelijk zijn. Een aantal van die punten kon gerealiseerd worden onder druk van het onderhandelen met het Verenigd Koninkrijk. We zullen daar natuurlijk in shoppen en we zullen proberen om zaken die ons aanspreken, overeind te houden. Ik heb echter geen garanties.

Er is een vraag gesteld over het mandaat voor de onderhandelingen. Dat zal nu niet aan de orde zijn. Ik ben het eens met al diegenen die hier gezegd hebben dat je pas gaat onderhandelen als ook daadwerkelijk door het Verenigd Koninkrijk artikel 50 is getriggerd.

De onderhandelingen over de verschillende handelsverdragen die lopen, gaan gewoon door. Het Verenigd Koninkrijk is gewoon lid van de Europese Unie en blijft ook gewoon gebonden aan de rechten en verplichtingen onder het EU-recht tot aan het moment dat terugtrekking een feit is. Dat is waarschijnlijk twee jaar na het triggeren van dat artikel 50 het geval. Het Verenigd Koninkrijk onderhandelt dus gewoon mee in de Raad over deze onderwerpen.

Ja, het klopt dat op de agenda een voorstel voor een global strategy voor het buitenlands en veiligheidsbeleid staat. Dat is ook de opdracht die de Europese Raad in juni 2015 heeft gegeven. Ik denk dat dat van groot belang is, juist ook waar het betreft veiligheid. Daarbij zien we uiteraard de NAVO, de NATO, de alliantie als het belangrijkste instrument om die veiligheid te bevorderen. Het is ook van belang dat Europa kijkt wat zij kan toevoegen en hoe zij de samenwerking kan bevorderen waar het betreft de geopolitieke en veiligheidssituatie.

Er is een vraag gesteld over wat er in de werkprogramma's staat over het in totaal intrekken van 97 nieuwe of bestaande regels. Daarvoor geldt dat dit najaar de rapportage plaatsvindt. We hebben het ook nog even nagevraagd bij het kabinet van commissaris Timmermans. Die rapportage komt dit najaar. We hebben nu dus geen actuele cijfers, maar er wordt hard aan gewerkt.

Er zijn ten slotte nog vragen gesteld over het Oekraïnerferendum. Zoals bekend, zoekt het kabinet naar wegen om een inhoudelijk antwoord te geven op de grieven die naar voren zijn gekomen tijdens het maatschappelijk debat in de aanloop naar het referendum. We kijken of dat lukt. Ik zal daar in deze Europese Raad waarschijnlijk niet lang over spreken, want

deze raad zal echt volledig worden beheerst door het VK-referendum. Ik was van plan om daar meer tijd aan te besteden, maar ik zal ten minste verslag doen, in formele zin, van de uitkomst van het referendum en proberen om tot afspraken te komen met mijn collega's over het vervolg. De Kamer kent de positie van het kabinet. Als wij menen op een goede manier, die ook juridisch bindend is, invulling te kunnen geven aan de in het maatschappelijk debat naar voren gekomen grieven dan zullen wij met een voorstel daarover komen. Als dat niet lukt, zullen wij met een voorstel komen om onze handtekening weg te halen. Hiermee meen ik alle vragen te hebben beantwoord.

De voorzitter:

Dank u wel. Dan zijn wij nu toegekomen aan de tweede termijn van de zijde van de Kamer.

De heer Zijlstra (VVD):

Voorzitter. Ik dank het kabinet voor de heldere beantwoording. De VVD deelt de analyse van het kabinet dat er een onzekere wereld is, met grote problemen: Rusland, Oekraïne, het Midden-Oosten, Noord-Afrika, maar ook globalisering en robotisering. Het zijn allemaal onzekerheden die de mensen voelen. Een vertrek van Groot-Brittannië is daarin een heel slechte boodschap.

Ik benadruk ook nogmaals wat ik in eerste termijn zei. De EU brengt grote voordelen met zich mee, zoals de banen die eraan gekoppeld zijn, de welvaart en de economische groei. We moeten echter in staat zijn om die door te vertalen naar wat ze betekenen voor de vrachtwagenchauffeur die geconfronteerd wordt met steeds meer Oost-Europese collega's en voor de bewoner die in zijn achtertuin een azc krijgt doordat de buitengrenzen onvoldoende bewaakt zijn. Als we niet in staat zijn om dat soort grote problemen op te lossen en als Europa niet in staat is, wij niet in staat zijn, om daar oplossingen voor te presenteren, zal het draagvlak wegvallen. Aan ons is de taak om de grote voordelen van de EU helder te maken, de problemen die mensen zien, letterlijk in hun straat en in hun achtertuin, van een oplossing te voorzien en daarmee het draagvlak van de EU weer te onderbouwen en fundament te geven. Dat betekent het nakomen van afspraken. Dat betekent dat lidstaten niet mogen weglopen voor de verantwoordelijkheden die we onderling hebben afgesproken. Dat betekent dat we gaan werken aan verdergaande groei. Dat is de boodschap die ik meeneem vanuit de brexit. Geen andere dan die, want in tijden van onzekerheid zou het onverantwoord zijn om ook Nederland in de onzekerheid te storten die Engeland nu meemaakt.

De heer Samsom (PvdA):

Voorzitter. Ik kan vrij kort zijn. Volgens mij is er in deze Kamer en ook bij het kabinet grote consensus over dat het Verenigd Koninkrijk inderdaad invulling moet geven aan de uitslag van het referendum en dat dat zo snel als mogelijk zou moeten gebeuren, maar dat we ons verre moeten houden van een afrekencultuur nu zij het besluit hebben genomen zoals zij dat hebben genomen.

Een tweede punt dat ik zou willen aanhalen, is de opdracht die voor ons staat. Ook daar is vandaag veel over gesproken: een Europa dat wel een antwoord geeft op de grote vragen en minder in weg loopt bij de kleine vragen. Ook daar is volgens mij breed overeenstemming over in de Kamer, al kun je over de details nog wel discussiëren. Ik persoonlijk – ik had het idee dat dat ook voor andere partijen gold – ben een minder groot voorstander van discussies over de instituties en de macht van parlementen dan wel de Commissie en dergelijke. Volgens mij heeft dat nog nooit een vraag van gewone mensen opgelost. Dat geldt al helemaal voor de discussie over een nexit.

De premier en zijn partlidmaatschap kennende, snap ik heel goed dat hij de interne markt als grote verworvenheid van dit voorzitterschap presenteert. Daar wil ik ook niets aan afdoen. Zeker niet aangezien hij daarbij elke keer benadrukt dat het niet alleen een betere markt is, maar ook een eerlijkere markt met echt gelijke voorwaarden, waaronder salaris en andere arbeidsvoorwaarden, voor alle werknemers. Er moet overigens nog steeds veel gebeuren om dat te realiseren.

Ik wil tot slot ook een ander voorbeeld aanhalen, waarbij Europa hortend en stotend op gang kwam en dat onder dit voorzitterschap uiteindelijk tot een vooralsnog bevredigende oplossing is gekomen, namelijk het vluchtelingenvraagstuk. Daarbij liet Europa zich vorig jaar van haar lelijkste kant zien, met een miljoen mensen die desolaat door de Balkan wandelden op zoek naar veiligheid en onderdak en met verdrinkingen die in de vele duizenden liepen. Nu zien we dat dat ook op een andere manier kan. Ik zeg erbij dat het onbeholpen was, dat het te laat was en dat de oplossing daardoor eigenlijk ook te lelijk was. Dat zou een volgende keer beter kunnen. Als we daarin slagen, laten we mensen zien dat Europa echt een meerwaarde kan hebben.

De heer **Roemer** (SP):

Voorzitter. Dit Europa is een Europa dat koers heeft gezet naar een steeds verdere integratie, op tal van terreinen. De Minister-President kan wel zeggen dat hij dat niet wil, maar we zien er allemaal voorbeelden van – ook in de voorstellen die nu uit Duitsland en Frankrijk komen – dat het op wezenlijke onderdelen wel degelijk gaat gebeuren. Dit is juist het moment om dat ter discussie te stellen. De brexit moet een wake-upcall zijn over de toekomst van Europa. Wil je de mensen in Europa meenemen in dit proces, dan kan het niet zo zijn dat het een traject wordt van verdere integratie en verdere soevereiniteitsoverdracht naar Brussel of welk instituut dan ook. Dus moet er op dit moment, juist bij de Europese top, een start worden gemaakt om te komen tot een vernieuwd Europa, dat met name een afgeslankte vorm krijgt en de positie van lidstaten versterkt. Daarom dien ik een motie in.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

van mening dat het brexitreferendum een kans vormt om de Europese Unie te hervormen;

verzoekt de regering, op Europees niveau het initiatief te nemen voor een afgeslankte Europese Unie en een versterkte positie van de lidstaten,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:

Deze motie is voorgesteld door het lid Roemer. Naar mij blijkt, wordt de indiening ervan voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 159 (23 987).

De heer **Van Haersma Buma** (CDA):

Voorzitter. De Minister-President is opgelucht, want hij ziet geen motie in mijn hand. Als er één motie zou zijn om in te dienen, zou die toch gaan over de teleurstelling over de Britse brexit. Het heeft echter weinig zin om die motie in te dienen. We kunnen die weliswaar onder hun aandacht

brengen, maar zij hebben hun eigen democratische weg. Vandaar dat mijn tweede termijn niet leidt tot een motie. Ik wil echter nog wel een aantal opmerkingen maken.

Wij hebben hier een, op één partij na, gedeelde teleurstelling over de brexit. Ik zal nooit precies begrijpen wat de Partij voor de Vrijheid denkt dat Nederland wint bij een Britse exit, maar misschien wordt dat ooit nog weleens duidelijk. Voor ons als CDA is het echter zeer teleurstellend. Hoe de onderhandelingen verder verlopen, zullen we zien. De premier heeft aangegeven dat dat zo snel mogelijk moet, maar hij heeft alle gelijk van de wereld als hij zegt dat het allereerst Groot-Brittannië zelf is dat zijn positie moet bepalen. Het allerergste van wat wij allemaal meemaken, is een land in ontredde en dat is wat Engeland op dit moment is: geen premier, geen oppositie, geen idee hoe ze verder moeten met hun «nee» en geen idee of het land over een paar jaar nog bestaat. Dat is het gevolg van de brexit. Al degenen in Nederland of in andere landen die een nexit of een exit willen, moeten beseffen dat bij een «nee» ook een perspectief hoort op het jaar daarna. Dat is daar niet.

De premier begon heel hoopvol door voortdurend te zeggen dat hij nog op de beantwoording van mijn vragen zou komen, maar ergens halverwege is dat traject toch enigszins gestopt. Ik wil dus nog twee vragen stellen. De eerste betreft Berlijn. Heeft hij enig idee wat de reden is dat men daar met zijn drieën aan tafel zit, met Italië en niet met de EU-voorzitter Nederland dan wel Nederland als een van de zes of de zes bij elkaar? Weet hij al wat de bedoeling is om daar te bespreken? Dan mijn tweede vraag. Een wens die op tafel lijkt te liggen, is een Minister van Financiën voor de eurozone. Ik zie aan de Minister-President reeds dat zijn antwoord nee is. Dan blijft er dus één vraag staan. Daar hoor ik graag een antwoord op.

De heer **Wilders** (PVV):

Voorzitter. Het volk heeft een eigen mening en ik zou zeggen: wen er maar aan. De mensen wilden geen Europese Grondwet en werden gepiepeld, hier in Nederland. Ze willen geen verdrag met Oekraïne en ze worden gepiepeld, hier in Nederland. Dat is de kern van het probleem: arrogantie, dedain, van de heersende eurofiele elite, hier in Nederland en elders in Europa. Wel miljarden voor asiel, immigratie en Griekenland, maar hier bezuinigen op de ouderenzorg, de WW en een hoger eigen risico. Vind je het gek dat mensen gillend wegrennen van de politiek en van de Europese Unie? Het volk heeft een eigen mening en geeft die ook graag, ook over nexit. Volgens EenVandaag wil 54% van de Nederlanders een referendum over nexit. Het kabinet wil dat niet. Vandaar dat ik een motie indien om een referendum over nexit mogelijk te maken. Ik zal dat iedere keer opnieuw doen, al ligt er een wetsvoorstel in de Tweede Kamer dat daarover gaat, al haal ik daarmee morgen, als we gaan stemmen, waarschijnlijk ook weer geen meerderheid, maar er komen begin volgend jaar, uiterlijk maart en misschien wel eerder verkiezingen aan. Dan zullen we zien hoe de mensen van dit land erover denken. Vandaar de volgende motie.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

verzoekt de regering, alles in het werk te stellen om zo snel mogelijk een referendum te houden over het Nederlandse EU-lidmaatschap, oftewel nexit,

en gaat over tot de orde van de dag.

De voorzitter:

Deze motie is voorgesteld door het lid Wilders. Naar mij blijkt, wordt de indiening ervan voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 160 (23 987).

De heer Pechtold (D66):

Voorzitter. Het is belangrijk dat we hier in het Nederlandse parlement stilstaan bij wat gebeurd is in Groot-Brittannië. Dat heeft grote gevolgen. Maar mijn fractie – daar blijf ik bij de premier op aandringen – vindt wel dat de uitslag van dat referendum snel moet leiden tot duidelijkheid. Twee jaar van onderhandelen is al lang, maar als je nog lang met het starten van die onderhandelingen wacht, is de onzekerheid daar alleen maar groter. Dat verdienen de Britten niet, maar dat verdienen ook de mensen hier niet. Want ook hier zie je het gevaar dat populistten alleen maar roepen, beloven en vervolgens niet leveren. In Groot-Brittannië zijn ze door de mand gevallen, in Groot-Brittannië zijn ze in grote verwarring, in Groot-Brittannië hebben ze een probleem dat ze een premier hebben met weinig toekomst en een oppositie in problemen. Nou ja, een oppositie? Er zijn altijd nog de liberaal-democraten die op dit moment hun positie stevig neerzetten. Daar heb ik alle vertrouwen in.

Ik hoor graag van de Minister-President dat hij ook deze zomer bereid is om ontwikkelingen op het front van de notificatie van de Britten direct met de Kamer te delen. Hij sprak over maanden, hij maakte er al weken van, maar mijn partij wil heel graag snel duidelijkheid. De huidige situatie is er echt één die niet te lang kan duren. Daar mogen we ook de Britten morgen al in Brussel op aanspreken.

De heer Segers (ChristenUnie):

Voorzitter. Ik sta hier met een onbestemd gevoel. We hebben een enorme crisis, er is een dramatisch besluit gevallen, er zijn miljarden verdampt op de beurzen, er is een politieke crisis in het Verenigd Koninkrijk en Europa. Dit debat ging al heel snel over kunstheupen en een bezoek aan Coca-Cola. Natuurlijk heb ik de Minister-President gehoord: we zullen moeten werken aan een ander Europa. Maar dat zal echt heel zichtbaar moeten zijn: er moet inderdaad een einde worden gemaakt aan de ever closer union. Dat zal meer moeten zijn dan woorden, dat zal moeten worden gevolgd door daden. Daarom ter aanmoediging en in de hoop dat ik enigszins kan afkomen van dat onbestemde gevoel dat ik nog steeds heb, de volgende motie.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende dat de Europese Raad in februari 2016 overeenstemming heeft bereikt over een pakket hervormingsvoorstellen voor de EU op het terrein van economisch bestuur, concurrentievermogen, soevereiniteit en sociale uitkeringen en vrij verkeer;

overwegende dat dit pakket aansloot bij de inzet van het kabinet;

verzoekt de regering, zich ervoor in te zetten dat deze hervormingsvoorstellen worden doorgevoerd voor alle EU-lidstaten,

en gaat over tot de orde van de dag.

De voorzitter:

Deze motie is voorgesteld door de leden Segers en Bisschop. Naar mij blijkt, wordt de indiening ervan voldoende ondersteund. Zij krijgt nr. 161 (23 987).

De heer Klaver (GroenLinks):

Voorzitter. Een historische gebeurtenis vorige week, in een paar uurtjes hier bedebatteerd. We zijn er niet mee klaar, want we staan nu pas echt voor de grote uitdaging. Ik denk dat dit een keerpunt is. Het kan de verkeerde kant opgaan met Europa, de boel kan uit elkaar vallen, maar we hebben nu ook de kans om het goed aan te pakken. Ik ben blij dat de premier aangaf dat een interne markt altijd gepaard moet gaan met sociale zekerheden. We moeten ervoor zorgen dat werknemers niet uitgebuit kunnen worden en dat er sociale waarborgen zijn. Dat is een heel grote opgave, want het is meer dan woorden. Daar moeten we de komende jaren vorm aan geven, want ik blijf erbij: als je wilt dat de EU voor iedereen gaat werken, moet je er ook voor zorgen dat iedereen ervan profiteert, dan moeten we werken aan een nieuwe EU die ervoor zorgt dat belastingontwijking wordt aangepakt, dat werknemersrechten worden beschermd en dat afspraken worden gemaakt over onze buitengrenzen. Ik wens de Minister-President veel succes. We gaan elkaar vaker spreken over dit onderwerp.

De heer Bisschop (SGP):

Voorzitter. Ik heb twee punten. Ik hoorde de Minister-President afstand nemen van de wijze waarop door EU-bestuurders gereageerd was op de Brexit. Ik val hem daarin volledig bij, dat is wel duidelijk geworden uit mijn bijdrage. Maar ik had daaraan een vraag gekoppeld, namelijk hoe de Minister-President op die niveaus duidelijk gaat maken dat dit niet de werkwijze is. We kunnen daarvan kennis nemen, de schouders erover ophalen en ons afvragen of dit handig is, maar ik wil die vraag graag nog beantwoord hebben.

Ik heb gesuggereerd, toe te werken naar een coöperatief EU-model. Ik snap dat daar nog heel veel haken en ogen aan zitten. Het beweegt zich in de richting zoals de Minister-President geschetst heeft. Is hij bereid om ook dit onder de aandacht van de Raad te brengen, als een soort politiek testament?

Ik sluit af met het bedanken van de Minister-President voor zijn compacte beantwoording van vragen. Daardoor verdwijnt dit soort onderdelen soms onder het stof. Dat is overigens geen verwijt. Ik heb er alle vertrouwen in dat ik nog een mooi antwoord krijg op de genoemde vragen.

De heer Wassenberg (PvdD):

Voorzitter. De brexit heeft een schok veroorzaakt die nog lang zal nadreunen. De EU is gewond en aangeslagen. Vandaag is door mij en door enkele collega's gesproken over de onderhandelingen over TTIP. Daarover gaat mijn motie.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat de uitkomsten van het Britse referendum een nieuwe Europese werkelijkheid hebben geschapen;

constaterende dat de Europese Commissie een hernieuwd mandaat vraagt voor de onderhandelingen met de VS over een veelomvattend vrijhandelsakkoord (TTIP), ondanks het hevige maatschappelijke verzet hiertegen;

verzoekt de regering, te pleiten voor het stilleggen van de onderhandelingen over TTIP, in ieder geval totdat duidelijk is welke consequenties het Britse referendum over de EU heeft voor de inrichting en samenstelling van de EU,

en gaat over tot de orde van de dag.

De voorzitter:

Deze motie is voorgesteld door de leden Wassenberg en Thieme. Naar mij blijkt, wordt de indiening ervan voldoende ondersteund.
Zij krijgt nr. 162 (23 987).

De heer Krol (50PLUS):

Mevrouw de voorzitter. We hebben het vanavond meermaals gehoord: er is veel onvrede over de huidige EU. Daarom is het volgens 50PLUS nu tijd voor een pas op de plaats, om te komen tot herbezinning. Daarom de volgende motie.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

van mening dat de uitslag van het referendum in het Verenigd Koninkrijk een duidelijk signaal van onvrede met de huidige Europese Unie aangeeft, die ook in andere EU-landen heerst;

overwegende dat een «pas op de plaats» – een periode waarin geen nieuwe wetten en regels worden opgesteld, alleen lopende en dringende zaken worden aangepakt en geen nieuwe leden worden toegelaten – verstandig is;

verzoekt de regering, bij de Europese Raad te pleiten voor herbezinning over doel, vormgeving en invulling van de Europese samenwerking,

en gaat over tot de orde van de dag.

De voorzitter:

Deze motie is voorgesteld door het lid Krol. Naar mij blijkt, wordt de indiening ervan voldoende ondersteund.
Zij krijgt nr. 163 (23 987).

De heer Van Klaveren (Groep Bontes/Van Klaveren):

Voorzitter. De Britse bevolking heeft gesproken en gekozen, gekozen voor vrijheid en soevereiniteit, gekozen voor uittreding uit de EU. Deze premier zegt, ondanks het feit dat de helft van de Nederlanders aangeeft een referendum te willen over het Nederlandse EU-lidmaatschap, dat Nederland geen behoefte heeft aan zo'n referendum. Maar Nederland heeft dat wel! Ook Nederland moet zich kunnen uitspreken over de

toekomst van ons land, binnen of buiten de EU. VNL heeft daarom een initiatiefwetsvoorstel ingediend voor een nextireferendum. Ik rond af. Het was 23 juni, een historische dag. Moge de brexit het begin zijn van de ontmanteling van de politieke unie.

De heer **Klein** (Klein):

Voorzitter. De kern van mijn bijdrage was dat we moeten werken aan een Europa dat democratischer wordt. Verdere democratisering moet op de agenda staan om ervoor te zorgen dat de Europese Unie niet uiteen zal vallen. Helaas heb ik de Minister-President in zijn beantwoording daarover helemaal niets horen zeggen. Het is net alsof dat punt volledig aan hem voorbijgaat. Dat zal ook komen doordat de Democracy in Europe 2025 Movement (DiEM25) mede een initiatief is van de hem nog bekende oud-Griekse Minister Varoufakis. Om vast te houden dat sommige dingen wel degelijk vastliggen, dingen die wel degelijk kunnen leiden tot een verbetering van de Europese Unie, wil ik de volgende motie voorleggen.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende dat een draagvlak voor de Europese Unie sterker democratisch gelegitimeerd moet worden;

overwegende dat de Democracy in Europe Movement 2025 stelt dat de Europese Unie gedemocratiseerd moet worden of zij zal uiteenvallen;

verzoekt de regering, aan de hand van de voorstellen van DiEM25 verdere Europese democratisering in de Europese Raad te bepleiten,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:

Deze motie is voorgesteld door het lid Klein. Naar mij blijkt, wordt de indiening ervan voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 164 (23 987).

De Minister-President kan direct antwoorden. De laatste motie wordt gekopieerd en rondgedeeld. Ik geef het woord aan de Minister-President.

Minister **Rutte**:

Voorzitter. Ik begin met de vraag van de heer Buma. Er vinden heel veel vergaderingen plaats op dit moment. Ik was vrijdag zelf in een bijeenkomst met de voorzitters van Raad, Commissie en parlement. De Minister van Buitenlandse Zaken was dit weekend bij een bijeenkomst van de zes. Vandaag was er een overleg van de drie grote landen, lidstaten van de Europese Unie buiten het Verenigd Koninkrijk. Zo zijn er heel veel overleggen. Daar zijn wij vaak wel bij of soms niet bij, maar je kunt niet overal bij zijn, laat ik het maar zo zeggen.

Uiteindelijk worden er besluiten genomen in de Europese Raad. Ik heb morgen ook weer overleg in de Benelux, met de voorzitter van de Europese Raad in de eigen politieke familie. Ik meen zelfs dat de heer Pechtold besloten heeft om bij hoge uitzondering de tocht... Nee, sorry, dat is flauw. Nee, nee, de heer Pechtold zal zoals gebruikelijk de tocht naar Brussel aanvaarden. Hij zal daar kunnen luisteren naar een toespraak van mij. Hij verheugt zich daarop, dat weet ik, al heeft hij een deel daarvan al vanavond gehoord, maar ja, zo gaat dat.

Dan de vraag van de heer Bisschop. Ik heb inderdaad gezegd dat niet altijd iedereen precies de goede woorden kiest. Ik moet oppassen dat ik niet de vrijheid om je te uiten in het openbaar, de vrijheid van meningsuiting, ga inperken. Het is belangrijker dat ik er gewag van maak als bepaalde vooraanstaande lieden in Europa bepaalde posities innemen die me onverstandig lijken. Dat doe ik ook, maar het gaat misschien wat te ver om vervolgens te zeggen: je mag dat niet meer zeggen. Dat kan natuurlijk ook weer niet. Je hoopt er natuurlijk op om, zeker ook de komende dagen bij de Europese Raad, te convergeren naar een gemeenschappelijke positie toe.

Ik denk dat het waar is dat veel van wat de SGP naar voren brengt, in lijn is met hoe het kabinet naar een aantal aspecten kijkt van de Europese Unie. Ik wil er alleen voor oppassen, daar een sticker op te plakken. Het grote probleem van Europa op dit moment vind ik juist al die fopspeenwoorden. Iedereen zuigt erop, maar er komt geen smaak uit. Ever closer union, convergentie, noem maar op. Er is een hele lijst van Eurospeak-terminen en dat zie ik als een van de problemen waar we nu mee zitten. Ik wil daar geen nieuwe termen aan toevoegen. Ik wil gewoon vragen hoe we komen tot een Europa dat relevant is voor mensen in hun dagelijkse leven, in hun buurt, in hun straat, dat de mensen bescherming biedt, veiligheid, banen en weer een beetje vooruitgang, ook financieel, in hun persoonlijke leven. Daarmee moeten we proberen Europa weer relevant te maken, en daarin voel ik ook de SGP aan mijn kant.

Ik kom bij de moties. In de motie op stuk nr. 159 vraagt de heer Roemer mij om het initiatief te nemen. Op zichzelf zijn de elementen die hij noemt, goed, maar dat ik het initiatief neem, is niet nodig. Dit is nou precies waar we aan werken in Europa, dus ik zou die motie willen ontraden.

Dan kom ik op de motie-Wilders op stuk nr. 160. Daar wil ik het volgende over zeggen. Ik ontraad die motie. Verantwoordelijk leiderschap is er alles aan doen, nu, voor ons en ook voor mij als Minister-President, om de schade van een brexit te beperken. Dat moet echt onze absoluut aller-eerste taak zijn. Dat betekent tegelijkertijd dat de Kamer erop kan rekenen dat ik er alles aan zal doen om te voorkomen dat er gegokt wordt met Nederlandse belangen.

Wat de PVV hier voorstelt: ik zal er echt mijn best voor doen om te voorkomen dat ze op die manier, met dit soort voorstellen, het Nederlands belang te grabbel kunnen gooien. Dit soort ideeën brengt buitengewoon grote schade toe aan de veiligheid van Nederland, de stabiliteit van Nederland, het economische groeipotentieel van Nederland en dat raakt mensen in hun dagelijkse leven op een gigantische manier. Hier vindt de heer Wilders mij tegenover zich, om de redenen die ik net genoemd heb. Dan de motie-Segers/Bisschop op stuk nr. 161. Dat pakket is nu formeel van tafel. Ik begrijp natuurlijk dat zij zeggen – en daar sta ik ook sympathiek tegenover, dat zei ik al – dat er goede elementen zitten in dat pakket. Er zitten echter ook onderdelen in dat pakket, bijvoorbeeld over het vrije verkeer van werknemers, waar veel landen in Midden-Europa grote problemen mee hebben. Die zie ik ook echt niet zonder de druk van een dreigend VK-brexitreferendum terugkeren als EU-beleid. Als ik de motie zo mag lezen dat de heren Segers en Bisschop zeggen: dit moet gericht zijn op hervormingen, dan beschouw ik de motie als ondersteuning van beleid. Ik kan geen garanties geven dat het allemaal lukt. Ik kan hier niets beloven ten aanzien van het vrije verkeer van werknemers, want het is echt niet waarschijnlijk dat dat zomaar gaat lukken. Dus ondersteuning van beleid voor wat betreft de onderdelen gericht op hervormingen. Als ik de motie zo mag lezen, dan beschrijft de motie precies waar de regering zich voor wil inzetten.

De voorzitter:

De heer Segers met een korte reactie op de motie.

De heer **Segers** (ChristenUnie):

Het moet niet geheel vrijblijvend zijn. De richting is helder. Als de Minister-President zegt: die richting willen wij inslaan en wij willen dat zo veel mogelijk bereiken, dan is de motie inderdaad een warme aanmoediging.

Minister **Rutte**:

Er zat niets in de motie wat ons niet beviel. Wij zullen steeds proberen om elementen uit dat pakket te bevorderen. Als de heer Segers mij de komende jaren gaat kapittelen en zeggen: het is je nog niet gelukt, dan zeg ik hier nu maar vast dat dat klopt, want een paar dingen zullen zonder de druk van een dreigende exit van het Verenigd Koninkrijk niet lukken. Met die kanttekening zie ik die motie als ondersteuning beleid.

De motie-Van Wassenberg/Thieme op stuk nr. 162 ontraad ik. De Commissie verzoekt niet om een nieuw mandaat, dus dat is niet aan de orde.

De motie-Krol op stuk nr. 163 ontraad ik. De discussie over het beter laten functioneren van de Unie is een permanente discussie. Focus, betere regelgeving, de interne markt 2018: daar moeten wij ons op richten.

Ook de motie-Klein op stuk nr. 164 ontraad ik. We willen geen verdragswijziging. Het institutioneel akkoord regelt de werkwijze tussen het Europees parlement, de Raad en de Commissie, en er zijn net nieuwe afspraken gemaakt die de rol van de nationale parlementen versterken, dus ik ontraad de motie op stuk nr. 164.

De **voorzitter**:

Dank u wel. Dan zijn we hiermee aan het eind gekomen van dit debat. Ik dank de Minister-President, de Kamerleden en de mensen die via internet of andere mediakanalen dit debat hebben gevolgd. Over de ingediende moties zullen wij morgen stemmen.

Sluiting 22.42 uur.